

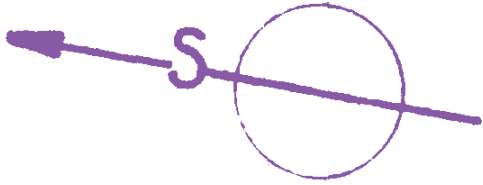
O
K·N
O

 Rok
kresťanskej
kultúry

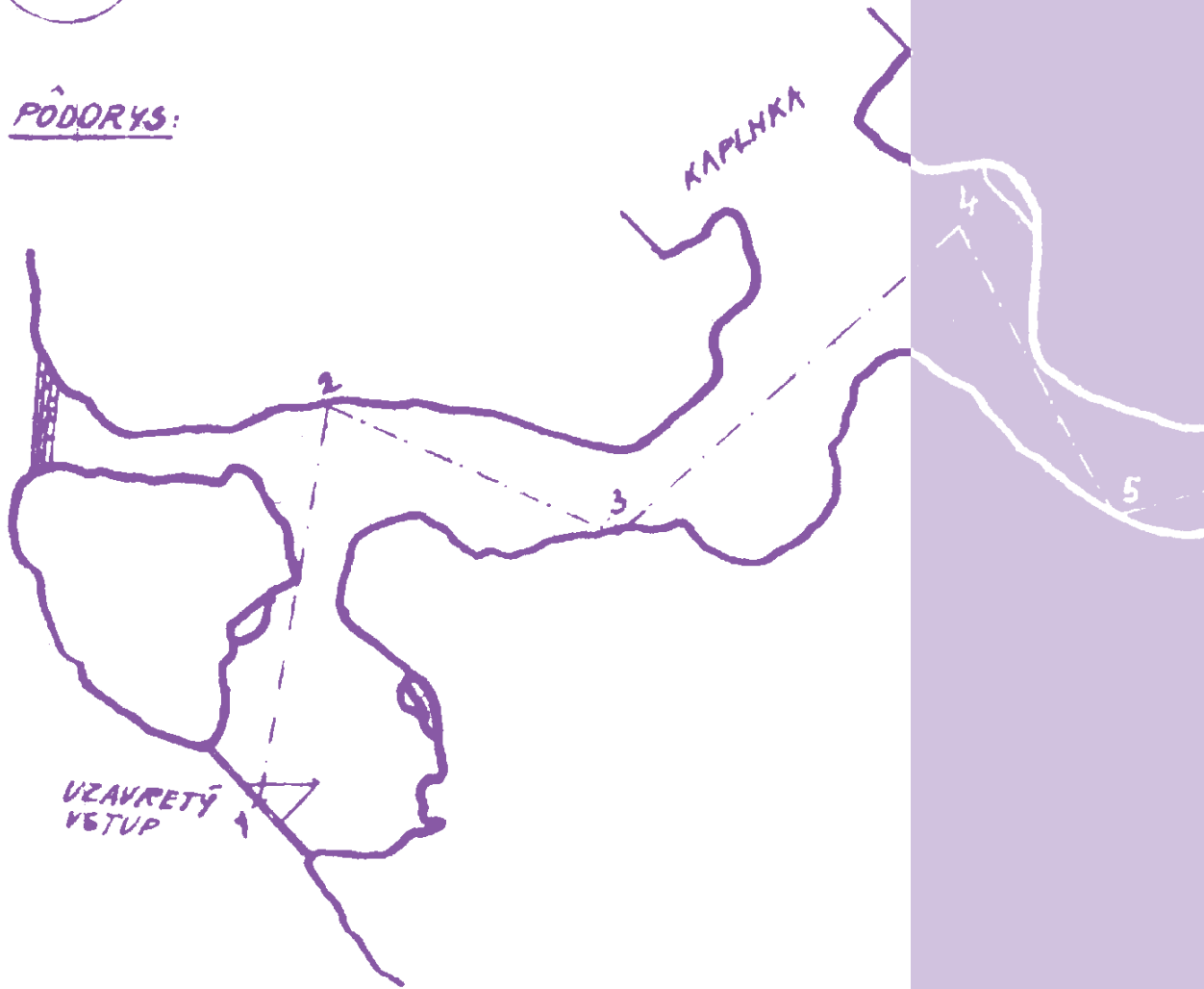
Benediktíni a Skalka

1224–2024

kultúrno-historická • príloha • katalógu
ORA • ET • ARS • SKALKA • 2024

PŮDORYS:

BENEDIKTOVA JASKYŇA

LOKALITA : SKALKA

ZAMEŘALA A ZAKRESLILA : OBL. SKUPINA

ROK : 1976

OK NO

Benediktíni a Skalka

1224–2024

kultúrno-historická príloha katalógu

17. ročníka medzinárodného
výtvarno-literárneho sympózia
ORA ET ARS – SKALKA 2024

INA

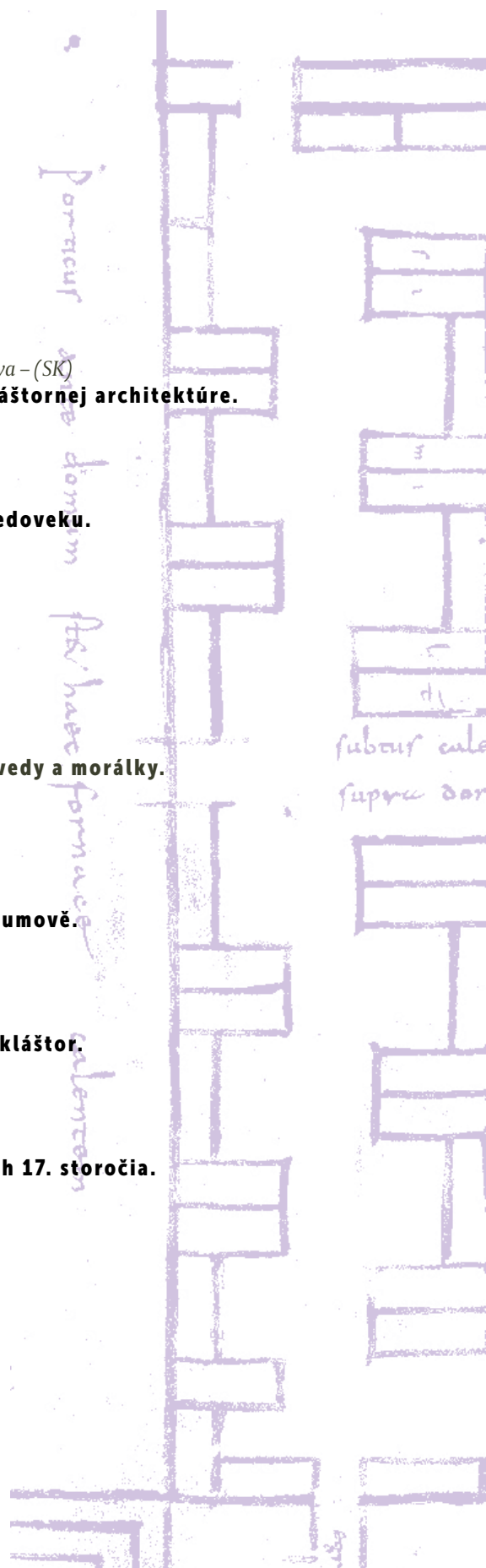
TRENČÍN

Zostavil: **Igor Zmeták**

Obsah

Okno do histórie – BENEDIKTÍNI a SKALKA. 1224 – 2024.

- 1 |str. 5| Igor ZMETÁK – (SK)
Slezská univerzita v Opavě – (CZ)
Úvodom.
- 2 |str. 6| Marián SAMUEL • Bibiana POMFYOVÁ – (SK)
Archeologický ústav SAV Nitra • Ústav dejín umenia SAV Bratislava – (SK)
Osamote alebo spolu? Cela verzus dormitórium v kláštornej architektúre.
- 3 |str. 16| František OSLANSKÝ – (SK)
Slovenská historická spoločnosť pri SAV – (SK)
Zo života benediktínov na Skalke pri Trenčíne v stredoveku.
- 4 |str. 22| Justyna MASLOWIEC – (PL)
Etnografické múzeum v Krakove – (PL)
Svätý Andrej-Svorad • Tichá prítomnosť
- 5 |str. 28| Igor ZMETÁK – (SK)
Slezská univerzita v Opavě – (CZ)
• Ján Komorovský (1924–2024) – príklad symbiózy vedy a morálky.
• Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí.
- 6 |str. 30| Martina BOLOM-KOTARI – (CZ)
Univerzita Hradec Králové – (CZ)
Konventní knihovna benediktinského kláštora v Broumově.
- 7 |str. 36| Igor ZMETÁK – (SK)
Slezská univerzita v Opavě – (CZ)
Kláštor ako múzeum. Skalca pri Trenčíne a Červený kláštor.
- 8 |str. 44| Eszter KOVÁCS – (HU)
Országos Széchényi Könyvtár Budapest – (HU)
Trenčianska múza. Pamiatky v trenčianskych tlačiarňach 17. storočia.
- 9 |str. 50| Jana UHLÍŘOVÁ – (SK)
Botanický ústav SAV – (SK)
**Fráter Cyprián (1724) a jeho herbár.
Venované 300. výročiu narodenia brata Cypriána.**

Úvodom

Kultúrno-historický seminár *Okno do histórie X. Benediktíni a Skalka 1224–2024* je desiatym v poradí a pokračuje v tradícii historických seminárov, ktoré sa konali počas uplynulých ročníkov v Trenčíne, ako sprievodné podujatie sympózia ORA ET ARS. Cieľom seminára a vydaného zborníka je priblížiť verejnosti témy z histórie nielen pôvodného benediktínskeho kláštora na Skalke pri Trenčíne, ale na porovnanie aj z dejín iných kláštorov či reholí, a zároveň zamerať pozornosť na každodenný život v dávno minulých storočiach. Ak chceme pochopiť určité historické spoločenstvo či objekt, musíme ho skúmať v komplexnosti s jeho okolím, prostredím, pulzom doby. Bez tejto celistvosti býva výsledný pohľad často dosť skreslený.

Tohtoročné *Okno do histórie* je venované viacerým okrúhlym výročiam – tento rok si pripomínáme 800 rokov od založenia benediktínskeho opátstva na Skalke, ktorému je venovaný vôbec posledný text medievalistu Františka Oslanského. Pripomíname si aj 100 rokov od narodenia profesora Jána Komorovského, zakladateľa slovenskej religionistiky, na ktorého výzvu z prvého odborného seminára ku Skalke z roku 1996 sa snažíme reagovať prostredníctvom Okien do histórie. Vynikajúcim príspevkom do tejto diskusie je vedecká štúdia Mariána Samuela a Bibiany Pomfyovej *Osamote alebo spolu? Cela verus dormitórium v kláštornej architektúre*, ktorá prelomovým spôsobom otvára zorné uhly pohľadov na nepovšimnuté témy, a spája Skalku s Červeným kláštorom na Pieninách. V súvislosti s Červeným kláštorom, ktorý by mohol byť pre Skalku inšpiratívnym príkladom sprístupnenia a prezentácie kultúrneho dedičstva a histórie verejnosti, si pripomínáme 300 rokov od narodenia frátra Cypriána v skrátenej príspevku botaničky Jany Uhlírovej, ktorá sa špecializovala na výskum jeho herbára.

Benediktínsky vzťah ku knihám a vzdelaniu nám priblíži historička Martina Bolom-Kotari na príklade benediktínov z Broumova a muzeologička a etnologička Justyna Maslowiec z Krakova venovala svoj výskum Andrejovi-Svoradovi v poľskej tradícii a histórii. Tradícia Skalky, od svojho počiatku v časoch pustovníka Benedikta, nemohla existovať bez pevnej previazanosti s mestom Trenčín, a túto líniu zdôrazňuje aj jezuitské obdobie s ich zachovanou historickou knižnicou. Trenčín a desiatemu ročníku *Okna do histórie* je venovaný príspevok maďarskej historičky Eszter Kovács *Trenčianska múza. Pamiatky v trenčianskych tlačiarňach 17. storočia*. Podnet na výskum zaujímavej a neprebádanej témy prišiel od profesora Istvána Káfera práve na našom historickom kolokviu v roku 2012.

V súčasnosti sa dosť veľká časť spoločnosti neriadi pri svojich pohľadoch, názoroch či voľbách faktami, ale rozhoduje sa pod vplyvom lákavo sa ukazujúcich zjednodušených tvrdení či úplne vymyslených teórií, a ani sa nezaujíma, kto je autorom či pôvodcom. Možno máme informácií až také množstvo, že sa v nich strácame. Zároveň to môže byť zapríčinené aj tým, že svet vedy málo komunikuje s verejnosťou. Naš seminár a zborník sa snaží odstraňovať bariéry a približovať odborné témy verejnosti, podľa možnosti zrozumiteľnou a čitateľnou formou.

Seminár je interdisciplinárny a medzinárodný, teda z hľadiska výberu autorov sme dbali o to, aby dostali priestor odborníci viacerých inštitúcií zo stredoeurópskeho priestoru. Zámerom seminára a zborníka je zároveň otvárať diskusiu na vyššie uvedené témy, a týmto vopred, za celý kolektív autorov, ďakujem za podnety.

Zostavovateľ

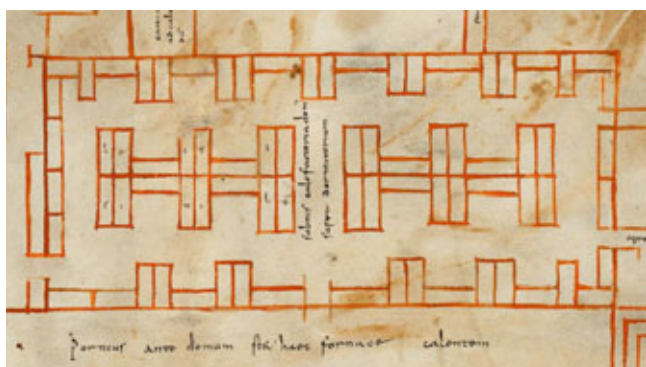
Marián SAMUEL – Bibiana POMFYOVÁ

Osamote alebo spolu? Cela verzus dormitórium v kláštornej architektúre¹

Cela a dormitórium reprezentujú dva princípy, ktoré formovali kresťanské mníšstvo od neskororímskych počiatkov – život v osamelosti (*vita eremitica*) a život v spoločenstve (*vita communis*). Predsa však možno tvrdiť, že konštitutívom ranokresťanského mníšstva bola cela.² Prví kresťanskí pustovníci, eremiti alebo tiež anachoréti, v Palestíne a severnej Afrike sa utiekali pred svetom do púšte, kde vo svojich celách, nech už mali akúkoľvek podobu, hľadali individuálnu cestu spásy. Cela jednotlivého mnícha bola miestom jeho osobnej religióznej skúsenosti, meditácie, modlitby, teda miestom, kde hľadal vnútorný kontakt s Bohom, ale tiež miestom, kde bol konfrontovaný s pokušením. Eremitický (anachorétsky) život v cele bol tou najradikálnejšou formou cesty k Bohu.

Avšak už v 4. storočí vznikali rôzne formy mníšstva, v ktorých sa s rozličnou intenzitou prelínala idea individuálnej samoty s apoštolským poslanstvom života v spoločenstve, v dôsledku čoho sa začali formovať aj rôzne priestorovo-architektonické koncepty. Jeden predstavuje napr. eremitická kolónia v severoafrickej Kellii založená v prvej polovici 4. storočia. V najstarších archeologicky dokumentovaných fázach tu vznikali cely pre jedného až dvoch pustovníkov v podobe viacpriestorových, sčasti do zeme zahĺbených a múrom obkolesených príbytkov.³ Mnísi, ktorí ich podľa dobových opisov obývali v mlčanlivej tichosti, sa v soboty a neделе schádzali do kostola k spoločnej eucharistickej bohoslužbe. V približne rovnakom čase prinieslo severoafrické mníšstvo aj iný koncept, a to keď Pachomius († 346) zriadil okolo roku 325 mníšsku osadu, ktorá bola od okolitého sveta oddelená a uzavretá veľkým múrom. Vytvoril tak spoločnú klauzúru a do života jej obyvateľov sa usiloval vniesť väčšiu mieru organizácie a jednoty, fixovanú v prvej mníšskej regule.

Obr. 1: Plán kláštora zo Sankt Gallen, okolo r. 830. Výrez so zobrazením dormitória s umiestnením 77 postelí. Zdroj: Wikimedia commons.

Pachomius je považovaný za zakladateľa cenobitského typu kláštora, ktorý kladie dôraz na spoločný život v komunite v duchu apoštolského „jedného srdca a jednej duše“ (Sk 4,32). Pachomiov koncept, realizovaný v rade ďalších kláštorov, však nepredstavoval opozitum k anachorétskemu spôsobu života, ale skôr syntézu, ktorá mala spojiť ideu spoločenstva s anachorétskymi prvkami. Pokým ideál komunity (*koinos bios*) sa naplňal osobitne v spoločnej klauzúre, spoločnom stolovaní, spoločných modlitbách a spolu slávanej liturgii, anachorétskym prvkom naďalej zostávala cela. Každý mních mal mať svoju celu, v ktorej, pokiaľ si ho nevyžadovalo spoločenstvo, sa venoval modlitbe a práci. Pachomiova regula presne vymenúva, čo mních mohol vo svojej cele mať, a zároveň mu zakazuje spať v zamknutej cele či užívať uzamykateľný príbytok. Príležitostne mohli celu obývať dvaja alebo traja mnísi, isté však je, že dormitórium, teda spoločnú spálňu Pachomiova regula nepoznala.⁴

Obr. 2: Eberbach, cisterciánsky kláštor, dormitórium, okolo 1270. Zdroj: Wikimedia commons.

Kde a kedy sa v kontexte kláštorov prvýkrát objavilo dormitórium, zostáva predmetom diskusií. Zvažuje sa, že už obyvatelia tzv. záhradného kláštora, ktorý zriadil Augustínus, neskôr biskup v Hippo Regius, mohli mať spoločné dormitórium.⁵ Zdá sa však, že k jeho rozšíreniu došlo v 6. storočí. A to hlavne z disciplinárnych dôvodov. Samostatná cela bola totiž nielen priestorom individuálnej askézy, modlitby a ručnej práce, ale aj zdrojom veľkých pokušení. So samostatnou celou sa spájalo nebezpečenstvo, že jednotlivec môže hromadiť majetok, podľahne nenásytosti alebo necudnosti. Spoločná spálňa, kde vlá-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 2/0115/2022 (na Archeologickom ústave SAV) a VEGA 2/0082/2024 (na Ústave dejín umenia CVU SAV).

² Lentès, Thomas: Vita Perfecta zwischen Vita Communis und Vita Privata. Eine Skizze zur klösterlichen Einzelzelle. In: *Das Öffentliche und das Private in der Vormoderne*. Edd. Melville, Gert – von Moos, Peter. Wien 1998, s. 125–164: 130.

³ Grossmann, Peter: *Christliche Architektur in Ägypten*. Leiden – Boston – Köln : Brill, 2002, s. 262–266; Brooks Hedstrom, Darlene L.: The Archaeology of Early Monastic Communities. In: *The Oxford handbook of Early Christian archaeology*. New York 2019, s. 147–166: 157–159.

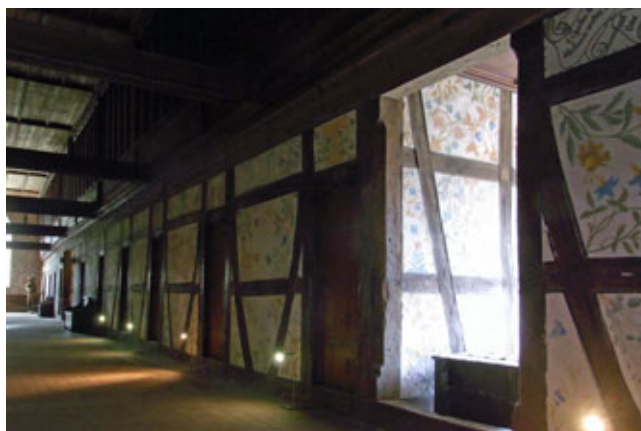
⁴ Bacht, Heinrich, SJ (ed.): *Pachomius – Klosterregeln*. Würzburg 2010, s. 45–63.

⁵ Spahr, Kolumban: Dormitorium. In: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Bd. IV, 1955, stl. 275–289, dostupné online: <https://www.rdklabor.de/w/?ol-did=94466> [19.01.2024].

dol vzájomný dohľad, mala naopak fungovať ako preventívny prostriedok proti prehreškom voči kláštornej askéze, ako bolo nepovolené vlastníctvo vecí, ale tiež sexuálne priestupky; prvému menovanému prehrešku mal okrem zákazu samostatných cieľ zabrániť aj často opakovaný zákaz uzamykateľného mobiliáru.⁶

Pre východné oblasti kresťanského sveta sa dormitórium stalo normou vydaním noviel cisára Justiniána I. v rokoch 534–569, ktoré v ustanoveniach týkajúcich sa kláštorov o. i. určili, že v žiadnom cenobitskom kláštore nesmú jeho obyvatelia, či už ich je viac alebo menej, žiť oddelene a mať vlastné obydlia, ale sa musia spoločne stravovať a spať v jednej izbe, iba v prípade potreby aj vo viacerých, nie však osamote, ale každý na vlastnej posteli v spoločenstve v jednej miestnosti, aby navzájom mohli byť svedkami svojej bezúhonnosti a cudnosti.⁷ Na Západe sa prvé textové doklady spoločných kláštorných spální viažu k Životom jurských otcov (*Vitae patrum Iurensium*, ok. 515) a ku kláštorným regulám, ktoré spísal arleský biskup Caesarius. Prvý z uvedených spisov uvádza ako zásluhu opáta Eugenda († 516), že vo svojom kláštore v Condat zjednotil mníchov v pospolitom živote tak, že odmietol príklad východných archimandritov a po zničení malých oddelených obytných cieľ nariadil, aby všetci bratia odpočívali spolu s ním v „*xenodochiu*“ (tu vo význame spoločnej spálne); všetci mnísi spolu jedli v jednej sieni aj spali v spoločnej budove, kde boli od seba oddelené iba jednotlivé lôžka.⁸ Caesarius zakázal samostatné cely najprv v regule pre mníšky – nocovať mali v spoločnom priestore (*schola, cellula*) s oddelenými posteľami – a následne rovnaké ustanovenie prevzal aj do reguly pre mníchov.⁹

Tzv. Magistrova regula (*Regula magistri*) spísaná zrejme tiež niekedy na začiatku 6. storočia poskytuje pozoruhodnú informáciu aj o priestorovom usporiadaní spoločnej spálne mníchov: posteľe v nej mali byť rozmiestnené do kruhu (*in circuitu*) ako v triklíniu, teda jedálni (kde podľa antického zvyku boli okolo jedálneho stola usporiadané lôžka), a posteľ opáta mala stáť v jeho strede, aby predstavený mohol na všetkých dohliadať ako pastier na svoje stádo. Mnísi mali spať odetí, jednak aby boli hneď pripravení k bohoslužbe hodiniek, a jednak na ochranu

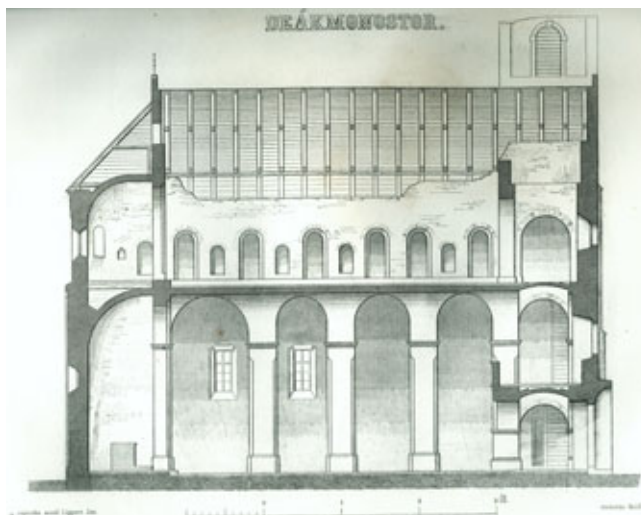

Obr. 3: Bebenhausen, cisterciánsky kláštor, cely v dormitóriu, začiatok 16. stor. Zdroj: Wikimedia commons.

cudnosti, a každý vo vlastnej posteli (nie vo dvojiciach).¹⁰ Pre budúci vývoj západného mníšstva kľúčová Benediktova regula sa v mnohom inšpirovala práve Magistrovou regulou, jej autor Benedikt z Nursie však požiadavku na spoločné dormitórium formuloval v 22. kapitole o čosi voľnejšie: „*Nech každý spáva sám v jednej posteli... Ak je to možné, nech všetci spávajú v tej istej miestnosti; ak to počet nedovoľuje, nech odpočívajú po desať alebo dvadsať so staršími, ktorí nech na nich dozerajú...*“.¹¹

Od začiatku 6. storočia sa teda cela vytrácala z mníšskych regúl. Spoločná spáľňa – pre ktorú sa len postupne vžilo označenie *dormitorium*¹² – a spoločná jedáleň sa stávali hlavnými a priestorotvornými indikátormi kláštora. Podoba kláštorov, dovtedy štruktúrovaných skôr ako osady, začala nadobúdať stavebnú kompaktnosť s presne definovanými hranicami medzi vonkajším a vnútorným priestorom,¹³ s rôznym stupňom uzavretosti či otvorenosti i v rámci kláštorného areálu. Vyústením tohto vývoja bola tzv. klaustálna schéma, v ideálnom usporiadaní zobrazená na kláštornom pláne, ktorý nechal vytvoriť pre Gozberta, opáta Kláštora sv. Havla v Sankt Gallene

Obr. 4: Diakovce, dvojpodlažný kostol niekdajšieho benediktínskeho kláštora. Stav okolo 1860 na kresbe publikovanej A. Ipolyim.

⁶ Diem, Albrecht: *Das monastische Experiment : Die Rolle der Keuschheit bei der Entstehung des westlichen Klosterwesens*. Münster : Lit Verlag, 2005, s. 39, 45 a i.; Diem, Albrecht: *Organisierte Keuschheit – organisierte Heiligkeit : Individuum und Institutionalisierung im frühen gallofränkischen Klosterwesen*. In: Rychterová, Pavlína – Seit, Stefan – Veit, Raphaela (eds.): *Das Charisma – Funktionen und symbolische Repräsentationen : Historische, philosophische, islamwissenschaftliche, soziologische und theologische Perspektiven*. Berlin 2008, s. 323–345; 329–330.

⁷ Otto, Carl Eduard – Schilling, Bruno: *Das Corpus juris civilis ins Deutsche übersetzt, 7. Band*. Leipzig 1833, s. 36–37 (Novela 5, kap. 3), 612 (Novela 123, kap. 36).

⁸ Koupil, Ondřej – Zdíchyneec, Jan – Žalud, Zdeněk (preklad): *Život jurských otců*. Praha 2004, s. 57 (Život svätého opata Eugenda, kap. 170).

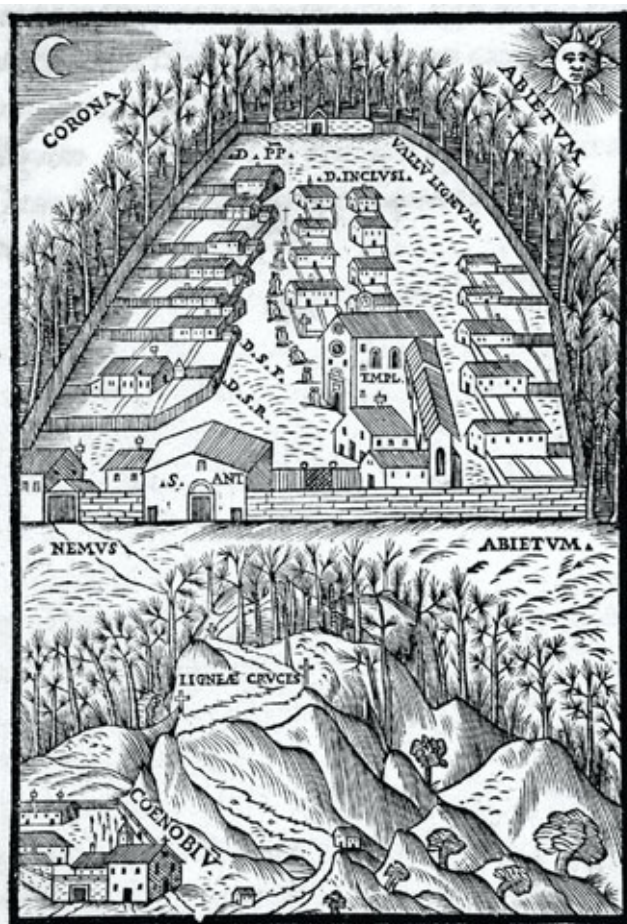
⁹ Diem 2005, s. 182, 199.

¹⁰ Frank, K. Suso: *Die Magisterregel*. St. Ottilien 1989, s. 150–151 (*Regula magistri*, kap. 11,109–120) 209–210 (kap. 29), 364–365, 379.

¹¹ Podľa Žila, Milan – Kasan, Vladimír: *Svätý Benedikt z Nursie – Regula, Svätý Gregor Veľký – Dialógy, Kniha druhá*. Banská Bystrica-Baďin 1998, s. 129 (tu však s údajom „desať alebo dvanásť“).

¹² Pojmom *dormitorium* sa pôvodne označovalo miesto, na ktorom odpočívajú duše, teda pohrebisko, resp. cintorín. Význam spálne začal nadobúdať až v 7. storočí (Signori, Gabriela: *Zelle oder Dormitorium? : klösterliche Raumvisionen im Widerstreit der Ideale*. In: *In situ*, 4, 2012, 1, S. 55–68: 57–58).

¹³ Diem 2005, 318; Signori 2012, s. 56.

Obr. 5: Zobrazenie kamaldulského kláštora na rytine z roku 1570. Zdroj: reprofoto: C. Caby: Un éloge de Camaldoli pour Pierre le Goutteux. *La Heremi descriptio de Ludovicus Camaldulensis monacus*. 2021, obr. 6.

(816–837) pravdepodobne opát Haito z Reichenau. Plán bol zrejme produktom diskusií o správnom usporiadaní kláštorných budov, ktoré prebiehali v čase tzv. karolínskej cirkevnej reformy.¹⁴ Zobrazuje rozsiahly kláštorný areál, ktorého jadro predstavuje monumentálny hlavný kostol a vnútorná klauzúra na jeho južnej strane. Tvorí ju rajský dvor a krížová chodba, ku ktorej sa z ostatných troch strán napájajú tri dvojposchodové budovy. Prízemie východnej budovy vyplňa podľa sprievodného nápisu vyhrievaná miestnosť (*calefactorium*), zamýšľaná azda ako pracovný priestor, a na poschodí nad ňou je spoločná spálňa (*dormitorium*) so 77 postelami, usporiadanými v dvoch radoch v strede i po obvodnej miestnosti (spálne, napr. pre počestných mníchov, sú okrem toho zaznačené i v ďalších budovách ústrednej klauzúry).

Situovanie dormitória variovalo v závislosti od celkovej polohy a dispozície konventných budov. V prípade obvyklého situovania budov vnútornej klauzúry na južnej alebo severnej strane kostola, sa normou stalo zriadenie dormitória vo východnom krídle. Zabezpečovalo potrebu čo najľahšieho prístupu rehoľníkov do východnej časti kostola, kde sa nachádzal liturgický chór pred hlavným oltárom, kvôli ich liturgickým povinnostiam i v nočných hodinách. Prinajmenšom v oblastiach s chladnejšími zimami, teda aj v strednej Európe, sa kvôli klimatickým

podmienkam zároveň ustálila jeho pozícia na poschodí,¹⁵ často nad kapitulnou sieňou. Architektonická podoba dormitórií taktiež variovala od možností a veľkosti toho-ktorého kláštora. Príklad sanktgallenského plánu ukazuje, že aj vo veľkých opátstvách mali spávať všetci mnísi daného kláštora v jednej veľkej miestnosti, nie v desať- či dvadsaťčlenných skupinách, ako predpokladal Benedikt z Nursie. Vo veľkých kláštoroch, v ktorých žilo i niekoľko sto mníchov, to boli monumentálne priestory. Väčšinou mali pozdĺžnu, jednu, dvoj- alebo trojloďovú dispozíciu.

Spoločná spálňa a spoločná jedáleň sa stali neodmysliteľnými nielen v kláštoroch benediktínskych mníchov, ktorých základom života bola regula Benedikta z Nursie, ale aj ďalších rádoch hlásiacich sa k princípu *vita communis*, či sa už riadili Benediktovou regulou (napr. cisterciáni), alebo regulou sv. Augustína (napr. regulárni kanonici, premonštráti). Písomne fixované kláštorne zvyklosti (*consuetudines*), ale aj ďalšie pramene 11. až 12. storočia vypovedajú o predstave, podľa ktorej kláštor bez refektára a dormitória nebol riadnym kláštorom.¹⁶ A predsa, napriek ideálu *vita communis*, sa ani z cenobitských kláštorov úplne nevytratil viac či menej prítomný prvok separácie. Zrejme skoro sa začali zo spoločného dormitória vyčleňovať chorí a starí mnísi, ale aj opáti. So samostatným domom opáta počítal napokon už aj spomenutý sanktgallenský plán. V 12. storočí sú evidované prvé prejavy odporu voči spoločným spálňam¹⁷ aj deliace steny medzi posteľami.¹⁸

Obrat, ktorý možno nazvať návratom k cele, sa v 13. storočí stal nezvratným. Súvisel nielen s prirodzenou potrebou po istom súkromí, ale aj s rastúcim trendom individuálnych prejavov religiozity: cela vytvárala priestor pre súkromnú pobožnosť, meditáciu, asketické cvičenia. V tomto zmysle je možné uvedenú zmenu chápať ako istý návrat k počiatkom mníšstva. Dôležitú úlohu však zohrával aj ďalší aspekt, a to štúdium mníchov. Osobitný dôraz naň kladli žobravé rehole, ktoré v 13. storočí vznikli ako v mnohých ohľadoch nový prvok v dovtedajších dejinách mníšstva. Zvlášť dominikáni, ktorí sa od začiatku formovali ako kazateľský rád, považovali osobné štúdium mníchov za nevyhnutný predpoklad pre svoje verejné kazateľské pôsobenie. A cela preň poskytovala potrebný nerušený priestor. Dominikáni boli prvým neeremitickým rádom, ktorý do svojho konceptu zaviedol privátnu celu. Už zakladateľ rádu Dominik Guzmán († 1221) mal dať usmernenie, ako majú vyzeráť cely v materskom kláštore rádu v Toulouse. Zrejma je nadväznosť na púštnych otcov (*patres antiqui*). Tak ako oni si mohli aj bratia kazatelia zriadiť cely – mali byť široké štyri stopy, dlhé ako vystreté ľudské telo a iba z dôvodov štúdia mohli mať šírku šesť stôp, aby sa do nich zmestil stôl. Vymedzené však mali byť

¹⁴ Pomfjová, Bibiana a kol.: *Stredoveký kostol – historické a funkčné premeny architektúry*, I. Bratislava 2015, s. 269–271. K plánu podrobne napr. Jacobsen, Werner: *Der Klosterplan von St. Gallen und die karolingische Architektur. Entwicklung und Wandel von Form und Bedeutung im fränkischen Kirchenbau zwischen 751 und 840*. Berlin 1992.

¹⁵ Signori 2012, s. 59.

¹⁶ Signori 2012, s. 59.

¹⁷ Signori 2012, s. 60.

¹⁸ Spahr 1955.

iba z bočných strán závesmi alebo drevenými stenami, aby mohli byť bratia vizuálne kontrolovaní tak pri spánku, ako aj štúdiu.¹⁹ Provinciálne aj generálne kapituly rádu počas celého 13. storočia opakovane zakazovali plne uzavreté cely, tieto zákazy však dokladajú, že „vývoj dormitória s celami nadobudol svoju vlastnú dynamiku. Keď už raz bola cela pre jednotlivca akceptovaná ako priestor pre spánok a prácu, pokúšali sa bratia úplne vymaniť z verejného dosahu konventu“.²⁰ Napriek zákazom a trestom za ich porušenie bol už vývoj smerom k privátnemu priestoru nezvratný.

Spornému a autoritami spočiatku odmietanému trendu, ktorý presadili dominikáni v 13. storočí, sa nevyhli ani staršie cenobitské rády, ako boli benediktíni či cisterciáni. Aj tie spoločnosti, pre ktoré bol hlavným imperatívom *vita communis*, krok po kroku upúšťali od spoločných spální v prospech privátneho priestoru. Na začiatku bolo vytvorenie bariér medzi posteľami. Najprv v podobe deliacich stien zo závesov, neskôr z dreva a kameňa, čím v priestore dormitória vznikali akési kabíny. V ďalšom kroku boli tieto kabíny oddelené aj smerom k stredovej chodbe. Vzniklo dormitórium s celami. Na celách pribudli dvere, ktoré bolo spočiatku zakázané zahasprovať či uzamykať. Navyše v nich mali byť vytvorené otvory, umožňujúce kontrolu mnícha. Postupne sa však aj tie zmenšovali na akési priezory, ktoré napokon

Obr. 6: Červený kláštor. Bývalý kartuziánsky a kamaldulský kláštor. Zdroj: Plány z archívu PÚ SR zdigitalizované a upravené autormi.

Obr. 7: Nitra, Zoborský kláštor. Olejomalba z druhej polovice 18. storočia zobrazujúca areál kamaldulského Kláštoru sv. Jozefa. Foto: M. Samuel.

tiež zmizli. V 15. storočí proti samostatným uzavretým celám neprotestovali už ani najprísnejší reformátori, posúvali sa iba „fronty v boji o privátny priestor“.²¹ Problémom už nebola cela v dormitóriu, ale napr. snaha mníchov či mníšok zriaďovať si privátne obydlia (*camarae, stubae*) mimo spoločných kláštorných priestorov.

V súvislosti s benediktínmi možno spomenúť bulu pápeža Benedikt XII. *Summi magistri dignatio* z 20. júna 1336, v ktorej povolil „iba“ drevené priečky uzatvárateľné závesmi.²² O sto rokov neskôr, v roku 1439 pápež Eugen IV. schválením štatútov benediktínskej kongregácie Valladolid prvýkrát dovolil kláštorom celej kongregácie pevne vstavané, dverami uzatvárateľné cely.²³ V 15. storočí už aj v reformných centrách, ako bol napríklad dolnorakúsky Melk, mali cely svoje pevné miesto v živote kláštoru. Podľa oficiálnych zvyklostí (*consuetudines*) Melkskej reformy z roku 1460, mali byť cely skromné, usposobené však tak, aby v nich bolo možné čítať a písať. Spredu mali byť otvorené alebo vybavené priečkou umožňujúcou pohľad do

¹⁹ Lentjes 1998, s. 136–138.

²⁰ Lentjes 1998, s. 139.

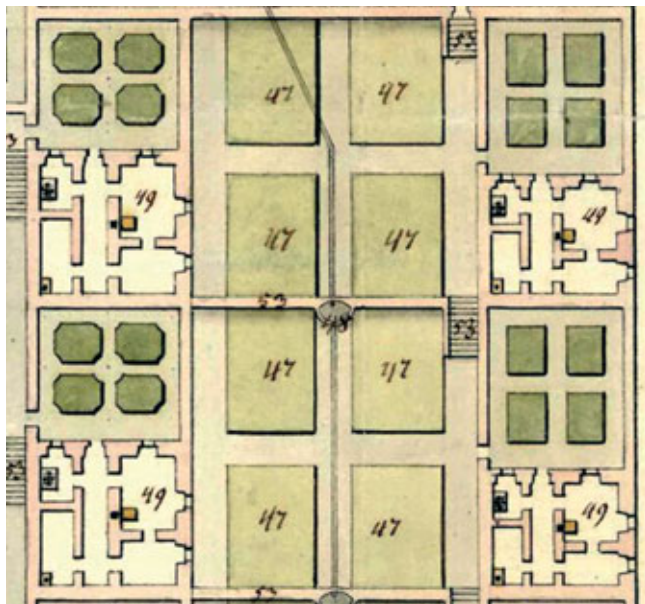
²¹ Lentjes 1998, s. 141; Spahr 1955.

²² Sydow, Jürgen: Sichtbare Auswirkungen der Klosterreform des 15. Jahrhunderts. Beobachtungen an historischen Quellen südwestdeutscher Klöster – das Beispiel Blaubeuren. In: *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte* 11, 1992, s. 209–221: 211 a. n. 213.

²³ Kolb, Günter: Benediktinische Reform und Klostergebäude. In: *Blätter für württembergische Kirchengeschichte* 3.F., Bd. 86, 1986, 231–298: 285–186.

vnútra cely; závesy boli dovolené ako ochrana pred chladom, v čase lektúry, teda keď mních nespál, museli byť však odtiahnuté. Opát alebo jeho poverenec, zväčša prior, mali často kontrolovať, či mnísi vo svojich celách neskrývajú majetok. Novici však zrejme mali spávať v spoločnom dormitórii.²⁴ V švábskom kláštore Blaubeuren a ďalších s ním spriaznených kláštoroch dokladajú vizitačné zápisy z 15. storočia cely len čiastočne uzavreté priečkami s polovičnou výškou, ktoré však ešte do konca 15. storočia boli nahradzované dverami.²⁵ Dodnes možno v kláštore Blaubeuren vidieť stav z doby okolo rokov 1480/1490, hoci neskôr viackrát upravovaný.²⁶ Dokonca aj v slávnom kláštore Cluny, kedysi vzorom reformnom centre, bolo napriek opakovaným napomínaniam spoločné dormitórium v 15. storočí rozdelené na jednotlivé cely.²⁷

Neznamená to, že vo všetkých kláštoroch nahradili cely spoločný priestor dormitória. Napríklad cisterciánske

Obr. 8: Nitra, Zoborský kláštor. Výrez z plánu kamaldulského kláštora sv. Jozefa v Nitre od Cristopha Schlegela. Originál plánu uložený v Magyar Országos Levéltár Budapest. Sign. S12, Div 9, No 60: 1-2.

mníšky v Kláštore sv. Kríža pri Saalburgu ešte v 16. storočí užívali spoločné dormitórium a sťažovali sa, že abatiša, ktorá dovtedy spávala v ich strede, chcela zrazu spať v hostovskom dome mimo klauzúry.²⁸ Skôr treba počítať s rozmanitými riešeniami. Osobitý model našiel v 15. storočí i Gabriel Biel, keď svojim kanonikom umožnil súkromný priestor cely na štúdium a modlitbu, na spánok sa však zhromažďovali v spoločnej spálni.²⁹

Dormitória v kláštoroch na území Slovenska sú zatiaľ málo prebádaný problém. Dá sa predpokladať, že aj tu v stredoveku ich umiestnenie podmieňovala snaha zabezpečiť čo najpriamejší prístup k liturgickému chóru a že z klimatických dôvodov bolo uprednostňované situovanie na poschodí. V prípade mužských spoločenstiev, ktoré mali liturgický chór pred hlavným oltárom v sanktuárii, sa dá predpokladať, že preferovaná pozícia dormitória bola pri východnej časti kostola. Ak bola realizovaná viackrídlová klaustrálna schéma s ústredným rajským

dvorom, išlo o jej východné krídlo. Archeologicky sa vo väčšom či menšom rozsahu podarilo doložiť klaustrálnu schému viacerých zaniknutých kláštorov (benediktínov Krásnej nad Hornádom, Ludaniciach, Hronskom Beňadiku, premonštrátov v Bíni aj Bzovíku). Zistenia terénnych výskumov sú však príliš fragmentárne pre spoľahlivé závery o situovaní dormitória. Napr. v prípade zaniknutého kláštora v Krásnej nad Hornádom (12.–13. stor.) bol síce zachytený celý rozsah vnútornej klauzúry,³⁰ avšak iba na úrovni základov a základov rýh, čo nám neposkytuje informácie ani o tom, či boli konventné budovy dvojpodlažné. Naopak, v prípade síce výrazne prestavaného, ale zachovaného kláštora františkánov-minoritov v Levoči (14. stor.) sa architektonicko-historickými výskumami podarilo potvrdiť, že dormitórium (resp. viaceré spálne?) tu bolo situované na poschodí východného krídla nad prvým podlažím, v ktorom sa nachádzala sakristia, kapitulná sieň a refektár.³¹ Nádej na podobné zistenia pri budúcich výskumoch dávajú aj iné kláštorné stavby. Potrebne by bolo napríklad preveriť, či v kláštore františkánov-observantov v Okoličnom (zal. 1476) nemá ešte stredoveký pôvod dvojrad samostatných ciel so stredovou chodbou na poschodí južného (voči kostolu protihľadného) krídla konventu.³² Špecifický prípad predstavuje dvojpodlažný kostol niekdajšieho benediktínskeho kláštora v Diakovciach (vysv. 1228), v ktorého prípade prichádza do úvahy, že či už spoločná spáľňa alebo cely mníchov sa mohli nachádzať v priestoroch nad bočnými loďami.³³ Špecifickú situáciu predstavujú aj kláštory ženských konventov, ktoré mali nezriedka liturgický chór na empole v západnej časti lodi. Preto aj situovanie dormitória sa dá v ich príklade predpokladať v západnom krídle kláštora, tak ako v prípade kláštora klarisiek v Trnave (13. stor.).³⁴

Isté je, že ani Slovensku sa v neskorom stredoveku nevyhol trend vytvárať v dormitóriách samostatné cely. V dôsledku zániku a prestavieb stredovekých kláštorných budov ho síce zatiaľ nevieme spoľahlivo dokumentovať architektúrou, dokladá ho však písomná zmienka viažuca sa ku kláštore v Hronskom Beňadiku. Ide o zápis z vizitácie, uskutočnenej 17. apríla 1508. Vizitačný protokol sa zmieňuje o mnohých prehreškoch voči zásadám re-

²⁴ Sydow 1992, 214;

²⁵ Sydow 1992, 214–215.

²⁶ Kolb 1986, obr. 27.

²⁷ Zimmermann, Gerd: *Ordensleben und Lebensstandard: Die Cura Corporis in den Ordensvorschriften des abendländischen Hochmittelalters*. Münster: Aschendorffsche Buchdruckerei, 1973, s. 146.

²⁸ Konneberger, W.: *Das Zisterzienser-Nonnenkloster zum hl. Kreuz bei Saalburg a. d. Saale*. Jena 1932, s. 93.

²⁹ Lentés 1998, 137.

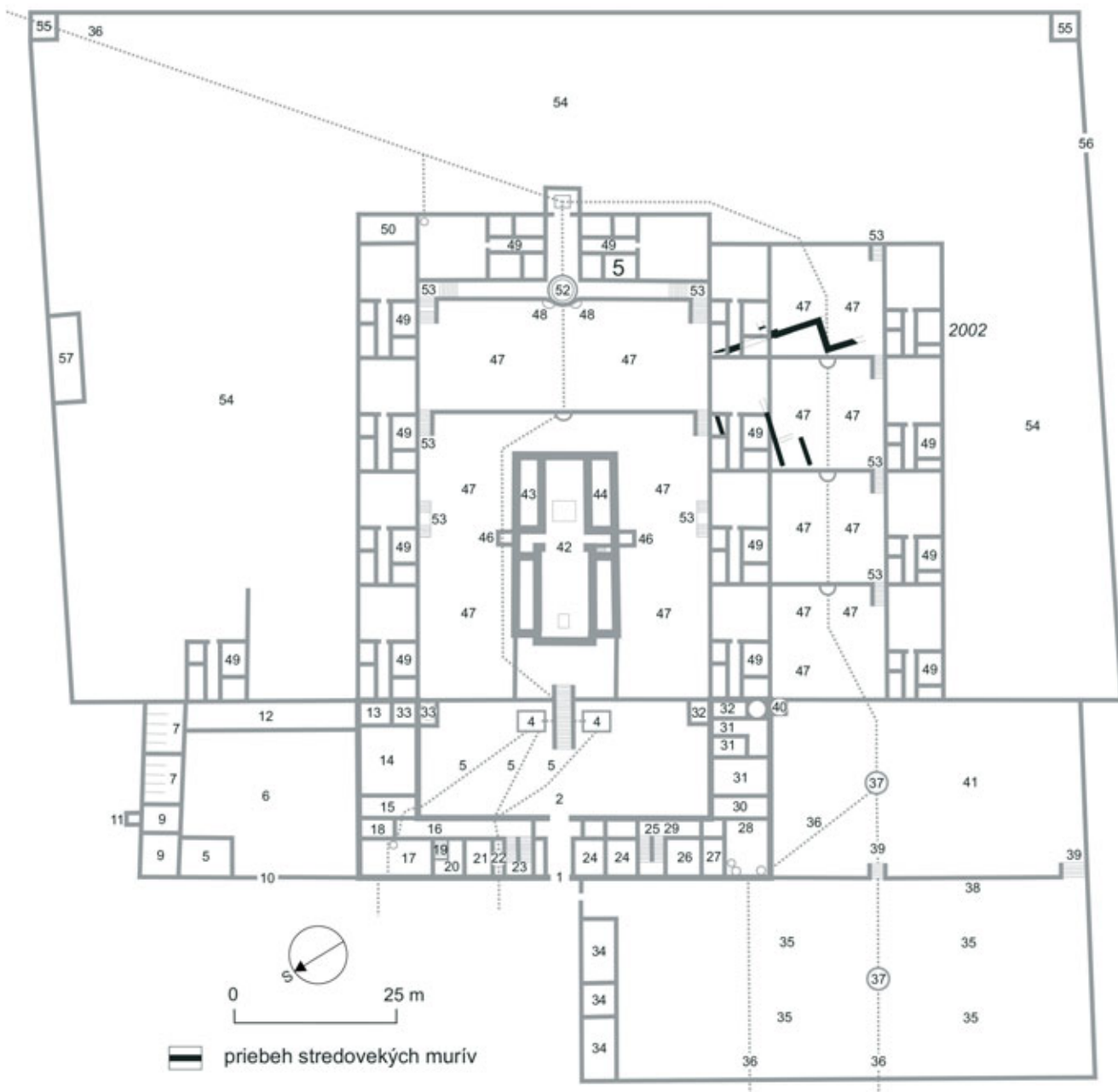
³⁰ Polla, Belo: *Košice-Krásna: K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom*. Košice 1986.

³¹ Urbanová, Norma: *Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji*. In: *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste II: Zborník Gotickej cesty 2/2016*. Rožňava – Bratislava 2018, s. 127–144: 135–138, 139.

³² Nagy, Emese: *Az ozorai obszerváns ferences kolostor*. In: *Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Művészettörténet – Műemlékvédelem*, 7. Ed. Andrea Haris. Budapest 1994, s. 257–267: 260.

³³ Pomfjová a kol. 2015, kat. III.4, s. 372–382: 379 (B. Pomfjová – H. Žažová).

³⁴ Pomfjová, Bibiana: *Stredoveká architektúra klarisiek na Slovensku*. In: *Ars*, 52, 2019, č. 1, s. 21–62: 41; Žuffová, Jaroslava: *Stavebné počiatky klariského kláštora v Trnave*. In: *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*, 2023, s. 1–20: 10.

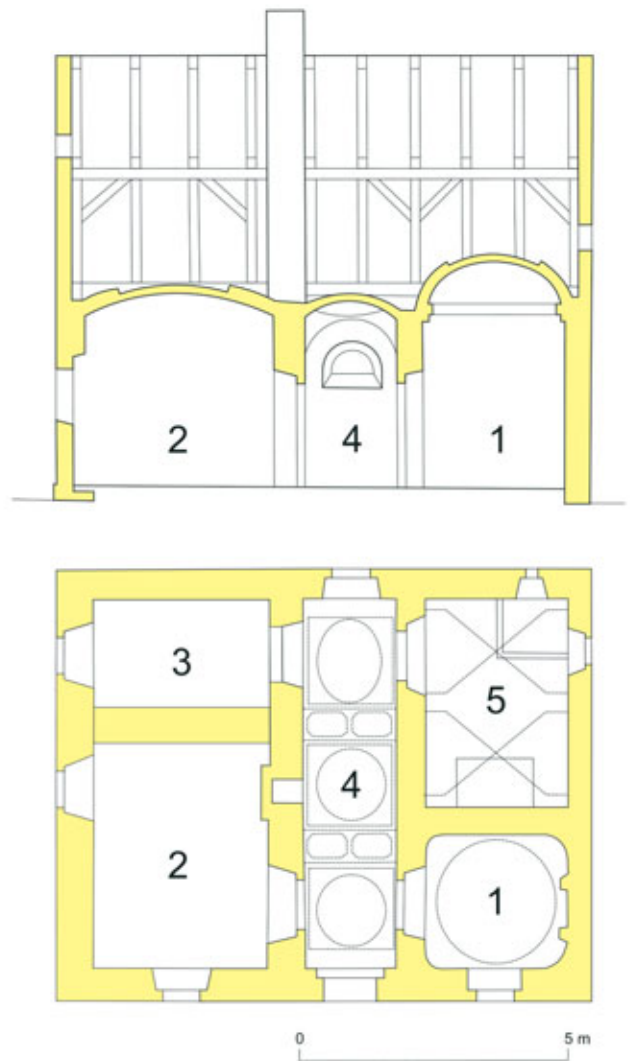
1. Vjazd do kláštora	16. Chodba	31. Pekáreň s izbou	45. Schody na vežu
2. Dvor	17. Kuchyňa	32. Vchod do vínnej pivnice	46. Drevené predsieni
3. Schody do kostola	18. Sklad mastí a oleja	33. Vchod do pivnice na ovocie	47. Ovocné záhrady
4. Nádrže na ryby	19. Schody do pivnice	34. Parenisko a sklenník	48. Nádrže s vodou
5. Vodovody	20. Izba kuchára	35. Kuchynská záhradka	49. Mníšske príbytky s kaplnkami a záhradkou
6. Hospodársky dvor	21. Čierna kuchyňa	36. Vodovody	50. Práčovňa
7. Stajňa	22. Toaleta a výlevka	37. Fontány	51. Nová, ešte neobývaná cela
8. Kováčska dielňa	23. Schody na posch.	38. Múr	52. Rákocziho altánok
9. Izba z predsieňou	24. Izba pri vjazde	39. Schody a múr terasy	53. Schody
10. Brána do hosp. dvora	25. Schody na posch.	40. Toaleta v záhrade	54. Ovocná záhrada
11. Toaleta	26. Izba s klenbou	41. Najomná záhradka	55. Chlievy pre ošípané
12. Šopa pre vozy	27. Čierna kuchyňa	42. Kostol	56. Vchod do veľkej záhrady
13. Schody do pivnice	28. Práčovňa	43. Kapitulná sieň	57. Kostnica (márnica)
14. Refektár (jedáleň)	29. Chodba	44. Sakristia	
15. Chodba do kuchyne a refektára	30. Chodba do záhrady a pekárne		

Obr. 9: Plán kamaldulského kláštora v Nitre na Zobore s popisom funkcií jednotlivých objektov. Zdroj: Samuel 2022, obr. 7.

hoľného života a o rozporoch medzi opátom a tunajšou nepočetnou komunitou siedmich mníchov (ktorej štyria členovia navyše ani nepatrili k benediktínskemu rádu). Okrem iného sa rehoľníci sťažovali, že opát dovolil, aby proti pravidlám Rádu sv. Benedikta svetské osoby (hostia kláštora) spali medzi bratmi v spálni v celách (*in dormitorio in cellis*) a tiež jedli s nimi v refektári. Z uvedenej formulácie možno vyvodit, že mnísi v tom čase už nenocovali v spoločnom priestore dormitória, ale že spálňa bola rozdelená na jednotlivé cely.³⁵

Špeciálnu kapitolu v téme cela verzus dormitóriium predstavujú rýdzo kontemplatívne rády, ktoré sa programovo hlásili k eremitským ideálom a odkazu ranokresťanských anachorétov, osobitne kartuziáni a kamalduli. Pre obidva rády zostala cela konštitutívnym prvkom. Podobne ako už v starých eremitských kolóniách znamenala cela v kartuziánskych aj kamaldulských kláštoroch samostatný, ohradený, viacpriestorový príbytok s vlastnou záhradkou. Obidva rády sa zároveň snažili o isté spojenie princípov eremitského života s princípmi *vita communis*, výsledkom čoho boli osobité architektonické koncepty. Kartuziáni už v 12. storočí vytvorili nový typ kláštora, odlišný tak od typu cenobitského kláštora, ako aj orientálnej lavry, zároveň však syntetizujúci prvky oboch do premyslene organizovaného stavebného celku. Každá stredoveká kartúza mala dve krížové chodby – malú a veľkú. K malej krížovej chodbe (*galilea minor*) sa viazala cenobitská stránka života kartuziánskych mníchov. Okolo nej boli usporiadané spoločné priestory – kostol, kapitulná sieň, knižnica, refektár, kuchyňa. Eremitská stránka kartúzy sa viazala k priestoru veľkej krížovej chodby (*galilea maior*), ktorú lemovali samostatné domčeky (cely) jednotlivých mníchov. Malá aj veľká krížová chodba a k nim náležiacie budovy tvorili vnútornú kláštornú klauzúru. V kartuziánskych *consuetudines* je táto časť kláštora označovaná ako horný dom (*domus superior*). Okrem neho bol neodmysliteľnou súčasťou kartúz tiež dolný dom (*domus inferior, correria*). V ňom sa nachádzali obydlia konveršov, hospodárske budovy a remeselné dielne, nemocnica (infirmarium) pre ťažko chorých bratov, dom pre návštevníkov kláštora. V najstarších kartúzach bol dolný dom topograficky samostatnou časťou kláštora, vzdialenou od horného domu i viac ako 2 km; v priebehu 14. a 15. storočia, stratil tento dištanc na aktuálnosti a obe časti kláštora – horný i dolný dom – sa spojili do jedného areálu.³⁶ Tak boli realizované aj dve kartúzy založené na území Slovenska – na Kláštorsku pri Letanovciach (zal. 1299) a v Červenom Kláštore (zal. 1319/1320).

Na počiatku novoveku vytvoril do istej miery podobný a predsa osobitný architektonický typ kláštora, účelne

Obr. 10: Plán mniškeho príbytku v kláštore pri obci Majk (Maďarsko). 1. modlitebňa, 2. obytná miestnosť s posteľou, 3. pracovňa, 4. chodba, 5. sklad dreva s toaletou. Zdroj: Samuel 2022, obr. 12.

spájajúci prvky eremitizmu a cenobitizmu, rád kamaldulov. Rád založil sv. Romuald (951–1027) v roku 980.³⁷ Inšpirovaný spôsobom života starovekých pustovníkov žijúcich v púšti sa v r. 1012 spolu s niekoľkými spoločníkmi utiahol do etrurijských vrchov pri Arezze v Toskánsku, kde dostal od grófa Maldola územie (*Campo di Maldolo*), na ktorom si postavili kláštor. Romuald vytvoril zvláštne spojenie pustovníckeho života a života v komunitách. Mnísi spočiatku žijúci v spoločne podľa benediktínskej reguly, sa neskôr usadili v pustovniach postavených v blízkosti hlavného kláštora.³⁸ Pravidlá reguly (*Eremiticae Regulae*) nariaďujúce prísnu askézu a mlčanlivý život v chudobe a kontemplácii patrili k najprísnejším súdobým rehoľným regulám. Postupný odklon od týchto pravidiel vyvolal potrebu reformy ktorá vyústila sformovaním Kongregácie kamaldulských pustovníkov z Monte Corony (1521). Práve táto kongregácia sa v 17. etablovala aj v stredoeurópskom priestore.³⁹ V tom čase už boli ich kláštory projektované podľa záväzných odporúčaní stanovených

³⁵ Pomfýová a kol. 2015, kat. III.7, s. 393–418: 417 (B. Pomfýová – H. Žažová).

³⁶ Zadnikar, Marjan: Die frühe Baukunst der Kartäuser. In: Zadnikar, Marjan – Wieland, Adam: *Die Kartäuser: Der Orden der schweigenden Mönche*. Köln 1983, s. 51–137.

³⁷ Lacko, Michal: Camaldulose Hermits in Slovakia (Zobor, Červený kláštor). In: *Slovak studies V*, 1965, s. 99–204: s. 100.

³⁸ Prvý kláštor postavený v 11. storočí mal iba päť drevených eremitiek rozmiestnených okolo kostola.

Generálnou kapitulou v rokoch 1607, 1608 a 1610 so snahou docieľiť architektonickú jednotu všetkých kamaldulských fundácií.⁴⁰ Podľa týchto pravidiel kláštor pozostával z väčšinou centrálne situovaného kláštorného kostola (trojlodie bazilikárneho typu), hlavnej budovy konventu (najčastejšie trojkrídlovej dispozície v tvare písmena U) a niekoľkých línií mníšskych príbytkov.⁴¹ Zásadný rozdiel voči architektúre iných kongregácií spočíval v eliminácii cenobitských prvkov, hlavne v striktnom odmietnutí krížových chodieb a uprednostnení voľne stojacich budov. Malé odchýlky od uniformného modelu schémy kamaldulského kláštora mohli spôsobiť lokálne podmienky ako reliéf terénu, plocha vymedzená na zástavbu a podobne. Prísne požiadavky kladené na eremitskú zložku života kamaldulov sa dôsledne uplatnili hlavne pri koncipovaní architektúry mníšskych príbytkov. Dom mnícha so záhradkou bol samostatnou, od okolia oddelenou stavebnou jednotkou. Príbytky so záhradou vymedzenou vysokým múrom vytvárali niekoľko väčšinou paralelných línií, oddelených od seba pásmi nezastavanej plochy so zeleňou. Príbytok izolovaný od okolia ideálne spĺňal potreby pobytu pre reklúzov – mníchov, ktorí prijali rozhodnutie žiť v úplnej izolácii od ostatných bratov.⁴² Preto obývali cely na okraji areálu mníšskych príbytkov.

Cely kamaldulských mníchov mali približne od polovice 17. storočia ustálenú architektonickú podobu. Tá vychádzala zo staršej predlohy, aká je zachytená na pláne zo začiatku 17. storočia. Príbytok s dovnútra vtiahnutou logiou bol členený na štyri až päť samostatných priestorov, jadrom bola obytná miestnosť so vstupom orientovaným do záhrady. Miestnosť disponovala vstavanou drevenou posteľou a skriňou, v rohu sa nachádzala otvorená, neskôr uzavretá kachľová pec. Z obytnej miestnosti sa vstupovalo priamo do privátnej kaplnky, súčasťou príbytku boli aj ďalšie dva pracovné, resp. hospodárske priestory a toaleta. Miernym zjednodušením tejto schémy vznikla dispozícia, ktorá sa neskôr používala pri výstavbe kamaldulských eremitiek. Všetky príbytky už obdĺžnikový pôdorys s vonkajšími rozmermi max. 9 × 10 m a o niečo väčšiu záhradku. Cely mali jednotnú dispozíciu pozostávajúcu zo štyroch miestností – kaplnka, resp. modlitebňa (*oratorium*), hlavná obytná miestnosť s posteľou a knižnicou (*cubiculum*), dielňa, resp. pracovňa (*laboratorium*)⁴³, komora s hygienickým kútom slúžiaca aj ako sklad dreva (*camera pro conservandis lignis*), oddelených ústrednou chodbou (*vestibulum*). Súčasťou cubricula bolo vykurovacie teleso, väčšinou kachľová pec.⁴⁴ Vchod pre mníchov sa otváral do záhrady (*introitus ad hortulum*), ktorá mala okrasný i úžitkový charakter. Vnútorne zariadenie cely malo byť, v súlade so všeobecnými pravidlami rádu, čo najstriedmejšie. Postupne, hlavne v 17. a 18. storočí, sa už upúšťalo od tejto zásady, a preto kostol, miestnosti konventnej budovy – hlavne refektár a kapitulná sieň, ale aj príbytky samotných mníchov boli často vyzdobené bohatou maliarskou výzdobou a zariadené luxusným mobiliárom. Honosne boli stvárnené hlavne kaplnky v jednotlivých celách, ako to dokladajú dodnes zachované príbytky na niekoľkých lokalitách.⁴⁵

V rakúskej monarchii existovalo spolu päť kamaldul-

ských kláštorov, z toho tri v Uhorsku. Všetky prináležali k reformnej kongregácii Monte Corona. Prvá a na dlhší čas jediná kamaldulská „pustovňa“ postavená k úcte sv. Jozefa, vznikla z vôle cisára Ferdinanda II. necelých 8 km od centra Viedne, na kopci Kahlenberg v roku 1628.⁴⁶ Výstavbu druhého kláštora v rakúskej časti monarchie zasväteného Michalovi archanjelovi na kopci pri Lánszeri v Šoproňskej župe fundovali v roku 1700 palatín Pavol Esterházy s manželkou Evou Thökölyovou.⁴⁷ V uhorskej časti monarchie sa nachádzali tri kláštory. Všetky tri postavili na miestach so staršou kláštornou tradíciou. Prvý (1691) – Kláštor sv. Jozefa v Nitre na kopci Zobor postavený z rozhodnutia nitrianskeho biskupa Blažeja Jaklina a jeho brata baróna Mikuláša Jaklina na mieste zaniknutého benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita. Ďalší vznikol taktiež z iniciatívy nitrianskeho biskupa Ladislava Maťašovského, následníka Blažeja Jaklina. Ten v roku 1705 daroval kamaldulskej reholi na fundovanie bývalý kartuziánsky kláštor v Lechnickej doline na Spiši (Červený Kláštor). Kláštor sv. Antona pustovníka mníši zaujali až v roku 1710. nové cely sa začali stavať až po roku 1720, keď panovník Karol VI. po dlhom spore s kartuziánskym rádom pridelil majetok kamaldulom.⁴⁸ Tretí kamaldulský kláštor v Uhorsku – sv. Jána Nepomuckého zriadil gróf Jozef I. Esterházy v roku 1733 v Komárnanskej stolici, pri obci Majk, opäť v blízkosti zaniknutého kartuziánskeho kláštora.⁴⁹ Pôsobenie kamaldulov (a všetkých ostatných kontemplatívnych a zobravých rádov) v rakúskej monarchii ukončil dekrét Jozefa II. z roku 1782.

Všetky tieto kláštory boli postavené podľa záväzných pravidiel kongregácie, hlavne čo sa týka dispozície a vnú-

³⁹ Prvý pokus tu pôsobiť sa uskutočnil ešte počas života sv. Romualda. Ten spolu s 24 pustovníkmi podnikol okolo roku 1010 evanjelizačnú cestu do Uhorska, ale choroba ho donútila vrátiť sa do Itálie (Lacko 1965, 101; 1967, 147). Okolo roku 1750 bolo v Európe spolu 30 funkčných kláštorov, z toho v Itálii 18, v Poľsku 7 a v Rakúsku 5.

⁴⁰ Podľa týchto pravidiel boli projektované aj „najmladšie“ kláštory postavené v 20. storočí.

⁴¹ Mulitzer, Matthias: *Die Architektur der Kamaldulenser-Eremiter von Monte Corona in Europa*. Salzburg 2014.

⁴² Aj stravu dostávali reklúzi cez otvor v múre ohrady, konštruovaný tak, aby nemohlo dôjsť ani k vizuálnemu kontaktu s osobou prinášajúcou stravu. Analýza kostí v odpadovej šachte toalety v jednom z mníšskych príbytkov kláštora sv. Jozefa v Nitre na Zobore dokladá prísne pôstny charakter stravy mnícha užívajúceho príbytok. Bielichová, Zora – Samuel, Marián – Hensel, Karol: Ryby a pôst v Zoborskom kláštore pri Nitre vo svetle archeozoologických dokladov. In: *Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV*, 65, 2019, s. 133–178; Samuel, Marián – Bielichová, Zora: Ryby a strava v kamaldulskom kláštore sv. Jozefa v Nitre. In: *Okno do histórie: ryba a kláštor*. Trenčín, 2019, s. 46–51.

⁴³ V 18. storočí sa už časť mníchov pomerne intenzívne venovala aj vedeckej činnosti (botanika, lingvistika, farmácia).

⁴⁴ Prikladanie paliva do pece z chodby príbytku zabezpečovalo oveľa vyšší komfort pri pobyte miestnosti ako v prípade otvorenej pece. Počas výskumu jedného z príbytkov v kláštore v Nitre na Zobore sa odkryla aj murovaná lavica prístupná k stene kachľovej pece. Samuel, Marián: Architektúra mníšskych príbytkov kamaldulského kláštora sv. Jozefa v Nitre na Zobore. In: *Pod stromom života. K jubileu doc. Michala Slivku. Studia Archaeologica et Mediaevalia Tomus XIII*, 2022, s. 265–280, obr. 19.

⁴⁵ Napr. v kláštore sv. Jána Nepomuckého pri obci Majk (Maďarsko). Zvyšky tehlového sokla oltára sa odkryli aj v mníšskom príbytku v Nitre na Zobore. Nálezy štukovej výzdoby dokladajú aj výzdobu v hlavnej obytnej miestnosti. Samuel 2022, obr. 11.

⁴⁶ Mulitzer 2014, 400.

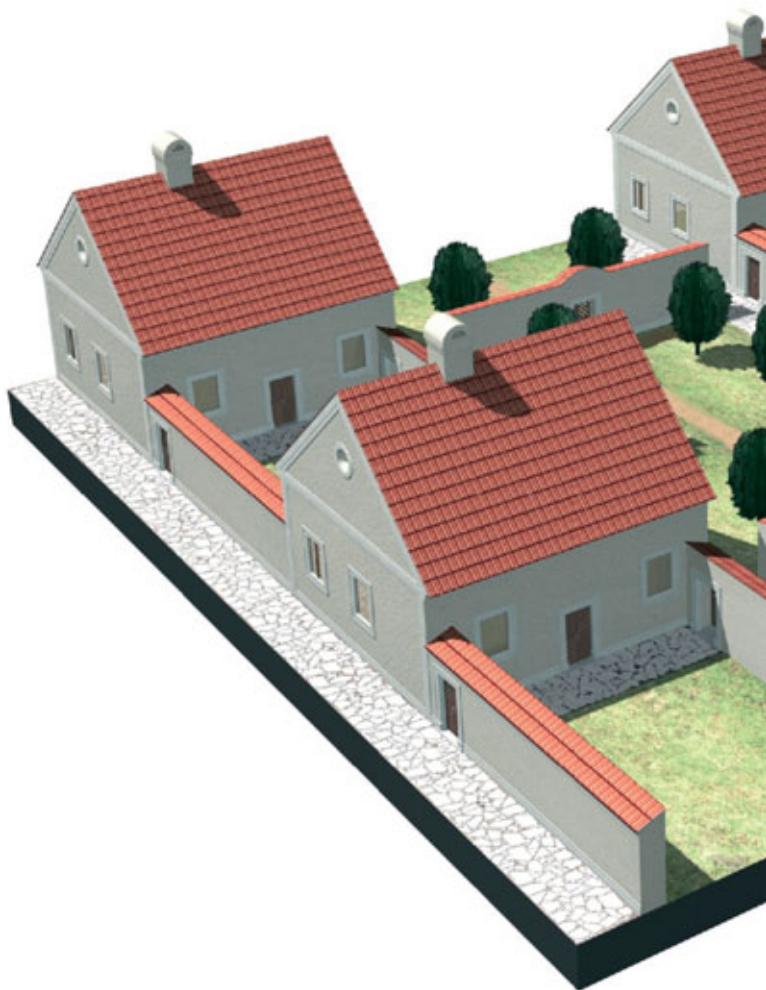
⁴⁷ Mulitzer 2014, 428.

⁴⁸ Števík, Miroslav – Timková, Michaela: Červený (Lechnický) kláštor. 2004; Judák, Viliam: Pôsobenie kamaldulov na Zobore a na celom území Slovenska. In: *Monumentorum Tutela* 21, s. 17–28, 26–27.

⁴⁹ Mulitzer 2014, 446.

torného členenia mníšskych príbytkov. Každý z príbytkov mohol obývať len jeden mních, počet príbytkov bol rôzny podľa ekonomických možností jednotlivých kláštorov.⁵⁰ Zatiaľ čo každý z mníchov musel disponovať vlastným príbytkom so záhradkou, novici mohli obývať aj spoločné priestory. Podľa pravidiel rádu sa mníši sa mohli stretávať len pri náboženských úkonoch, výnimočne v spoločnom refektári a kapitulnej sieni,⁵¹ pričom platilo pravidlo obmedziť vzájomnú konverzáciu na nevyhnutné minimum.

Dva kamaldulské kláštory na území Slovenska ponúkajú porovnanie so staršou lokálnou tradíciou. Na Zobore pri Nitre predchádzal kamaldulskému kláštoru stredoveký kláštor benediktínov, v ktorom sa cenobitská forma života spájala aj s pustovníckom elementom. Začiatkom 11. stor. ju reprezentoval pustovník Svorad, ktorého „ceľou“ bola, ako tvrdí stáročná tradícia, blízka jaskynka nad kláštorom. Príbeh Svorada a jeho žiaka Benedikta (pustovníčiaceho zrejme tiež v jaskyni na Skalke pri Trenčíne) vytvoril odkaz, na ktorý mohli kamalduli ideovo nadviazať. V Červenom Kláštore sa zase usadili na mieste zaniknutého stredovekého kláštora kartuziánov, kde v mierne modifikovanej forme využili aj existujúcu architektonickú štruktúru. ●

⁵⁰ V rakúskej monarchii ich mal najmenej kláštor v Landsee (8), v Lechnici ich bolo 9, v Majku 17, na Zobore 18, v Kahlenbergu 20. Niektoré kláštory v Taliansku ich mali vyše 30.

⁵¹ V kláštore na Zobore bola kapitulná sieň súčasťou kláštorného kostola a nachádzala sa západnej časti jeho severnej lode.

Autori:

Marián Samuel, RNDr. Mgr., (1964).

Absolvent Katedry geológie na PriF UK v Bratislave a Katedry archeológie na FFUK v Bratislave. Pôsobí na Archeologickom ústave SAV v Nitre. Venuje sa problematike archeológie stredoveku a včasného novoveku.

Bibiana Pomfyová, PhD. Mgr., (1973).

Vyštudovala odbor dejepis umenia a archeológia na FF UK v Bratislave, pôsobí na Ústave dejín umenia SAV. Zameriava sa na výskum stredovekej sakrálnej architektúry a jej kultúrnohistorických súvislostí s interdisciplinárnym presahom k archeológii, histórii a dejinám liturgie.

Resumé:

Cela jednotlivého mnicha a spoločné dormitóriium reprezentujú dva základné princípy, ktoré formovali kresťanské mnišstvo – život v osamelosti (*vita eremitica*) a život v spoločenstve (*vita communis*). Konštitutívom ranokresťanského mnišstva bola cela. Idea spoločnej spálne sa presadzovala len postupne, v normatívnych textoch sa spomína od 6. storočia. V nasledujúcich storočiach sa v západokresťanskom mnišstve stali spoločné dormitóriium a spoločná jedáleň charakteristickými znakmi regulárneho kláštora. Napriek tomu sa v 13. storočí presadil trend, ktorý možno nazvať návratom k cele. V neskorom stredoveku tak boli mnohé dormitóriá prebudovávané na tzv. dormitóriá s celami, čo je písomným prameňom (1508) indikované aj na území Slovenska (Hronský Beňadik). Špeciálnu kapitolu predstavujú kontemplatívne rády, ktoré sa programovo hlásili k eremitským ideálom a pre ktoré cela zostala konštitutívnym prvkom. Snaha o isté spojenie princípov eremitského a cenobitského života viedla k osobitým architektonickým konceptom, ktorými do dejín kláštornej architektúry prispeli kartuziáni a kamalduli, čo dokumentujú aj slovenské pamiatky (Letanovce-Kláštorisko, Lechnica-Červený Kláštor, Nitra-Zobor).

Obr. 11: Rekonštrukcia vzhľadu mnišských príbytkov v kamaldulskom kláštore v Nitre na Zobore. Autori: A. Arpáš, M. Samuel.

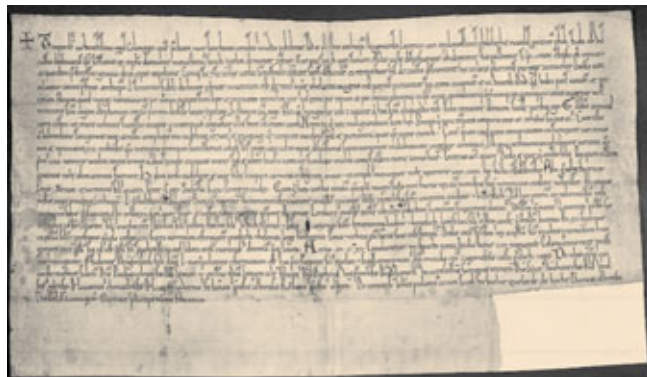
František OSLANSKÝ

Zo života benediktínov na Skalke pri Trenčíne v stredoveku

O neistote západoeurópskej civilizácie v agónii Rímskeho impéria a období sťahovania národov, ktoré sa začalo v poslednej štvrtine 4. storočia nájzdom Hunov z východu do Dunajskej kotliny, a ktoré pretrvávalo v 5. storočí i v prvej polovici 6. storočia, svedčilo práve dominantné postavenie kláštorov. Rozpad komunikácií a spojení starovekého sveta pozmenil najväčšiu časť Európy, život upadol späť do uzavretých a stagnujúcich vidieckych komunít, kde dominovala nevzdelanosť, a nevelmi bol dotknutý vplyvom kresťanstva. V spoločnostiach, ktoré stratili svoju najvzdelanejšiu vrstvu, sa znova rozširovalo pohanstvo, povera a tmárstvo.

A práve v tom čase začínali na vidieku intenzívne pôsobiť benediktíni, ktorých počiatky sú spájané so sv. Benediktom s Nursie (*Norcia*) pri Spolete. K Benediktovi, potom ako bol pustovníkom v horách Subiaca, sa pridali mnohí žiaci. On sám sa okolo r. 529 usadil v Monte Cassine, kde vznikol kláštor a onedlho boli spísané rádomové pravidlá, regula. Dôverne známym sa sv. Benedikt pre stredovekých ľudí stal vďaka pápežovi Gregorovi Veľkému (v r. 590–604). Druhý z Dialógov tohto pápeža napísaný polstoročia po úmrtí sv. Benedikta (okolo r. 547) popísal jeho život len v podobe legendy. Nadprirodzený svet bol takmer každému sprístupnený cez prosté zázraky čínorodého, denného a duchovného života svätca vytvárajúce benediktínsku Zlatú legendu. Rýchle presadenie reguly sv. Benedikta bolo umožnené tým, že nastolila rovnováhu medzi prísnosťou a umiernenosťou. Sv. Benedikt rozvrhol harmonicky kláštorňý čas medzi telesnú, intelektuálnu a v pravom zmysle duchovnú činnosť. Ukázal benediktínom, a nielen im, smer hospodárnej exploatacie, rozumovej aj umeleckej aktivity i duchovnej askézy.

Obr. 1 – Listina kráľa Kolomana z pred 1. septembra 1111 potvrdzujúca Kláštor sv. Hypolita z vrchu Zobor tretinu všetkých mýt mesta Nitra, Trenčín a na celej rieke Váh (*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai fényképgyűjtemény* (MNL OL DF) 273051; *Súkromný archív nitrianskeho biskupa (SANB)*, J. D. I. G.; F. 1, N. 1; *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I.* ČAPLOVIČ, D. – BEŇKO, J. – MARSINA, R. – SEGEŠ, V. – HUČKO, J. – PODRIMAVSKÝ, M. – PEKNÍK, M. – HRONSKÝ, M. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1998, s. 118)

Kláštory sa stávali čoraz výraznejšími strediskami výroby, opisovania či iluminovania rukopisov a ohniskami religie.¹

Najstaršia uhorská legenda *Život svätých pustovníkov Svorada vyznávača a Benedikta mučeníka, spísaná svätým Maurom biskupom päťkostolským (Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quinecclesiastensi descripta)*, ktorá vznikla v r. 1064–1070, dosvedčila rozhodný príklon prvého panovníka Uhorského kráľovstva ku kresťanstvu po rozklade Veľkej Moravy a spomína prvého známeho zoborského opáta po veľkomoravskom a preduhorskom období, Filipa. Skutočnosť, že kráľ obdaroval opátstvo na Zobore, potvrdzuje už originál najstaršej zachovanej zoborskej listiny datovanej pred 1. septembrom 1111. O obrovskom majetku opátstva nachádzajúceho sa od Trenčína a Turčianskeho komitátu až po Dunaj, sa vie zase z druhej zoborskej, metačnej listiny pochádzajúcej z doby po 1. septembri 1113. Z Poľska mal prísť muž menom Svorad, neskôr s kresťanským menom Ondrej, ktorý dostal mníšsky odev práve od opáta Filipa, ktorého kláštor zvaný Zobor (*monasterium Zobor nominatum*) bol vybudovaný v nitrianskom chotári k úcte sv. Hypolita. Svoradov učeník Benedikt chodieval do benediktínského kláštora sv. Martina v Pannonhalme, keď tam ako mládenec žiak (*puer scolasticus*) žil biskup Maurus, ktorému rozprával o ctihodných skutkoch zo života učiteľa. Maurus uviedol, že skutky, ktoré boli spísané, sa dozvedel od učeníka jeho, už menovaného Benedikta, ktorý sa tiež na tom istom mieste rozhodol bývať (*Hec, que inserta sunt, discipulo suo iam dicto Benedicto referente cognovi, qui et ipse patre suo de locum eundem inhabitare decrevit.*)² Iste primeranejší je výklad latinského slova locus s významom zem, krajina, než miesto, keďže, popri inom, Svorad musel žiť bližšie ku kláštoru na Zobore a v zakladacej listine opátstva na Skalke sa spomína iba uctievanie sv. Benedikta mártýra.³

Znenie donácie z r. 1075, ktorou uhorský kráľ Gejza I. založil aj obdaroval benediktínsky kláštor, opátstvo, pri Hrone, je sfalšované, i keď niet pochýb, že kráľ zakladaciu a darovaciu listinu pre benediktínov vydal. Svedčí o mimoriadnom množstve majetkov kláštora, od pôdy po príjmy z mýt Tekovského, Komárňanského, Novohradského, Bihárskeho a až Čongrádskeho komitátu. Arenga,

¹ LE GOFF, Jacques. *Kultura stredovekej Evropy*. Praha: Odeon, 1991, s. 132–134, 415; OSLANSKÝ, František. *K vizitácii benediktínskych kláštorov na Slovensku koncom 16. storočia*. In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 1, s. 19 (18–32).

² *Legendy stredovekého Slovenska: Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. MARSINA, Richard (autor a prekladateľ). Budmerice: Rak, 1997, s. 16–17, 41–42 (33–4); VIII. *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti*. MADZSAR, Emericus (autor a ed.). In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (SRH). Volumen II. SZENTPÉTERY, Emericus (Ed.). Budapestini, (Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica) 1938, s. 349, 352–353, 357–359, (347–361); *Legendy a kroniky koruny uherské*. PRAŽÁK, Richard (autor a prekladateľ), Praha: Vyšehrad, 1988, s. 56, 65; *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (CDSI) I. MARSINA, Richard (Ed.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1971, s. 63–67, č. 68–69.

³ MARSINA, Richard. *Benediktínske opátstvo Skala (Skalka)*. In *Skalka pri Trenčíne: Miesto legend a púti*. MARSINA, Richard (Ed.). Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne; Slovenská historická spoločnosť v Bratislave, 1997, s. 94–96 (94–101); KOMOROVSKÝ, Ján. *Sväti Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí*. In *Skalka pri Trenčíne: Miesto legend a púti*. MARSINA, Richard (Ed.). Trenčín: Trenčianske múzeum v Trenčíne; Slovenská historická spoločnosť v Bratislave, 1997, s. 35–37 (32–38).

čiže všeobecné zdôvodnenie vydania listiny, potvrdzuje, že išlo o zeme obrobené, neobrobené, vinice, vinohrady, lúky, pastviny, vody, vodné toky, rybníky, rybolov, sluhov, služobníkov, mýta a všetky následne vymenované majetky. Opátstvo medzi mnohým obdržalo dedinu, ktorá sa volala Rybník (*Sceulleus*), dedinu rybárov na brehu Hrona názvom Tlmače (*villam piscatorum super ripam Gran nomine Talmach*), rieky na rybárenie, totiž Nitru, Chrenovec a Žitavu (*aquas ad piscandum, scilicet Nitra, Tarmas et Sitoua*). V Komárne zem s tromi poplužiami vedľa rieky Dunaja a právo rybolovu v tom istom Dunaji na mieste, ktoré sa nazýva Vážska Tôňa (*In Camarun trium aratrorum terram secus flumen Danubii et piscacionem in eodem Danubio in loco, qui dicitur Wagetuin*). Veľké i malé rybníky darované kláštrotu mal spravovať opát a rybári od Váhu, Nitry, Žitavy i Dunaja zadovážiť frátrom ryby na obživu.⁴ Aj v prvej knihe kráľa Kolomana (1095–1116) bolo síce nariadené, v záujme udržania postavenia kráľovského dvora, všetky rybníky, ktoré svätý Štefan kráľ daroval, trónu kráľovskému vrátiť (*omnes pistrinas praeter quas sanctus Stephanus rex donaverat solio regali reddere*).⁵ A rybníky kláštorom i cirkvi dané, inak zaiste vrátiť, ale každodenne potrebné frátrom užívať ponechať (*piscinas monasteriis et ecclesiae datas, alias quidem reddere, sed necessarias quotidiano fratrum usui relinquere*).⁶

Nitriansky župan Tomáš asi r. 1208 nechal z príkazu kráľa označiť ohraničenie majetkov nitrianskeho biskupa, čím bolo vyhovené sťažnosti, ktorú vzniesol trenčiansky šľachtic, optimát (*procer Trinciniensis*), Benedikt. Metácia prédia zo Skaly, Skalky (*predii de Scala*) začínala

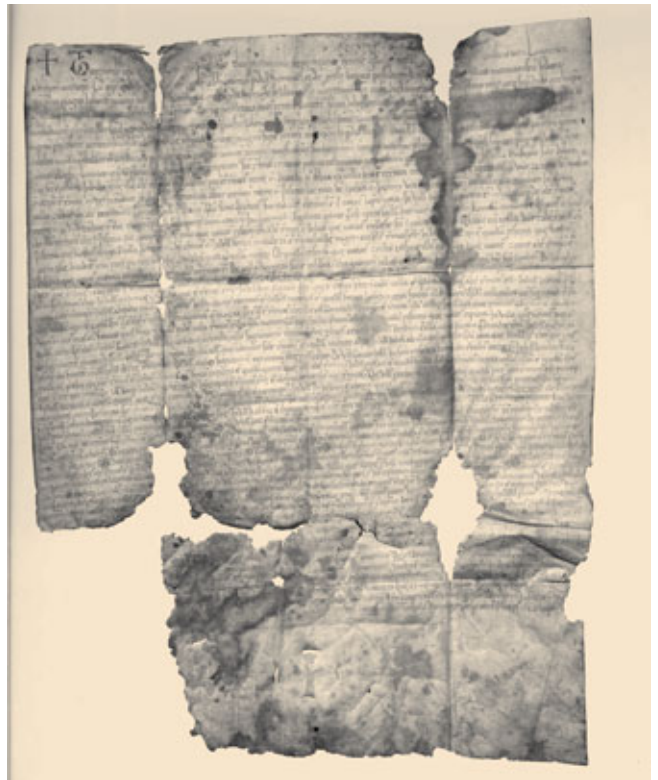
⁴ Ostrihomský súkromný kapitulosídlný archív (OSKA)/Esztergomi Főszékeskáptalani Levéltár Magánlevéltár (EFL_MLT), Lad. 9, fasc. 3, no 3; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF) 235997; OSKA/EFL_MLT, Lad. 9, fasc. 3, no 4; MNL OL DF 238483; CDS I, s. 53–58, č. 58+.

⁵ *Corpus iuris Hungarici* (CJH): Magyar törvénytár 1000–1526 évi törvénygyűjtemény. MÁRKUS, Dezső (Ed.). Budapest: Franklin-társulat, 1899, s. 100–101 (Caput 15.), *pistrinas*, teda najskôr mlyny, je chybné namiesto *piscinas*, rybníky; ERDÉLYI, László. *Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig*. Budapest: b. v. (Eggenberger-féle könyvkereskedés, Rényi Károly), 1942, s. 68–69.

⁶ CJH: Magyar törvénytár 1000–1526 évi törvénygyűjtemény, s. 100–101 (Caput 16.).

⁷ Belá, ktorá splynula s Trenčínom, ležala južne smerom k Trenčianskej Turnej (Váhu) (FEKETE NAGY, Antal. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. IV. kötet. *Trencsén vármegye*. Budapest: [Kjadja a Magyar Tudományos Akadémia], 1941, s. 97; *Trencsén vármegye a Hunyadiak korában*. FEKETE NAGY, Antal – GLASER, Lajos, mapa 1 : 300000).

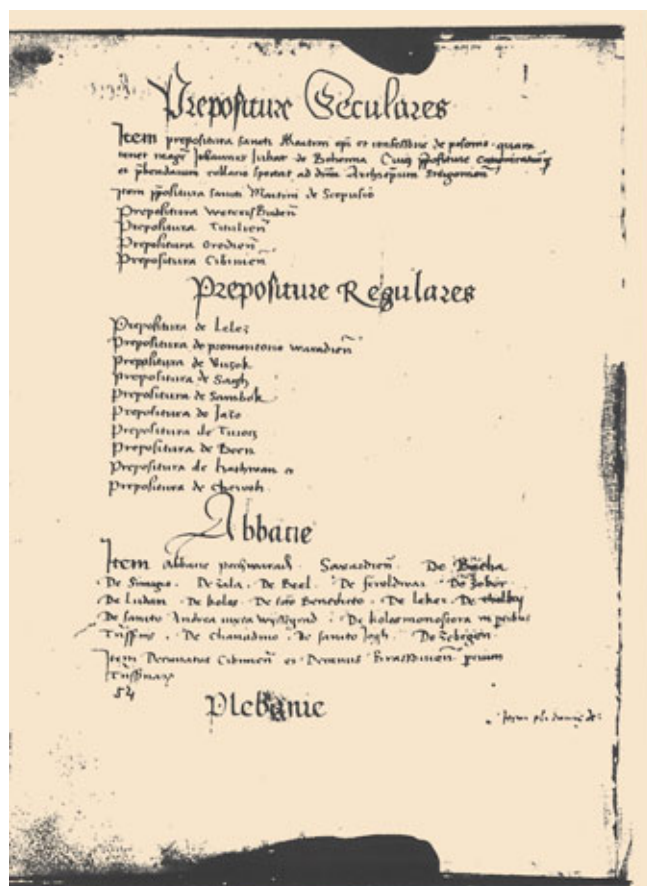
⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltár Diplomatikai Levéltár (MNL OL DL) 54; CDS I, s. 115–116, 418, č. 148; Termín *praedium* (*praedium*) sa zo stredovekej latinčiny vysvetľuje i ako *alodium* (*alodium*) slobodný šľachtický majetok, nezávislý na lénnom vzťahu (*Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (GMeLLRH). BARTAL, Antonius. Lipsiae: [In Aedibus B. G. Teubneri]; Budapestini: [Sumptibus Societatis Frankliniae], 1901 [Az Állami Könyvtarjesztő Vállalat reprint sorozata, 1983], s. 25, 511–512, 520.), mohlo ísť o menší majetok, ale až rozsiahle územie s viacerými dvormi (SZABÓ, István. *A praedium*. In *Vizsgáldások a korai magyar gazdaság-és településtörténelem körében*. I. rész. In *Agrártörténeti Szemle*, 1963, roč. 5, č. 1–2, s. 1–3 (1–149); SZABÓ, István. *A praedium* II. *Vizsgáldások a korai magyar gazdaság-és településtörténelem körében*. In *Agrártörténeti Szemle*, 1963, roč. 5, č. 3, s. 330–331 (301–337), nerozhodovala veľkosť, ale skutočnosť, že sa pôda obrábala vo vlastnej správe zemepána a nebola prideloovaná iným (MARSINA, Richard. *V kráľovstve sv. Štefana: Vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov*. *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2003, s. 64–66, č. 28). Rybník, s pomenovaním Rybáre sa nachádzal západne pri Trenčine, na pravom brehu Váhu (FEKETE NAGY, A. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. IV. kötet. *Trencsén vármegye*, s. 179; *Trencsén vármegye a Hunyadiak korában*. FEKETE NAGY, A. – GLASER, L., mapa 1 : 300000), napokon boli miestnou časťou Záblatia, ktoré sa stalo súčasťou Trenčína; *Historický slovník slovenského jazyka V. R-ráb Š-švrkotaf*. Majtán, Milan et al. Bratislava: Veda, 2000, s. 202, s výkladom vodná nádrž na chov rýb sa pripája k názvom vodných tokov ako *Rybnuc* na Hornej Nitre a *Rybniche* v povodí Laborca.

Obr. 2 – Listina vydaná po 1. septembri 1113 so súpisom majetkov Zoborského kláštora vyhotovený na príkaz kráľa Kolomana cez opáta Gottfrieda. (MNL OL DF 233052; SANB, I. D. I. D. N. F. 1, N. 1; *Kolíška kresťanstva na Slovensku*. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času. JUDÁK, V. – BEDNÁR, P. – MEDVEČKÝ, J. Nitra : Biskupský úrad v Nitre; Archeologický ústav SAV, 2011, s. 444)

nad riekou Váh, od Zamaroviec a viedla k ceste tiahnucej od Kostola svätého Benedikta (*de ecclesia sancti Benedicti*), potom pod veľkým dubom až k ceste smerujúcej od Trenčína atď. Naviac bolo vyžiadané vymedzenie troch prédií, ku ktorým neboli sťažnosti, pri ktorom sa zaznamenalo, že medzníky prédia pred hradom z Trenčína sú tieto: nad Váhom pod stromom topoľa je medzník, smerom k východu pod dubom je medzník, kde prechádza malý Váh, ktorý prichádza z Beckova je medzník, odtiaľ k ceste, ktorá ide do Trenčína z veľkého lesa je medzník, ale aj tu sa delia tri zeme: z Bazety a z Rybníka i zeme pána biskupa, smerom na juh k hruške je medzník; stade k Beléj na západ až k lesu medzník; odtiaľ medzi trnám medzník a takto prechádza poznové malý Váh skrz medzníky až k veľkému Váhu (*Mete predii ante castrum de Trincin iste sunt: super Wag sub arbore populi meta, versus orientem sub quercu meta, sic transeundo parvum Wag iuxta viam, que venit de Blundix meta, deinde ad viam, que vadit in Trincin de magna silva meta, et ibi dividuntur tres terre: de Bazeta et de Ribnic et terra domini episcopi; versus meridiem ad pirum meta; deinde ad Bela versus occidentem usque ad silvam meta; deinde inter spinas meta et sic transeundo iterum parvum Wag per metas usque ad magnum Wag*).⁸

Jakub, nitriansky biskup, nechal r. 1224 spísomniť, že na počesť Všemohúceho Boha a sv. Benedikta martýra (*ad honorem dei omnipotentis et beati Benedicti martyris*) v jaskyni, ktorá je ľudovo Skala zvaná (*in spelunca, que wlgō Scala dicitur*), kde sa na stene neustále objavovala martýrová

Obr. 3 – Zoborské benediktínske opátstvo ako benefícium podriadené ostrihorskému arcibiskupovi vo vizitácii sídelnej Ostrihomskej kapituly z r. 1397. (MNL OL DF 237946/U 1002; Ostrihorský súkromný kapitúlskosídlny archív (OSKA)/Az esztergomi székesfőképtalan magánlevéltára, Lad. 50, fasc. 0, no 0, pag. 15-17, 53-55.)

krv, dal postaviť kostol s titulom či menom svätého Benedikta a Všetichsvätých (*ecclesiam ad titulum beati Benedicti et omnium sanctorum*), s úmyslom i súhlasom bráťov založil opátstvo (*abbatiam*), podľa reguly svätého Benedikta (*secundum regulam beati Benedicti*).

K obžive bráťov slúžiacim Pánovi v kostole daroval zem Újazd (*terram Wyezd*), niekedy patrila Mogosovi, ktorý zem nedávno daroval Nitrianskemu kostolu (*ecclesie Nitriensi*), so 7 kusmi dobytky, 2 služobníkmi menom Martin a Zomboth, 2 vinice v Nitre, s 2 vinohradníkmi, Mykowom a Iowachynom, synmi vinohradníka Mikuláša, 40 oviec, práve toľko prasiat, 100 kôp obilia predstavujúcich päťdesiatinu z biskupských desiatkov, s usadlosťou (*cum mansu*) v dedine Skala (*in villa Scala*), ktorú mal mních Wykozlaus, ako farský kňaz (*parochialis sacerdos*). Mnísi kláštora mali právo prijímať almužny (*elemosinas*), udeľovať štyridsaťdňové odpustky, štyridsať dní z udeľného rozhrešenia milosrdne dávame odpustením (*quadraginta dies de iniuncta penitencia misericorditer duximus relaxandum*), oficiá kázať aj spovedať v Nitrianskej provincii.⁹

Až k pobytu pápežov v juhofrancúzskom Avignone viedla začiatkom 14. storočia nejasnosť vzájomných vzťahov uchádzačov na najvyšší post v cirkevnej hierarchii. V Európe vzrástli snahy vyberať pápežské desiatky,

ktoré boli najčastejšie zdôvodňované ochranou Svätej zeme a zápasom s odporcami kresťanstva, katolíckej viery (*catholice fidei*), ako i pápežom Jánom XXII. mandátom vydanom v Avignone 1. marca 1331 prelátom Uhorského kráľovstva.¹⁰ Zvlášť obsiahle registre vyberaných pápežských desiatkov sú z r. 1332–1337, keď bol kolektorom Jakub Berengarius a Raymundus de Bonofato, ktorý pôsobil v Ostrihomskej arcidiecéze. Raymundus niekedy medzi mesiacom novembrom 1333 až 4. decembrom 1334 však zomrel, a preto pápež za neho určil Jakuba de Lengres. Zápisy boli prijaté pánmi Sebastiánom archidiakonom a Štefanom lektorom i Pavlom archidiakonom hradnianskym vo svojich archidiakonátoch. Najprv prijal menovaný pán Sebastián z Trenčianskeho archidiakonátu a zaplatil menom opáta zo Skalky hrivnu či marku a ferto, ktorý prisážno s vierou vyhlásil, že nemôže väčšmi zhodnotiť za rok desiatok opátstva, pretože bolo vyplienené, a preto nezaplatil, azda 13 hrivien. A tiež zaplatil za seba 2 hrivny. Sčítané boli na budínsky počet (*Ista sunt recepta per dominos Sebastianum archidiaconum et Stephanum lectorem ac Paulum archidiaconum Granensem in archidiaconatibus suis. Primo recepit dictus dominus Sebastianus de archidiaconato Trinciniensi et michi solvit nomine abbatis de Scala marcam et fertonem, qui iuratus de credulitate dixit, non plus valere per annum decima abbacie cum esset spoliatus per Boemos, quare non solvit, nisi XIII marchis. Item solvit pro se II marcas. Computate sunt ad numerum Budensem*), so zápisom „Mikuláš

⁹ MNL OL DL 1461; CDS I, s. 215–219, č. 297.

¹⁰ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia (MonVat) I/1. Várzegei Asztrik – Zombori István (Sorozatszerkesztők). Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2000, (1–6), (1–II), III–LXXVII, (1–3), (1), 2–520, (521–524), 1 príloha; Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia : maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta collecta ac serie chronologica disposita. Tomus primus. Ab Honorio pp. III. usque ad Clementem pp. VI. 1216–1352. THEINER, Augustinus (Ed.). [Typis Vaticanis; Parisiis; Vindobonae: Apud editorem; Apud Firmin Didot fratres; Apud Guilielmum Braumüller], 1859, s. 536–537, č. 830.

¹¹ Archivio Secreto Vaticano (ASV), Collect. N° 184, fol. [50r, 51a]; MonVat I/1, s. [XVII]–XLVII, 199–200; Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia (MVHRHI) I/1. Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria. FEJÉRPATAKY, Ladislav (Ed.), Budapest 1887, s. XXVIII–XXIX, s. 199, 200; Monumenta Vaticana Slovaciae (MonVatSlov). Tomus I: Rationes collectorum pontificiorum in annis 1331–1337. SEDLÁK, Vincent (Ed.). Trnava: Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita, 2008, s. 53, 56, č. 213, 244; OSLANSKÝ, František. O písomných prameňoch k cirkevným majetkom na Slovensku v stredoveku. In Historický časopis, 1997, roč. 45, č. 3, s. 395 (388–400); BIHLMEYER, Karl - TÜCHLE, Hermann. Kirchengeschichte II. Das Mittelalter. Paderborn (München/Wien/Zürich): Verlag Ferdinand Schöningh, 1996, s. 377. H.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Diplomatiakai Fényképgyűjtemény (MNL OL DF) 105 380, v listine Nitrianskej kapituly z pred 19. marca 1329 sa v Trenčianskom komitáte spomínajú majetky (*possessiones*) Hradná (*Garadna*), v ktorej bol kamenný kostol (*ecclesia lapidea*), ďalej išlo k tomu o Hornú Hradnú (*superiorem Garadna*) a taktiež miesto hradu (*castrum*) podobne Hradná (*Garadna*), zvané, späté s Hradnianskym archidiakonomom; HÓMAN, Bálint. Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest: Kjadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1916, s. 60, 94–99 (v popredí bola aj po stredoveku od r. 1271 známa budínska hrivna s hmotnosťou 245–53779 g), 108–109, 281, 388–409; Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae (GMeILRH). BARTAL, Antonius. Lipsiae : (In Aedibus B. G. Teubneri); Budapestini : (Sumptibus Societatis Frankliniae), 1901 [Az Állami Könyvtérjesztő Vállalat reprint sorozata, 1983], s. 137, 164, 267, 299–300, 408–409, 445; Glossarium mediae et infimae latinitatis (GMeIL) 2. DU CANGE, Charles du Fresne. Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1954, p. 392, col. a, b, p. 513, col. a; GMeIL 3, p. 448, col. b, c, p. 449, col. a, b, c; GMeIL 4, p. 117, col. a, b; GMeIL 5, p. 259, col. a, b, p. 622, col. b, c; Slovník stredovekej a novejkej latinčiny na Slovensku: Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae (GMeILSI). MAREK, Miloš. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave; Kraków: Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2017, s. 216, 257, 448 (ferto ako štvrt hrivny tvorilo v 14. stor. 14 grošov), 499 (z budínskej hrivny sa za Karola Róberta razilo 72 grošov – nim zavedených strieborných mincí), 713 (do hrivny ako mincovej jednotky hmotnosti sa v mincovni odlieval vyťaženy drahý kov, zlato, striebro a razil sa z nej presne určený počet mincí), 783.

zo Svätého Imricha zaplatil prísazne dva groše“ (*Nicolaus de Sancto Aymerico solvit iuratus duos grossos.*),¹¹ svedčiacom o patrocíniu kostola v Skale, mohol súvisieť iba s takými udalosťami, ako boli vynútené výmeny a násilné scudzenia hradov palatínom Matúšom Čákom Trenčianskym, ich zabranie a držby Matúšovým príbuzným Štefanom Čechom zo Šternberga, po smrti Matúšovho syna, aj deďičom a následníkom,¹² ktorý po úmrtí Matúša r. 1321 mal v moci istý čas i Trenčiansky hrad a prevzal spravovanie jeho državy. Z držby Štefana Čecha boli Uhorskému kráľovstvu i ďalšie hrady prinavrátené z Moravského markgrófstva zmierením uhorského kráľa Karola I. Róberta s českým panovníkom Jánom Luxemburským, o ktorom bola na Vyšehrade vydaná 6. decembra 1332 kráľovská listina.¹⁴

Každý väčší benediktínsky kláštor v Uhorskom kráľovstve mával už od začiatku 13. storočia nedorozumenia s biskupstvami, pretože métou pre každý z nich bolo podriadenie sa prinajmenej ostrihomskému arcibiskupovi. Snaha po náprave v treťom a štvrtom desaťročí 14. stor. nevyriešila v kláštoroch za zložitosti každodenného života úpadok disciplíny. Za úspešné sa pokladalo napravné rádovaly pomeroval v treťom a štvrtom desaťročí 14. stor., ktoré vychádzalo z ich vlastnej iniciatívy. Úsilie panónhalského opáta, ktorým sa stal kráľovský notár Matúš Tolnai, s ustanovovaním správcoval, komendátorov, kláštorov od prelomu 15.–16. storočia, nenašlo primeranú odozvu u vysokého kléru a zväčša ani u mníchov. Vizitácia benediktínskych kláštorov v Zadunajsku a na severe, na území Slovenska, uskutočnená od 15. marca do 1. mája 1508, dosvedčila ťažkosti reformy, ktorú do pohybu uviedol ešte v r. 1500 vzdelaný a učený Tolnai, s prívlastkom literát a magister pri mene, vzdelaný v talianskom univerzitnom prostredí, Benátkach. Vizitátori, bátsky opát Mikuláš a zalavársky opát Juraj Turzo počas vizitácie neznamenali iba majetky, či pôdu a úžitkové predmety, ale tiež osobný stav, až všedný deň v kláštoroch, ktoré ponajviac boli vo veľmi nepriaznivom stave.¹⁵

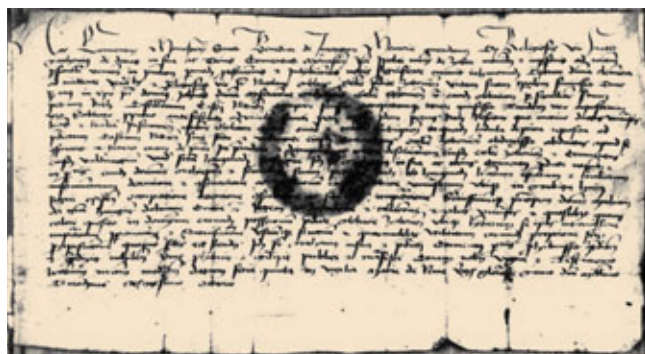
S vizitáciou Kláštoru svätého Benedikta martýra zo Skalky pri Trenčíne (*monasterium sancti Benedicti martyris de Zkalka prope Trinchinium*) začali vizitátori na druhý

deň po Veľkej noci, pondelok 24. apríla, nemal zákonitého opáta, ale spravovaný bol. Žiak klerik (*scolaris clericus*) Michal, syn Ladislava Rosona (Rožoňa), osemnásťročný, ako sám priznal, kláštor nezveladil tak na príjmoch, ako aj na budovách. Jednako usilovne tvrdil, že v nastávajúcim lete obnoví budovy spolu s refektárom a celami. Ten žiak mal u seba dvoch rádovaly bratroval vlastníkoval (*fratres proprietarios*). Obom ročne platil 12 florénoval, dostávali aj dary a ofery (*oblaciones et offertoria*), ktoré si medzi sebou delili. Z nich jeden bol benediktín, rádovaly brat svätého Benedikta (*frater sancti Benedicti*), druhý svätého Bernarda (*fratri sancti Bernardi*), cistercián. Jakubovi z Viedne (*de Wyenna*), benediktínovi, dovolili vizitátori zostať a užívať peniaze do sv. Vavrinca, kedy slúbil odísť k benediktínom do Szerencsa, k zvolenému elektovi, Martinovi z Trnavy (*de Tirmavia*). Zaiste príjemné miesto i pridávali rádovaly poslušnosti, nie tak veľmi pokojné ako zbožné, s tým, že rýb má v hojnosti (*pisces habet in copia*), plodín nadostač, chlieb dobrý.¹⁶

Register či inventár (*Registrum sive inventarium*) majetkov a vecí určeňy kláštorov rádu sv. Benedikta z vizitácie zaznamenal na konci pri majetkoch kláštoru zo Skalky najprv 5 deďín. Z nich prvou bola dedina opáta (Opatová), kde mal 16 usadlíkoval (*colonos*), v Újazde bolo 8 poddaných, v Zliechove 8 a v Piechove 16 usadlíkoval, nepomenovaná posledná dedina pod kláštorom, bezpochýb Skala, mala 2 usadlíkoval, ďalej kláštoru patrili 4 kravy a pod ním lúka a jeden rybník podobne pod kláštorom (*una piscina similiter sub monasterio*), k tomu 10 kusov ďalšieho statku a 12 prasiat, taktiež 2 strieborné kalichy a 1 medeň, 5 kazúl, z ktorých 1 bola červená z damašku, z toho ďalšia 1 zelená, potom 1 tiež zelená, 1 šafranová a 1 zelená s jednotlivými príslušenstvami k samým prináležajúcimi, potom pozlátený medeň kríž s krištáľovým kameňom, 2 psaltéria cisterciánskeho rádu na pergamene; 2 cisterciánske graduále a 2 antifonáre toho istého rádu, takisto 2 misále, 1 ostrihomský a 1 rádu sv. Bernarda, čiže cisterciánsky, nasledoval záznam, ktorý sa mohol vzťahovať na 2 šatky, alebo i mapy (*due mappule*), regula svätého Benedikta so životom svätých Ondreja a Benedikta (*Regula sancti Benedicti cum vita beatorum Andre et Benedicti*), 2 pulvináre, 12 cínových misiek (*disci stannei*), 4 malé cínové šálky či čaše

Obr. 4 – Listina Konventu kláštoru sv. Beňadika pri Hrone zo 4. augusta 1468 o zabratí opátstva na Zobore kastelánom Nitrianskeho hradu Petrom Kothom - familiárom ostrihomského arcibiskupa.

(MNL OL DF 205862/Slovenský národní archiv (SNA) Svätobeňadický regnikolárny archiv 1799. Fasc. 63, no 7. In ZF/F HÚ SAV)

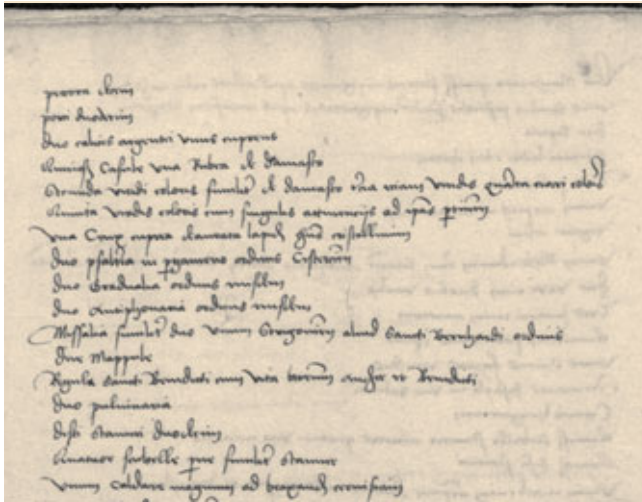
¹¹ MNL OL DF 271934, 271935, 271939; MNL OL DL 98087; KRISTÓ, Gyula. *Csák Maté tartományúri hatalma*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973, s. 7, 16, 115–116, 123–125, 160–161, 168–169, 173–175, 194, 201–202, 210–213.

¹² MNL OL DF 273154; PÖR, Antal. *Trencsenyi Csák Maté 1260–1321*. Budapest: Méhner Vilmos, 1888, s. 150–151; Kristó, Gyula. *Stephanus Bohemus*. In *Historické štúdie*, 1967, roč. 12, s. 205–209 (205–210); FÜGEDI, Erik. *Ispánok, bárók, kiskirályok: A magyar arisztokrácia mőkodése*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986, s. 157–186; *Magyarország történeti kronológiája (MTK) I: A kezdetektől 1526-ig*. BENDA Kálmán. (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó 1983, s. 197–204; *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* (KMTL). Kristó, Gyula (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994, s. 446–447.

¹⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (CDH) VIII/3*. FEJÉR, Georgius (Ed.). Buda: b. v./(Typis Typogr. Regiae Universitatis Hungariae), 1832, s. 627–628, č. 281; MTK I, s. 202; KRISTÓ, Gy. *Csák Maté tartományúri hatalma*, s. 16–17.

¹⁵ OSLANSKÝ, F. *K vizitácii benediktínskych kláštorov na Slovensku koncom 16. storočia*, s. 25–29, 31–32.

¹⁶ MNL OL DL 21 890/1, pag. 7; SÖRÖS, Pongrácz (Ed.). *Az elenyészett benzéssé apátások*. Budapest 1912. In: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története* 12 B, s. 418–419; *A Pannonhalmi főapátsság története*. In *A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története III*. SÖRÖS, Pongrácz-REZNER, Tibold (Ed.). Budapest: Stephaneum, 1905, s. 623; *Legény stredovekého Slovenska*, s. 16–17.

Obr. 5 – Zápis Reguly svätého Benedikta so životopisom svätých Ondreja a Benedikta v inventári majetku Kláštora sv. Benedikta mučeníka zo Skalky pri Trenčíne za vizitácie benedikťinských kláštorov Uhorského kráľovstva v r. 1508. (MNL OL DF 21890/2, p. 7)

(scultelle), jeden veľký kotol na varenie piva (*unum caldare magnum ad braxandum crevisiam*), medený mažiar, drevená skriňa (*armarium*), veľká skrinka (*cista*) v kostole. Kláštor mal veľmi dobrú ovocnú záhradu či sad (*pomerium*). Vizitátori ešte v kláštore videli 2 postele, 3 stoly, 2 pastierske berle iba s medenými hlavicami, medenú panvicu či misu (*pelvis*), cínovu kanvu jednej polovičnej miery (*unus canteras stanneus unius medie mensure*), 2 včelie úle (*alvei apum*) a práve toľko pušiek či diel zvaných bradatice (*due pixides Zakalos vocatae*). Rybník bol v registri poznamenaný jedine ešte v Csatári a Tate.¹⁷

Vo zvykovom práve, ktoré bolo v Uhorskom kráľovstve výhradným, spísanom magistrom Štefanom Werbőczym, kráľovským personálom, kodifikovanom r. 1514 a prvýkrát vydanom r. 1517 vo Viedni, bolo zaznamenané, ako sa uskutočňuje ohodnotenie hnutelného i nehnuteľného majetku. Kamenný hrad (*castrum lapideum*) bol ohodnotený na 100 hrivien, kláštor (*monasterium, siue claustrum*) majúci hrobku (*sepulturam*) patrónov a druhých významných šľachticov rovnako. Polovicu z tej sumy mal kostol s dvomi vežami (*pinnaulis*). Zaľudnená šľachtická usadlosť alebo dvor (*sessio, seu curia nobilitaris populosa*) sa cenila na 3 hrivny, bez obyvateľov na polovicu, úplne bez stavieb (*Edificiis*) na 1 hrivnu. Obývaná jobagiónska či poddanská usadlosť (*sessio lobagionalis populosa*) takisto, ale ak bola opustená iba polovicu.

Rybník vytekajúci a neubúdajúci (*piscina effluens, & non deficiens*) sa cenil na 10 hrivien, ale nevytekajúci a v čase sucha ubúdajúci (*Non effluens autem, & tempore siccitatis deficiens*) na 5. Veľké rybníky s hrádzou (*cum clausura*) zvané Sietové (*Gyalmostho*), ako aj Mrtve (*Morothwa*), taktiež iné rybolovné časti (*piscatura*) dunajské (*Danubialis*), alebo tiské (*Thicialis*), sávske (*Zawa*) či drávske (*Drawe*) nazývali sa aj Tõňa (*Thanya*). Ak mal rybník určený ročný výnos, na desaťkrát toľko bol zhodnotený, koľko činil jeho príjem za rok. Na 50 hrivien sa ohodnotil podľa zaužívaného zvyku, ak vypočítaný príjem nemal.¹⁸

¹⁷ MNL OL DL 21 890/2, pag. 2, 5, 6–7, Piechov je súčasťou Bolešova; CSÁNKI, Dezső. *Magyarországi benczések egy bibliographiai becsü inventariuma 1508-ból*. In *Magyar Könyv – Szemle*, 1881, roč. 6, s. (289–299); Skalka pri Trenčíne. Miesto legendy a púti. Marsina, R. (zost.). Trenčín-Bratislava, Trenčianske múzeum-Slovenská historická spoločnosť pri Slovenskej akadémii vied 1997, s. 7, 10; FENYES, Elek. *Magyarország geographiai szótára II*. Pesten (Reprint/Szeged, Állami Könyvtérjesztő Vállalat 1984), s. 127–128.

¹⁸ *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungarie : per magistrum Stephanum de Werbewcz personalis presentie regie maiestatis locum tenentem : accuratissime editum*. In *Österreichische Nationalbibliothek. Sammlung von Handschriften und alten Drucken (ALT) Signatur: 33.K.16. WERBŐCZY, István*. Vienna Austriae: Joannes Singrenius, 1517 (digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ197419403), s. 146, 148–149 (145–149); LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 55–57, 89–93; Werbőczy István hármaskönyve. In: *Corpus Juris Hungarici (CJH): Magyar törvénytár 1000–1895*. MÁRKUS, Dezső (Ed.): Budapest: Franklin Társulat, 1897, Prima pars. Titulus 133. § 6–8, 15–19, 40–41, s. 216, 218–219 (216–221); *Tripartitum*. Ed. Erik Stenpien. Bratislava; Žilina EuroKódex, 2008, Prvá časť. (Článok 133 § 6–8, 15–19, 40–41; s. 166 (163–169); SZAMOTA, István – ZOLNAI, Gyula. *Magyar oklevél szótár/Lexicon vocabuliorum Hungaricorum: Régi okleveleken és iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Budapest: Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902–1906, stlpec 311–313, 339, 668–669, 957–958, 990–995; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 1*. A-Gy. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967, s. 1118–1119, malo íst o veľké vlečné, záťahové, alebo výlovné siete, nevod; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 2*. H-Ó. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, s. 960; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 3*. Ö-Zs. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976, s. 841–842, 928–929, 954, 1189; STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku (SJVS) II.: Súpis mien s mapovými prílohami*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004, s. 301, 457–458.

doc=ABO_%2BZ197419403), s. 146, 148–149 (145–149); LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 55–57, 89–93; Werbőczy István hármaskönyve. In: *Corpus Juris Hungarici (CJH): Magyar törvénytár 1000–1895*. MÁRKUS, Dezső (Ed.): Budapest: Franklin Társulat, 1897, Prima pars. Titulus 133. § 6–8, 15–19, 40–41, s. 216, 218–219 (216–221); *Tripartitum*. Ed. Erik Stenpien. Bratislava; Žilina EuroKódex, 2008, Prvá časť. (Článok 133 § 6–8, 15–19, 40–41; s. 166 (163–169); SZAMOTA, István – ZOLNAI, Gyula. *Magyar oklevél szótár/Lexicon vocabuliorum Hungaricorum: Régi okleveleken és iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Budapest: Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1902–1906, stlpec 311–313, 339, 668–669, 957–958, 990–995; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 1*. A-Gy. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967, s. 1118–1119, malo íst o veľké vlečné, záťahové, alebo výlovné siete, nevod; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 2*. H-Ó. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970, s. 960; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótár 3*. Ö-Zs. BENKŐ, Loránd (Főszerk.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976, s. 841–842, 928–929, 954, 1189; STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku (SJVS) II.: Súpis mien s mapovými prílohami*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2004, s. 301, 457–458.

Autor:**František Oslanský, PhD., CSc., (1949–2023)**

Vyštudoval Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave. Ako samostatný vedecký pracovník sa v Historickom ústave SAV zamerl na tvorivé riešenie úlohy rozvoja historickej vedy, ktoré majú zásadný význam pre rozvoj slovenskej historiografie, osobitne vedného odboru s dôrazom na problematiku stredovekých dejín, najmä cirkevných a hospodárskych dejín Slovenska v súvislosti najmä so stredoeurópskym vývojom až každodenným životom vo všetkých sférach spoločnosti, s východiskom z originálnych písomných prameňov. V r. 2011 získal s kapitolou *Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku*, v kolektívnej monografii *Svätý Vojtech – svätec, doba a kult* Cenu Jána Komorovského za najlepšiu publikáciu z oblasti vedeckého štúdia náboženstiev.

Resumé (SK):

O opátstve sv. Benedikta mártýra na Skalke pri Trenčíne, od najstaršej uhorskej legendy *Život svätých pustovníkov Svorada* vyznávača a Benedikta mučeníka, spisanej svätým Mauro m biskupom päťkostolským (*Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quinecclesiastensi descripta*), vzniknutej v tretej tretine 11. stor., k jaskyni sv. Benedikta, ľudovo zvanej Skala (*Scala*), kde sa na stene neustále mala zjavovať mučeníkova krv, r. 1224 nitrianskym biskupom Jakubom založenie kláštora či kostola svätého Benedikta a Všetichsvätých (*ecclesiam beati Benedicti et Omnium sanctorum*), opátstva (*abbatiam*), s regulou sv. Benedikta, so zachytením v registroch pápežských desiatok vybraných v Uhorskom kráľovstve medzi r. 1332–1337, po inventár majetkov i vecí z vizitácie benediktínskych kláštorov uskutočnenej na jar v r. 1508 počas niekoľkých týždňov v Zadunajskej a severe krajiny, kde na konci bol spísaný majetok benediktínov na Skalke, ku ktorému patrili tiež jeden veľký kotol na varenie piva (*unum caldare magnum ad braxandum cervisiam*), pod kláštorom lúka (*fenile*) i rybník (*piscina*).

Justyna MASLOWIEC

Sv. Svorad v poľskej tradícii a histórii

Neznámy sv. Andrej-Svorad a jeho tichá prítomnosť

Mnohé nasvedčuje tomu, že svätý Andrej-Svorad, pustovník žijúci na úsvite kristianizácie krajín piastovského štátu, ktorý pochádzal *de terra Poloniensium*, nie je v Poľsku všeobecne známou osobnosťou. Termín „zabudnutý“, s ktorým sa možno stretnúť pri prehľadávaní dostupných materiálov o svätcovi, sa však zdá byť príliš pesimistický.

Hoci postavu pustovníka spreď takmer tisíc rokov vidíme len v obrysoch, sú dostatočne jasné na to, aby poskytl spoľahlivý rámec pre štúdium historických faktov a analýzu legend. Vytvárajú mimoriadne zaujímavý a pritažlivý obraz plný znakov, ktorých pochopenie má zásadný význam pre pretrvávanie našej identity a rozvoj našej kultúry. Na druhej strane nedostatok potvrdených konkrétnych historických faktov, ktoré by boli uznané a všeobecne známe, sťažuje spoznávanie jeho osobnosti a naozaj môže viesť k zmätku, nejasnostiam a nesprávnej interpretácii a v konečnom dôsledku k zabudnutiu¹.

Legenda

Základným a dôveryhodným prameňom na spoznávanie osobnosti svätého Svorada je legenda *Vita ss. Zoeradi et Benedicti*, ktorú napísal Maurus, biskup z Pécsu. Legenda, v ktorej svätcovo meno v latinsko-uhorskej verzii získalo podobu **Zoerad**, opisuje najmä svätcov asketický spôsob života a zázraky, ktoré konal. *Legenda* bola pravdepodobne napísaná medzi rokmi 1064–1070 na účely kanonizácie, ktorá sa uskutočnila už v roku 1083. Biskup Maurus, ktorý sa v mladosti so Svoradom stretol a informácie pre *Legendu* čerpal od Svoradovho spoločníka sv. Benedikta, načrtáva základné „hagiografické súradnice“, ktoré prinášajú jasnejší pohľad na osobnosť pustovníka. Tieto boli ďalej predmetom dôkladného vedeckého skúmania, ktoré uskutočnili predovšetkým hagiografi, historici, teológovia, jazykovedci a archeológovia². Dopĺňajú ich aj domnienky, interpretácie a legendy. Svätý Svorad žil približne v rokoch 980 až 1034 a pochádzal z južného Malopoľska, z územia patriacemu Poľanom. Začiatkom

¹ Nejasnosti spojené s postavou svätca sa začínajú už pri jeho mene. Slovánske podoby mena Svorad prevedené do iných jazykov sťažujú identifikáciu tejto osobnosti. Pozri napríklad J. T. Milik, *Święty Świerad*, Rím 1966, s. 21–26. Okrem toho nositeľmi mena Andrej, rehoľného mena Svorada, sú aj iní svätci.

² Za zmienku stojí, že postavy svätých Andreja-Svorada a Benedikta vzbudzujú záujem prinajmenšom od 17. storočia. Zdroje a literatúra uvádza okrem iných aj otec Stanisław Pietrzak vo svojej publikácii *Święty Świerad i jego czasy*, Nowy Sącz 2001. Táto kniha obsahuje materiály z vedeckého sympózia, konaného v roku 1998 v obci Tropie, a redigoval ju otec Pietrzak, dlhoročný aktívny kňaz farnosti Tropie a neúnavný bádateľ osobnosti sv. Svorad. Je cennou multikontextovou analýzou fenoménu svätca a prelomového obdobia pre poľskú kultúru, v ktorom žil. Výskum týchto tém stále pokračuje, pozri napr. diela: S. Wróblewski, *Początki chrześcijaństwa w ziemi sądeckiej. Święty Andrzej Świerad i jego środowisko religijne*, „Rocznik Sądecki“ 2018, zv. 46, s. 68–96.

³ *Vita ss. Zoeradi et Benedicti* v autorskom preklade J. T. Milika, *Święty Świerad...*, s. 17.

⁴ Idem, s. 18.

Obr. 1 – Sv. Andrej Svorad, autor sochy Andrzej Burda (1999). Zbierka Etnografického múzea Seweryna Udzielu v Krakove, inv. č. 80247/MEK, autor fotografie: M. Jedrysiak.

11. storočia odišiel na misiu do Nitry, kde vstúpil do benediktínskeho kláštora sv. Hippolita na vrchu Zobor a prijal rehoľné meno Andrej. Keďže už mal skúsenosti s asketickým spôsobom života, ktorý praktizoval pred príchodom do Nitry, so súhlasom opáta Filipa sa vrátil k pustovníckemu životu. Viedol ho v pustovni pri Váhu na mieste zvanom Skalka spolu so svojim spoločníkom, sv. Benediktom. **Vyčerpávajúce pôsty**, ktoré dodržiaval (podľa rehoľných pravidiel sa tri dni v týždni zdržiaval akéhokoľvek jedla), a **ťažká práca** v lese viedli nielen k oslabeniu jeho organizmu, ale aj k Božiemu zásahu, ktorý opisuje *Legenda*, keď omdletého askétu zachránil „mladík prekrásny na pohľad ako anjel“³.

Askétu praktizoval aj v noci. Maurus prirovnáva **nočné bdenie** sv. Svorada k trýzneniu a trápeniu. „Okresaný dušobový klát totiž ohradil plotom a na tento plot zo všetkých strán pripevnil ostré trstie. Sám, sediac na kláte ako na sedadle, na osvieženie tela použil takú polohu, že keď jeho telo, premožené spánkom, naklonilo sa na ktorúkoľvek stranu, ostrým trstím poranené hrozne precitlo. Okrem toho dal si na hlavu drevenú korunu, na ktorú zo štyroch strán zavesil štyri kamene, takže keď sa ospalá hlava na ktorúkoľvek stranu naklonila, udrela sa o kameň“⁴.

Obdobím osobitného trápenia tela bol pre svätca pôst, keď prežíval na jednom orechu denne. Maurus opisuje aj **dobrovoľné pokánie**, ktoré svätec činil a ktoré pravdepodobne prispelo k jeho smrti. Pustovníkovo telo bolo spútané mosadznou reťazou tak pevne, že sa až vnútornosť dotýkala, čo nakoniec viedlo ku gangréne a smrti. „Ale neboli by zbadali tento spôsob mučeníctva, keby nad pupkom neboli zazreli uzol zviazaného kovu. Keď však rozviazanú reťaz ťahali z tela, silne bolo počuť štrkot rebier“⁵. Skutky, ktoré biskup Maurus spomína, a atribúty s nimi spojené sú takmer doslova odzrkadlené a zachytené v ikonografii. Svätý Andrej-Svorad sa zvyčajne zobrazuje v reholnom rúchu, s nástrojmi jeho mučenia – v dutine stromu obkolesenej ostrým trstím a s reťazou, ktorou si spútal telo, zriedkavejšie s križom zdôrazňujúcim jeho misijné poslanie.

Maurus opisuje aj zázraky, ktoré sv. Svorad vykonal po svojej smrti – vzkriesil mŕtveho zbojníka, ktorého jeho druhovia priviedli do Svoradovej pustovne, a zachránil pred smrťou aj odsúdeného zločinca, ktorý vyzýval jeho meno. Svätý Andrej-Svorad a neskôr aj sv. Benedikt boli pochovaní v kláštornom kostole a po vyhlásení za svätých v roku 1083 boli ich relikvie prenesené do nitrianskej katedrály. Dodnes je toto mesto spolu s Diecéznou svätynou sv. Andreja-Svorada a sv. Benedikta na Malej Skalke pri Trenčíne hlavným centrom kultu svätých pustovníkov na Slovensku a sv. Svorad a Benedikt sú patrónmi Nitrianskej diecézy.

Obr. 2 – Kostol v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

Obr. 3 – Interiér kostola v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

Tropie

V Poľsku je sv. Andrej-Svorad patrónom Tarnovskej diecézy. Práve obec **Tropie**, ktorá sa nachádza na jej území, je nepochybne najdôležitejším bodom na mape miest spojených so sv. Svoradom. Hovorí sa, že svätý pustovník žil v tejto obci na skalnatom zelenom kopci nad búrlivou riekou, na mieste pripomínajúcom Skalku nad Váhom.

Obec Tropie sa nachádza v Malopoľsku, na pravom brehu Dunajca, 35km severne od mesta Nowy Sącz a 45km južne od mesta Tarnov. Cez údolie Dunajca prechádzala v ranom stredoveku dôležitá obchodná cesta, takže Tropie bolo miestom, cez ktoré určite putoval nielen tovar, ale aj myšlienky. Po tejto ceste pravdepodobne putoval na juh aj sv. Svorad. Je možné, že rovnakou cestou sa v roku 997 vydal aj **svätý Vojtech** z Uhorska na sever⁶. V dokumentoch obce Tropie sa objavuje zmienka o tom, že sv. Svorad bol žiakom sv. Vojtecha, biskupa a mučeníka, a vieme si teda ja predstaviť, že títo dvaja výnimoční muži sa mohli v tom čase stretnúť⁷. V obci Tropie, ktorá ešte v 18. storočí niesla názov Świąty Świerad (Svätý Svorad), sa nachádza komplex miest – pamiatok spojených s pustovníkom a stále presiaknutých jeho prítomnosťou. Na týchto miestach sa zhmotňuje pamäť, ktorá umožňuje zažiť svedectvo. Hmotné znaky, ktoré presahujú čas, a jedinečná scenéria, nabádajú k nábožnosti a kontaktu s Bohom. Srdcom komplexu je románsky kostol – **diecézna svätynia pustovníkov svätých Svorada a Benedikta**⁸.

Vznik svätyně sa datuje do posledného desaťročia 11. storočia, hoci nie je vylúčené, že ju dal postaviť poľský panovník, knieža Kazimír I. Obnoviteľ, v roku 1045 a bola posvätená krakovským biskupom **Stanislavom zo Szczecina**.

⁵ Idem, s. 19. V ďalšej časti diela J. T. Milik podrobne analyzuje asketické praktiky svätého Andreja-Svorada, s. 72-84.

⁶ Svätý Vojtech (asi 956-997), biskup a mučeník českého pôvodu, hlavný patrón Poľska. Zomrel v Prusku a je pochovaný v katedrále v Gniezno, prvom hlavnom meste Poľska.

⁷ S. Pietrzak, Św. Świerad jako problem badawczy, [in:], Świąty Świerad i jego czasy..., Nowy Sącz 2001, s. 16.

⁸ Patrocinium sv. Benedikta bolo k sv. Svoradovi pripojené na začiatku 17. storočia.

Obr. 4 – Dub sv. Svorada v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

panowa okolo roku 1073⁹. Takýto starobylý pôvod murovaného kostola, ktorý sa nachádza mimo mestských sídiel, možno považovať za raritu. Vysvetlením môže byť odkaz na pôsobenie svätého pustovníka na tomto mieste. Okrem toho sa v miestnej tradícii zachovali stopy existencie významného centra pustovníckeho života v údolí Dunajca. Za spoločníkov sv. Svorada sa považovali Urban, ktorý mal údajne pustovňu v obci Iwkowa, a Just, ktorý žil v obci Tęgoborze¹⁰.

Raný kult sv. Svorada vznikol teda priamo v obci Tropie a vychádzal zo zachovanej pamäti o pustovníkovi a s veľkou pravdepodobnosťou súvisel s intenzívnymi poľsko-uhorskými vzťahmi v tom čase¹¹. Svätýňa v obci Tropie bola od samého začiatku zasvätená sv. Svoradovi, čo môže byť považované za dôkaz pobytu svätého pustovníka pri rieke Dunajec pred jeho odchodom na juh, kde prežil poslednú známu etapu svojho života, ako ju opísal Maurus. Historická tradícia spájajúca obec Tropie so sv. Svoradom pochádza z informácií o pustovníkoch Svoradovi a Benediktovi, ktoré môžeme nájsť v II. knihe *Leto-*

⁹ Pozri S. Pietrzak, *Kościół w Tropiu jako naddunajcecki ślad św. Świerada*, [in:] *Święty Świerad i jego czasy...*, s. 280–290, H. Kapiszewski, *Eremita Świerad na ziemi rodzinnej*, „Nasza przeszłość” 1966, zv. 23, s. 68. Svätý Stanislav zo Szczepanowa (1030–1079) krakovský biskup, mučeník, hlavný patrón Poľska. Sarkofág svätého Stanislava sa nachádza vo Wawelskej katedrále v Krakove – mieste korunovácie a pochovávaní poľských kráľov.

¹⁰ V obci Iwkowa bola v 17. storočí na mieste Urbanovej pustovne postavená kaplnka. Just mal mať svoju pustovňu na mieste, kde dnes stojí drevený kostolík. Toto miesto sa nazýva Just. K obci Siemichów sa viaže legenda o siedmich mníchoch, ktorí boli údajne žiakmi Svorada. Všetky tieto obce nie sú od Tropie vzdialené viac ako 20 km. Pustovnícky život v okolí obce Tropie je z pohľadu výskumu zaujímavý do dnešných čias – zhruba o 20 km vyššie po toku Dunajca, v obci Melsztyn žijú od 90. rokov 20. storočia na okraji cesty osamelo dvaja muži, ktorí sú považovaní za pustovníkov. Ďalší pustovník si plánoval v roku 2005 založiť pustovňu v obci Tropie, avšak zabránila mu v tom tragická smrť pri požiari v roku 2006.

¹¹ Kľúčovú úlohu pravdepodobne zohrala výprava kráľa Boleslava Smelého do Uhorska v roku 1060 alebo návrat jeho syna Meška z Uhorska do Poľska v roku 1086.

¹² Preklad je súčasťou článku S. Pietrzaka, *Podstawowe źródła do życia św. Świerada – omówienie i teksty*, [in:] *Święty Świerad i jego czasy...*, s. 311.

¹³ O kostole v obci Tropie si môžete prečítať na <http://www.tropie.tarnow.opoka.org.pl/kosciol.htm> [cit. 10.04.2024].

¹⁴ J. T. Milik, *Święty Świerad...*, s. 104–106.

¹⁵ Výrečným odkazom na legendu o dube sv. Svorada je miesto pre celebranta v kostole v obci Tropie. Má tvar dutiny kmeňa stromu s ostrým trstím a kameňmi, ako to opisuje *Legenda*.

pisov Jána Długosza v časti venovanej roku 998. Długosz píše: „V tom čase sa dvaja muži vyznačovali príkladným životom a mravmi: Świrad (Svorad), ktorý žil v pustovni pod skalou na rieke Dunajec neďaleko mesta Czchów v Krakovskej diecéze, v ktorej sa dlhé roky obetoval pre Krista a ktorá sa tam dodnes nachádza, a Benedikt“¹². Tento záznam má výnimočnú hodnotu osobného dokumentu, pretože sa v ňom spomína kronikárova osobná návšteva pustovne sv. Svorada.

Kostol nachádzajúci sa v obci Tropie je plný vyobrazení svojho patróna. Okrem obrazu na hlavnom oltári a vyobrazení na strope nad chórom sa v kostole nachádza aj socha svätca, ktorá sa predtým nachádzala v pustovni¹³. Okrem toho sa v kostole uctieávajú relikvie sv. Svorada, ktoré v roku 1959 odovzdal nitriansky biskup. Za zmienku stojí, že farnosť v obci Tropie a nitrianska katedrála si v priebehu storočí udržiavali blízke vzťahy: dokumenty a tradície svedčia o tom, že nitriansky biskup každoročne posielal do farnosti dar v podobe voza s ôsmimi sudmi vína pochádzajúceho z vinice, ktorú vysadil a o ktorú sa staral sv. Svorad¹⁴. Toto víno sa považovalo za liek proti horúčke.

Pod skalou, na ktorej stojí kostol, sa na brehu rieky nachádzajú chránené zvyšky kmeňa stromu, ktorý je známy ako **dub sv. Svorada**. Predpokladá sa, že dutina v strome slúžila svätcovi ako úkryt po jeho príchode do obce Tropie. Kmeň stromu je častým atribútom svätca. Umelecké diela a opisy ho zobrazujú tak, ako sa uvádza v *Legende* – sediaceho na kmeni alebo v dutine stromu¹⁵.

Necelý kilometer od kostola, na úpätí zalesneného kopca, sa na mieste pokladanom za **pustovňu** sv. Svorada nachádza murovaná kaplnka postavená v roku 1728 so sochou svätca. Pôvodná pustovňa mala byť výklenkom v skale, súčasná kaplnka je vsadená práve do tejto skaly.

Nad kaplnkou, na úbočí hory, vyviera **prameň**, z ktorého vraj svätec čerpal vodu. Voda sa považovala za liečivú a pou-

Obr. 5.1 – Pustovňa sv. Svorada v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

žívala sa najmä na liečbu očných chorôb. Pustovňa a prameň pripomínajú zázračnú moc svätca, ktorý bol považovaný za patróna v časoch nešťastia, povodní a iných katastrof, za ochrancu chorých, najmä tých, ktorí trpeli chorobami častí tela spútaných jeho reťazou na znak pokánia, a tiež za orodovníka, ku ktorému sa ľudia obracali s prosbou o šťastie pri práci na poli, hojnú úrodu a šťastný zber úrody¹⁶.

Svätyňu v obci Tropie dnes navštevujú nielen pútnici – jednotlivci či skupiny, ale je aj vyhľadávaným turistickým cieľom. Na odpustovej slávnosti v obci Tropie, ktorá sa koná vždy v nedeľu najbližšie k 13. júlu, sa stretáva veľké množstvo veriacich z blízkeho i ďalekého okolia, vrátane veriacich zo spriatelenej Nitrianskej diecézy.

V roku 1983 vtedajší farár, otec Stanisław Pietrzak, zaviedol zvyk požehnanie medu a včelárov počas odpustovej slávnosti konanej v obci Tropie. Tento zvyk odkazuje na vieru, že sv. Svorad sa počas svojho života v miestnej pustovni živil lesným medom¹⁷. Na Popolcovú stredú sa po svätej omši koná požehnanie orechov, ktoré si veriaci berú domov na pamiatku pôstu sv. Svorada¹⁸.

Veľký význam pre pripomenutie si osobnosti sv. Andreja-Svorada mali oslavy milénia krstu Poľska v roku 1966 a 1050, výročia krstu v roku 2016, výročie kanonizácie v roku 1983 a oslavy tisícročia pôsobenia sv. Svorada v obci Tropie v roku 1998. Všetky tieto výročia nielenže prilákali veriacich do svätyne, ale viedli k popularizácii obrazov svätca v kostoloch a kaplnkách¹⁹ a ku konaniu seminárov a vzniku odborných publikácií²⁰. Na zachovanie pamiatky sv. Svorada istotne vplýva aj skutočnosť, že je patrónom 14. skupiny pešej púte z Tarnova do Čenstochovej a patrónom Základnej školy v obci Witowice Dolne, ktorá susedí s obcou Tropie.

Opatowiec

V poľskej tradícii sa so sv. Svoradom spája aj *Opatowiec*, mestečko nachádzajúce sa vo Svätokrížskom vojvodstve pri ústí Dunajca do Visly, takmer 80 km severne od obce Tropie²¹. V tejto oblasti je svätec známy ako „*Andrzej Żurawek*“²².

Miestna tradícia poukazuje na miesto na okraji Opa-

Obr. 6 – Prameň sv. Svorada v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

towca, kde sa na močariskách pri rieke nachádzala pustovňa svätca a prameň vyvierajúci zo svahu nad riekou. Tento prameň, nazývaný „źródłem Zaradeusza (Zaradeovým prameňom)“, ktorého voda mala pomáhať pri očných chorobách, sa zachoval dodnes. Z iniciatívy obyvateľov mestečka Opatowiec bola v roku 2017 pri prameni svätého Andreja Svorada, nazývaného Żurawek, postavená kaplnka s jeho sochou a upravené okolie²³.

V tradícii sa zachovali zmienky potvrdzujúce prepojenie sv. Svorada s oblasťou Opatowca. Podľa legendy to bol práve sv. Andrej Żurawek, ktorý mal do kolegiátneho kostola v neďalekej obci Wiślica priniesť z Maďarska sochu Matky Božej. Bol vraj veľmi pobožným kňazom, ktorý umlčal kvákanie žiab v močiaroch, aby nerušili posvätné obrady²⁴. V Kostole sv. Jakuba v mestečku Opatowiec sa nachádza obraz sv. Svorada s týmto nápisom (slov. preklad): „Blahoslavený Andrej Żurawek alebo Zaradeusz narodený v Opatowci na rieke Visle pri ústí Dunajca. Žil asketickým, kajúcny životom stráveným rozjímaním o Kristovom umučení v pustovni pri Opatowci, na tom mieste, ktoré dnes nazývajú Wrzosa a nachádza sa tam prameň nesúci

Obr. 5.2 – Pustovňa sv. Svorada v obci Tropie.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

¹⁶ H. Kapiszewski, Z. Sułkowski, heslo: *Andrzej Świerad, Hagiografia polska. Słownik bio-bibliograficzny*, Poznań 1971, zv. 1. s. 83.

¹⁷ Lesný medovicový med z okolia obce Tropie bol v roku 2017 zaradený do zoznamu tradičných výrobkov, ktorý vedie ministerstvo poľnohospodárstva. V popise sa jasne uvádza súvis medzi sv. Svoradom a lesným medom z okolia Dunajca. <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/miod-ze-spadzi-jodlowej-z-pogorza-roznowskiego> [cit. 25.04.2024].

¹⁸ Za zmienku stojí, že 40 orechov, ktoré boli súčasťou kytyce, zdobilo oltár vo vroclavskej katedrále počas osláv výročia krstu Poľska v roku 2016.

¹⁹ Pozri napríklad W. Szczebak, *Święty Świerad w kościołach i kaplicach diecezji tarnowskiej*, „Tarnowskie Studia Teologiczne“ 1987, zv. 10. časť 2, s. 466–480. Treba však poznamenať, že obrazy sv. Svorada sa v ľudovom/neprofesionálnom umení prakticky nevyskytujú.

²⁰ S Milénium súviselo aj vydanie už citovanej vedeckej práce J. T. Milika.

²¹ Jedna z teórií o pôvode svätca ho spája s obcou Zakliczyn, ktorého niekdajší názov, zaznamenaný ako Opatkowice, Opatowce, Opatowiec, stotožnil hagiograf Marcin Baran (Baronius) vo svojom spise z roku 1609 s mestom Opatowiec.

²² V poľskej hagiografii sa táto podoba mena sv. Svorada vyskytuje pomerne často. Ako prvý ho použil jezuitský kazateľ a spisovateľ Piotr Skarga (1536–1612), ktorý do tejto podoby interpoloval latinskú formu *Zorardus* (*Zorawdus*).

²³ O spojení svätca s obcou Opatowiec si môžete prečítať v publikácii vydanéj pri príležitosti 750. výročia založenia mesta: A. Bienias, S. M. Przybyszewski, *Opatowiec. Najmniejsze miasto w Polsce i jego dzieje*, Kazimierza Wielka 2022, s. 28–34.

²⁴ H. Kapiszewski, *Eremita Świerad na ziemi rodzinnej*, „Nasza Przeszłość“..., s. 87–88.

Obr. 7
<https://polona.pl/item-view/0c5352e6-3631-4bbd-938a-860311f30768?page=0>
 Andrzej Żurawek, Zakład Litograficzny Feliksa Lipnickiego, Krakov 1851

meno Zaradeusza“. Pri nohách svätca sediaceho v dutine stromu je zobrazený žeriav (vták).

Oława

Posledné „Svoradove“ lokality sa nachádzajú v Dolnom Sliezsku, v okolí Vroclavu, v oblasti pomerne vzdalenej od oblasti Dunajca a obcí Tropie a Opatowiec. Tradícia spája sv. Svorada s mestom Oława, kde sa údajne zdržiaval

Obr. 8 – Prameň sv. Andreja Svorada v Opatowci.
 Autorka fotografie: M. Masłowicz.

v rokoch 1000 až 1007. Jeho pustovňa sa mala nachádzať na sútoku riek Odra a Oława. Na druhej strane Kostol sv. Andreja Svorada v Oławě, zrejme súvisiaci s pôsobením benediktínov z Vroclavu, existoval už v 12. storočí. Mnohé nasvedčuje tomu, že založenie kostola možno pripísať palatínovi kniežata Boleslava Krivoústeho – magnátovi Piotrowi Włostowicovi. Kostol v Oławě bol svätyňou nemocnice, kde sa poskytovala pomoc chorým, prijímali sa pútnici, pocestní, starí a bezdomovci. Kult sv. Svorada v Oławě ukončila reformácia. Symbolický návrat svätca do Oławy sa uskutočnil v roku 1983, keď bol v kostole Panny Márie Útechy zavesený nádherný obraz sv. Andreja-Svorada²⁵, ktorý posvätil pápež Ján Pavol II.

Sulistrowiczki

Na svahoch hory Ślęza v obci Sulistrowiczki sa nachádza **prameň** sv. Svorada, ktorého voda bola považovaná za zdravú. V prvom desaťročí 20. storočia sa v obci Sulistrowiczki organizovali stretnutia lekárov, na ktorých sa zdôrazňoval vzťah svätého pustovníka k prírode, najmä k jej liečivým účinkom²⁶.

Prítomný

Márne by sme hľadali sv. Svorada medzi poľskými patrónmi, popri sv. Stanislavovi a sv. Vojtechovi, s ktorými ho spája čas a tenké nitky legiend. Svätec je patrónom len niekoľkých chrámov, hľadá na nás z hŕstky obrazov a vitráží. Minimálne v posledných dvoch desaťročiach nenájdeme Svorada v oficiálnych štatistikách mien, ktoré rodičia dávajú deťom. Legendy o zázrakoch, ktoré sa s ním spájajú, sa nedostali do kánonu poľských príbehov, ako napríklad tie o kňažnej Kunigunde – sv. Kinge²⁷.

Svätý Svorad však nie je len objektom výskumu. Jeho osobnosť – symbol viery, dôvery, pokory, striedmosti, bdelosti, pokánia, modlitby a práce – sa do povedomia našich predkov votkala nielen z niekoľkých prameňov a ich početných interpretácií, ale predovšetkým z viery v jeho orodovanie u Boha, ktorému slúžil. Tieto symboly sú stále živé a aj dnes pripravené prinášať ovocie. Zdá sa, že život svätca môže byť svedectvom prekonávania hraníc – tých vlastných, ale aj tých medzi národmi, ktoré sú nepodstatné zoči-voči univerzálnym hodnotám prameniaticim z kresťanstva.

V Poľsku je najlepším miestom na stretnutie so svätcom obec Tropie nad Dunajcom. Na tomto malebnom mieste zostáva tajomný svätec spred niekoľkých storočí skrytý a mlčky. Je však neustále prítomný.

*Hoc prešlo tolko storočí, svet zmenil svoju tvár,
 Žije ďalej sláva muža, ktorý zapálil viery žiar,
 Nášho krajana, svätého Svorada,
 Apoštola, čo zavrhol sily zla,
 Krista niesol do pohanskej noci a ukazoval Božiu moc²⁸.* ●

²⁵ J. Swastek, *Święty Andrzej Świerad i jego kult w średniowiecznej Oławie do 1534 roku*, [in:] *Święty Świerad i jego czasy...*, s. 265–279.

²⁶ <https://wroclaw.gosc.pl/doc/838082o.Z-Matka-Boza-i-pustelnikiem-przy-studni> [prístup 10.04.2024].

²⁷ Postavu svätca uviedla do poľskej literatúry Zofia Kossak (1889–1968) v poviedke *Puszcza świętego Świrada*, ktorá vyšla v zbierke *Szaleńcy Boży* (1929).

²⁸ <http://www.tropie.tarnow.opoka.org.pl/swieci/piesni.htm> [cit. 10.04.2024].

Obr. 9 – Obraz sv. Andrzeja Svorada w kostole w Opatowci.
Autorka fotografie: M. Mastowiec.

▲ ▼ Obr. 10 – Prameń sv. Svorada w obci Sulistrowiczki.
Autorka fotografie: Agata Combik.

Autorka:

Justyna Mastowiec, etnologička, muzeologička, kurátorka.

Absolwentka Ústavu etnologije Jagelovskej univerzity a postgraduálneho štúdia muzeologije. Pracovala v múzeu „Muzeum Okręgowe” a pôsobila na Vysokej škole humanitných a prírodných vied v meste Sandomierz. Od roku 2008 je zamestnaná v Etnografickom múzeu Seweryna Udzielu v Krakove, kde najskôr pôsobila ako edukátorka, potom ako kurátorka zbierky materiálnej kultúry a momentálne zodpovedá za inventarizáciu zbierok.

Resumé:

Svätý Andrej-Svorad (známy aj ako „Andrzej Żurawek”), pustovník žijúci na úsvite kristianizácie krajiny piastovského štátu, nie je v Poľsku všeobecne známou osobnosťou, hoci sa nedá povedať, že zabudnutou. Tajomný askéta a obdobie, v ktorom žil, už roky vzbudzujú záujem bádateľov a obec Tropie, kde mal mať svoju pustovňu, je stále centrom živého kultu.

V článku „Sv. Andrej-Svorad. Tichá prítomnosť” boli predstavené miesta, ktoré poľská tradícia spája so svätcom: Tropie a Opatowiec v Malopolsku, ako aj Otawa a Sulistrowiczki v Dolnom Sliezsku.

Igor ZMETÁK

• Ján Komorovský (1924–2024) – príklad symbiózy vedy a morálky

• Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí

• Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc.
(2.6.1924 – 20.3.2012)

- Etnológ
- Slavista
- Kulturológ – priekopník porovnávacej mytológie so zameraním na vedecké skúmanie kultúr a mytologických systémov
- 1992 – zakladateľ vedného odboru *religionistika* na Slovensku, ktorého obsahom je nezávislé a kritické štúdium svetových náboženských tradícií
- 1992 – založil Slovenskú spoločnosť pre štúdium náboženstiev pri Slovenskej akadémii vied v Bratislave

V zmysle výroku starogréckeho filozofa Herakleita, že podstata vecí sa rada skrýva, bol pred širšou verejnosťou skrytý aj význam diela prof. Jána Komorovského. Človek, ktorý si získal uznanie mnohých európskych univerzít, zostal celý život verný Trenčínu. Tu napísal svoje významné práce i pripravoval koncepciu nezaujatého vedeckého skúmania náboženských systémov. Stal sa zakladateľom a priekopníkom religionistiky na Slovensku, vedného odboru, ktorý dovtedy nemal u nás tradíciu ani zázemie na akademickej úrovni kvôli dvom totalitným systémom – najprv fundamentálnej teológii a následne komunistickej diktatúre. Prostredníctvom jeho diela získala slovenské religionistika medzinárodnú prestíž v Československu i v zahraničí. V roku 2003 mu bola udelená Cena ministra kultúry za celoživotný prínos k rozvoju slovenskej kultúry a religionistiky.

Životný príbeh

Otec pochádzal zo Selca a počas 1. svetovej vojny vstúpil do Československých légii. Ako legionár bojoval na ruskom Ďalekom východe, kde bol postrelený počas bojov s Červenou armádou. Zachránili ho bielogvardejci a návrat domov cez Vladivostok a Japonsko trval dlho, aj vzhľadom na liečbu ťažkého zranenia. Otcov príbeh mal neskôr vplyv i na obrazotvornosť syna Jána a jeho túžbu po poznaní geograficky vzdialených kultúr.

Ján Komorovský sa narodil na mýtnici pri starom moste v Trenčíne 2.6.1924. V detstve často býval u starého otca Ondráška vo Veľkých Bierovciach a tam pri pozorovaní svadiieb a ľudových zvykov sa začal prebúdzat jeho záujem o etnografiu. Rovnako ho formovala aj výchova

u dominikánov v meste. Na hlbší vzťah k iným náboženstvám mal ich vnímanie prostredníctvom osobného kontaktu. To boli židovskí susedia a mliečny brat Pavol Ziegler, ako aj matka, ktorá pracovala u židovskej rodiny v Chocholnej. Od roku 1939 študoval na Obchodnej akadémii v Trenčíne, kde ho zaujalo štúdium jazykov, hlavne ruštiny a angličtiny.

Už počas stredoškolských čias sa formoval jeho jasný občiansky odpor k politike plnej nenávisti. Podľa vlastných pamätí, ako jediný katolík v triede odmietol vstúpiť do Hlinkovej mládeže, a jeho krédom za fašistického Slovenského štátu bolo: „Som najprv človek, potom Európan, potom Slovan a Slovák“. Ako kresťan sa veľmi hanbil za Tisov prejav v Trenčíne, konkrétne za slová katolíckeho kňaza plné nenávisti.

Na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského vyštudoval slavistiku, rusistiku a filozofiu, a od roku 1954 pôsobil na katedre rusistiky. O päť rokov, v roku 1959, bol pre svoje nezakryvané náboženské presvedčenie prepustený. V rokoch 1959–1967 pracoval na patentovom oddelení v ZŤS v Dubnici nad Váhom. Po roku 1968 mu bolo umožnené sa vrátiť do univerzitného prostredia a pôsobil na fakulte etnológie do roku 1975. Počas normalizačných čistiek bol v roku 1976 znovu prepustený a až do odchodu do dôchodku v roku 1984 pracoval v Ústave mechanizácie odevnej výroby v Trenčíne.

Napriek tomu, že takmer dvadsať rokov mu nebolo umožnené pracovať na akademickej pôde, nezatrpkol, stále sa venoval štúdiu náboženských a mytologických systémov rôznych kultúr. V tejto oblasti sa stal jedným z najlepších odborníkov v Československu. Vedecké skúmanie mytológií starovekých kultúr či prírodných národov bolo pre komunistický režim ideologicky neškodné, takže mohol na tieto témy aj publikovať.

Nikdy neprestal veriť vo víťazstvo slobody myslenia. Ako sám hovoril „vedel som, že komunistický režim padne, žiadna vláda či režim, ktorý je založený na klamstvách a nenávisti, nemôže dlho existovať“. Pád totalitného režimu v roku 1989 ho zastihol plne pripraveného na spoločenskú zmenu a koncepciu nového študijného odboru – religionistiky – pre Filozofickú fakultu Univerzity Komenského mal kompletne spracovanú. Po zaslúženej rehabilitácii a návrate na Filozofickú fakultu UK v roku 1990 najprv inicioval vznik Oddelenia religionistiky na Katedre etnológie FF UK a v roku 2003 už vznikla Katedra porovnávacej religionistiky FF UK, zameraná na nezávislé a odborné štúdium náboženstiev.

Profesor Komorovský bol nesporne jednou z najväčších kultúrnych, vedeckých a morálnych autorít nielen Trenčína, Trenčianskeho kraja, ale celého Slovenska. Jeho život bol zápasom za ideály slobody myslenia a nezávislosti vedy od politických a ideologických vplyvov, napriek všetkým prekážkam, osobným i spoločenským. Okrem položenia základov vedeckého skúmania náboženstiev, vniesol Ján Komorovský do slovenskej kultúry veľmi cenný príklad morálnej nezlomnosti, čestnosti a prísnej profesionality, ako aj dnes zanedbávaný význam ideí a ideálov pre jednotlivca a pre spoločnosť. ●

Výber z diela Jána Komorovského:

Komorovský, J. 1957. *Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava, SAV.

Komorovský, J. 1976. *Tradičná svadba u Slovanov*. Bratislava, Univerzita Komenského.

Komorovský, J. 1982. *Jablko z nartskej záhrady. Nartské báje z kaukazských vrchov a dolín*. Bratislava, Mladé letá.

Komorovský, J. 1983. *Amazonky – mýty a legendy o vláde žien, o bojových ženách, a o krajinách žien*. Bratislava, Tatran.

Komorovský, J. 1986. *Prometeus: mytologické paralely*. Bratislava, Tatran.

Komorovský, J. 1986. *Únoscovia ohňa. Mýty a legendy o kultúrnych hrdinoch a zrode civilizácie*. Bratislava, Tatran.

Komorovský, J. 1994. *Po cestách Asklepiových. Od mýtov a mágie k medicíne*. Bratislava, Tatran.

Komorovský, J. 1994. *Religionistika. Veda o náboženstvách sveta a jej pomocné disciplíny*. Bratislava, Univerzita Komenského.

Komorovský, J. 1995. *Mravný poriadok a jeho náboženská sankcia*. Bratislava, Univerzita Komenského.

Komorovský, J. 2007. *Boží štát v pralesoch a savanách Paragujy. (Realizácia utópie.)* Nitra.

Z edičného diela – výnimočné pre slovenskú kultúru

Komorovský, J. a kol. 1997. *Religionistika a náboženská výchova. Terminologický a výkladový slovník*. Bratislava, Univerzita Komenského.

Mircea Eliade. 1997. *Dejiny náboženských predstáv a ideí I.–IV.* Bratislava, Agora s podporou Open Society Fund Bratislava, Fond Jozefa Felixa, Francúzske veľvyslanectvo a Francúzsky inštitút v Bratislave. J. Komorovský bol hlavný editor a vedecký redaktor (predslovy, odborný doslov pre vydanie jedného z vrcholných diel svetovej vedeckej religionistiky).

Literatúra a zdroje:

KOMOROVSKÝ, Ján. 2011. *Na prelome vekov*. Trenčín. (rukopis pamäti)

KOVÁČ, Milan, PODOLINSKÁ, Tatiana. 1999. *Na cestách za posvätnom. Výber z diela Jána Komorovského*. Bratislava, Chronos, 1999, 257 s.

ZMETÁK, Igor. *Osobné rozhovory s Jánom Komorovským*. Trenčín, 1991–2011.

• Ján Komorovský – Svätí Svorad a Benedikt v eremitskom hnutí.

In: *Skalka pri Trenčine. Miesto legend a púti*. Zborník z vlastivedného seminára z 23.5.1996. Trenčín, Trenčianske múzeum, 1997, s. 32–39.

„Aj svätosť pustovníka Benedikta by bola pochybná, keby sa vyčerpávala výlučne prísnyim asketickým životom správaným modlitbami a rozjímaniami, a keby po nedeliach nenavštevoval chrám Boží niekde na blízkom okolí. Keď si však uvedomíme, že v 11. storočí bol Trenčín známym mestom, centrom správneho obchodu a významnou pohraničnou uhorskou pevnosťou, potom môžeme predpokladať, že tu bol aj kostol, alebo aspoň rotunda,

kam sv. Benedikt chodieval. Základy rotundy na trenčianskej hradnej akropole by tomu nasvedčovali.

Pritom môžeme predpokladať, že pustovník Benedikt udržiaval kontakty so Zoborským kláštrom, a zavše ho aj navštevoval, ako si to vyžadovala regula sv. Benedikta z Nursie, ktorá viazala aj život pustovníkov na cenobium, teda materský kláštor. Pustovníctvo samo o sebe sa ešte nepokladalo, za najvyšší stupeň dokonalosti...

Nazdávam sa, že doterajšie bádania života pustovníkov Andreja-Svorada a Benedikta príliš zdôrazňovali vonkajšiu stránku pustovníctva, a menej si všímali ich duchovný obsah, ktorý bol určený príslušnosťou k benediktínskej reholi. Sám Benedikt z Nursie bol sprvoti pustovníkom a poznal tienisté stránky pustovníckeho života. Túto skúsenosť uplatnil vo svojej regule. Bolo mu cudzie akékoľvek náboženské siláctvo. Nikto uňho nemusel nosiť okolo tela zvieravé železné reťaze, alebo držať úmornú hladovku. Bol proti každému preháňaniu, a zaiste by nebol schvaľoval asketické úsilie, aké si spôsobil Andrej-Svorad, čo poukazuje na východné korene jeho pustovníctva. To neznamena, že by bol proti askéze, ale chápal ju len ako liečivú pomoc pre človeka, aby sa oslobodil od zotročujúcich návykov, zlovykov a náruživostí, ako odriekanie, nie sebatrýznenie. Ak sa pokladáš za Božieho služobníka, nepripútavaj sa k železu, ale ku Kristovi.“ ●

Prof. PhDr. Ján Komorovský, CSc.

Zdroj: archív sympózia Ora et Ars Skalka z roku 2009.

Martina BOLOM-KOTARI

Konventní knihovna benediktinského kláštera v Broumově

Město Broumov leží v centru mikroregionu Broumovska, bývalého okresu. Nachází se v severovýchodním cípu Čech při hranici s Polskem. Broumovsko je již od dob prvního osídlování ve středověku považováno za svět samo o sobě.¹ Král Přemysl Otakar I. jej své darovací listině břeňnovským benediktinům nazval „krajinou děsnou v širé pustině“.² Kromě vzdálenosti od centra země vytváří pocit oddělení a uzavření prstenec hor, které území obklopují. I dnes není jednoduché se sem dopravit, ať už automobilem, vlakem nebo pěšky.

Benediktini zde zahájili svou kolonizační činnost v prvních desetiletích 13. století. Nejprve vzniklo probošpství v nedaleké Polici nad Metují. Odtud pak pokračovala

osídlovací aktivita i v místech dnešního města Broumov. Už na konci 13. století zde byla doložena tvrz (fara), rozšířená později do podoby „klášterního hradu“, v období baroka přebudovaná na nynější klášterní areál.³

Povědomí badatelů o fungování kláštera v prvních staletích jeho existence je jen kusé. Díky stručné zmínce v inventáři břeňnovského kláštera se ví, že už na konci 14. století v Broumově existovala knihovna čítající třicet sedm svazků.⁴ Dá se tedy předpokládat, že klášter byl v té době živoucí a rozvíjející se institucí.

Rozkvět kláštera i knihovně přineslo paradoxně období husitských válek. Na jaře roku 1420 napadli husité mateřský klášter v Břeňnově. Také tamější mniši měli svou knihovnu zřejmě bohatě zásobenou. Vlastnili i podivuhodný rukopis, dnes známý jako „Codex gigas“ nebo také „Dávlova bible“, považovaný za největší středověký rukopis na světě.⁵ Po zkáze břeňnovského kláštera jeho obyvatelé z Prahy i se vzácným rukopisem uprchli a uchýlili se do bezpečí broumovské klášterní tvrze. Broumovský klášter začal být označován jako opatství břeňnovsko-broumovské. Spolu s městem Broumovem se na několik dalších staletí stali jedním z významných center českého katolictví.

Obr. 1 – Nejstarší dochovaná veduta kláštera s městem, 1609.

Foto Jan Dolejší & Eva Vodochodská.

¹ Pro další informace viz Pavel BUREŠ, *Broumovsko – krajina souznění unikátní přírody a architektonických památek*, Ochrana přírody 4, 2019.

² Český překlad oné věty z Přemyslovy listiny použil ve svém díle Skály známý český spisovatel Alois Jirásek, a tím jej učinil součástí místní charakteristiky. Viz Alois JIRÁSEK, *Skály. Několik výjevů z dějin samoty*, Praha 1953, s. 9.

³ Více viz Dušan FOLTÝN, *Břeňnovsko-broumovský klášter – živý svědek tisíce let českých dějin*, in: Jeroným Růžička, *Dějepis kláštera břeňnovského a broumovského*, Praha 2013.

⁴ Josef EMLER, *Zlomek inventáře kláštera Břeňnovského z let 1390–1394*, Věstník Královské české společnosti nauk 1888, 1889, s. 281 a Ivan HLAVÁČEK, *Příspěvky k starším dějinám knihovny břeňnovského kláštera. Od nejstarších dob do roku 1420*, in: Jiří Staněk – Karel Malý (eds.), *Milénium břeňnovského kláštera (993–1993)*, Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, Praha 1993, s. 64.

⁵ V průběhu třicetileté války se rukopis stal válečnou kořistí. Dnes se nachází ve Švédské národní knihovně v Stockholmu. Díky vysokému zájmu veřejnosti se knihovna rozhodla rukopis zdigitalizovat a zpřístupnit zájemcům aspoň ve virtuální podobě na svých webových stránkách. Zájemcům je dostupný zde: <https://www.kb.se/in-english/the-codex-gigas.html>.

Další existence kláštera nebyla bez úskalí. Proslulý kodex sice získával řeholnímu domu pozornost mocných, při svých cestách přes Broumovsko si jej prohlédli například vyslanci krále Vladislava II. Jagellonského nebo sám král Ferdinand I. Habsburský, přesto se však klášter v průběhu 16. století ocitl několikrát na hraně zániku. V podobné situaci byla ale celá řada řeholních institucí v Čechách a na Moravě. Důvodem byla nedobrá hospodářská situace a rozmáhající se nekatolictví, upadající mravy a morálka, jednoduše celkový rozvrat řeholního života. Na konci 16. století stál v čele kláštera opat Martin, kterému se pro jeho charakterové vlastnosti přezdívalo „Korýtko“. Právě tento představený, muž mnoha nenaplněných ambicí, věnoval „Dávlovi bibli“ císaři Rudolfovi II., panovníkovi známému svou sběratelskou vášní. (Obr. 1)

Obr. 2 – Veduta Antonína Birckharta zachycující klášterní areál po dientzenhoferovské přestavbě (před 1740).

Foto Archiv Klášter Broumov.

Po překonání složitého období představovala druhá polovina 17. a 18. století dobu rozkvětu. Klášter sice čelil ještě obsazení švédskými vojsky a zejména devastujícímu požáru roku 1664, nicméně zdejší opati usilovali o obnovení zašlé slávy, což vyústilo do velkolepé barokní přestavby klášterního areálu realizované známými staviteli, otcem a synem Dientzenhofery. Výsledkem byla podoba, kterou klášter drží dodnes. S určitou mírou nadsázky můžeme hovořit o zhmotnění ideální konstrukce barokního kláštera. (Obr. 2)

Proměnou prošla i organizační struktura českých benediktinských opatství. Břevnovský klášter byl znovu funkční, ovšem broumovský konvent nestrádal. V čele každého konventu stál převor, jejich společnou hlavou byl opat břevnovsko-broumovský. Broumovský klášter navíc spravoval proboštvství v Polici nad Metují a v 18. století také proboštvství ve slezském Lehnickém Polí (Wahlstatt). Každé proboštvství však mělo svou samostatnou řeholní komunitu.⁶

Klášter v Broumově přežil vlnu rušení řeholních institucí, kterou realizoval v osmdesátých letech 18. století císař Josef II. Nadále byl živoucí institucí provozující na-

Obr. 3 – Interiér knihovny ve 30. letech 20. století.

Foto Archiv Klášter Broumov.

víc významnou vzdělávací institucí, místní gymnázium, které existuje dodnes (i když už není pod správou benediktinů). V těžkých časech se klášter ocitl, opět ve vleku „velkých dějin“ po roce 1938. V Broumově a okolí žili převážně německy hovořící obyvatelé, celkem předvídatelně se tedy město stalo součástí třetí říše. Opatství muselo být rozděleno na dvě samostatné správní jednotky. (Obr. 3)

Po skončení druhé světové války byli z regionu Němci masově vysídleni. Nucený odchod postihl i německé mnichy, kteří se usídlili v augustiniánském klášteře v Rohru v Bavorsku.⁷ Krátce je vystřídali čechoameričtí benediktini, kteří přišli ze Spojených států amerických. Ovšem převzetí moci komunistickým režimem opět zamíchalo kartami osudu kláštera. V církvi noví vládcí spatřovali nebezpečného nepřítele. Roku 1950 v rámci „Akce K“ a návazné „Akce Ř“ zlikvidovali nejprve mužské, a pak i ženské řeholní komunity v Československu. V Broumově byli internováni zpočátku kněží a řeholníci, později řeholnice. Poslední z nich klášter opustila až na počátku devadesátých let. Kromě toho zde měl svůj depozitář archiv ministerstva vnitra. Snad i díky tomu celý areál dobu komunismu přežil, ač rozhodně nelze mluvit o citlivém zacházení a ochraně kulturně-historických hodnot.

Po roce 1991 byl klášter vrácen zpět řádu benediktinů. V roce 2014 se břevnovským benediktinům ve spolupráci s místním významným podnikatelem Janem Školníkem podařilo získat vysokou finanční dotaci na obnovu kláštera. Během několika měsíců došlo k renovaci řady prostor i klášterní zahrady. Klášter neobývá řeholní komunita, proto byl přeměněn na kulturní centrum.⁸ V prostorách bývalých mnišských cel je nyní vybudováno ubytování. Konají se zde různé semináře, vzdělávací pobyty, kulturní akce. Dovolenu zde mohou trávit návštěvníci regionu.

Konventní knihovna (Obr. 4)

Pod pojmem „knihovna benediktinského kláštera v Broumově“ se návštěvníkům nejspíše vybaví velký knihovní sál situovaný ve druhém a třetím patře severního křídla. Zde se nachází konventní knihovna. V klášteře však existovaly ještě dvě jiné knihovny, a sice knihovna opatská a knihovna gymnázia. Jejich fondy byly oddělené, ale přesto vzájemně provázané.⁹ O tom, jaká byla jejich skladba, jak vznikly, a jak fungovaly, se dosud mnoho neví.¹⁰ (Obr. 5)

V konventní knihovně se dnes nachází přes 17 000 svazků.¹¹ V minulých letech byla knihovna předmětem

⁶ Více viz Mojmir HORYNA, *Barokní rozkvět Broumovska*, in: Broumovsko – interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku, Broumov 2003.

⁷ Jindřich KOLDA, *Minulosti broumovských benediktinů*, in: Martina Bolom-Kotari (ed.), *Knihovny benediktinských klášterů Broumov a Rajhrad, Hradec Králové 2019*, s. 7.

⁸ Více informací na www.klasterbroumov.cz.

⁹ Martina BOLOM-KOTARI – Jindřich KOLDA a kol., *Brána moudrosti otevřená*. Knihy a knihovny broumovského kláštera, Hradec Králové 2020, s. 127.

¹⁰ Opatské knihovně a jejímu knižnímu fondu se ve své disertační práci věnuje doktorandka Katedry pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové Mgr. Eva Vodochodská. Její práce by do problematiky měla přinést řadu nových poznatků.

¹¹ Konventní knihovna je nyní pro návštěvníky nedostupná. Benediktinská hospodářská správa nechala knihovnu v lednu 2024 na dobu neurčitou uzavřít. Podle dostupných informací chtějí benediktini řešit dlouhodobě nevyhovující technický stav knihovny a vyhotovit vlastní soupis zde uložených knih.

Obr. 4 – Broumovská konventní knihovna, 2016.
Foto Jaroslav Winter.

rozsáhlého výzkumu, jenž přinesl mnoho důležitých poznatků, trval však příliš krátce na to, aby bylo možné knihovnu komplexně prozkoumat.¹² Informace, které měli výzkumníci k dispozici před zahájením vlastního zkoumání, byly velmi rozporuplné. Mezi místními, z nichž ale většina náleží k poválečným osídlencům či jejich potomkům, se tradovaly a dosud i tradují divoké zvěsti o zkáze velké části knižního fondu v období po druhé světové válce a po roce 1948. Prakticky žádnou z těchto historek není možné relevantně ověřit a prokázat. Neoficiální informace tvrdily, že se po skončení druhé světové války mělo v knihovně nacházet až více než šedesát tisíc svazků. Zdá se, že se jedná o omyl a zkreslení způsobené smícháním informací o všech knihách a knihovnách, které se kdy v Broumově mohly nacházet. Do uvedeného počtu byly tedy zřejmě započítány i svazky, které náležely k dalším dvěma zmíněným knihovnám, opatské a gym-

¹² Projekt s názvem Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad: ochrana, restaurování, prezentace vedla dr. Martina Bolom-Kotari z Katedry PVH a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. Financován byl v rámci programu NAKI II (Národní a kulturní identita) Ministerstvem kultury ČR v letech 2016–2020. Ačkoliv výzkum v knihovně nebyl dokončen, nepodařilo se zatím získat finanční podporu pro navazující projekt.

¹³ O tom se mohou přesvědčit například televizní diváci a příznivci seriálu F. L. Věk. Hned v prvním díle se hlavní hrdina, malý František, ocitá na několik okamžiků v klášterní knihovně, kterou tehdy „hrála“ právě broumovská konventní knihovna. Seriál lze dohledat v archivu České televize.

¹⁴ Ludmila VLČKOVÁ, *Benediktinská klášterní knihovna v Broumově*, Hradec Králové 1969, s. 27. Uvedená práce Ludmily Vlčkové představuje první komplexní text věnovaný zdejší knihovně, z něhož vycházeli pracovníci projektu *Brána moudrosti*.

¹⁵ Objev učinil dr. Zdeněk Zahradník, aktuálně knihovník Biskupství královéhradeckého ve spolupráci s Mgr. Evou Vodochozskou. Z práce Ludmily Vlčkové vyplývalo, že by takovýto katalog mohl a měl existovat. Ona sama měla k dispozici a popsala jeho závěrečný, devátý svazek. Zbylých osm svazků pak na své „znovuobjevení“ čekalo až do roku 2017. Výsledky své práce publikoval Z. Zahradník v textu: Zdeněk ZAHRADNÍK, *Fond knihovny benediktinského kláštera v Broumově a jeho evidence na přelomu 18. a 19. století*, *Východočeské listy historické* 37, 2017, s. 87–111.

¹⁶ Osudům knihovny v 17. a 18. století se věnoval podrobně Jindřich Kolda. Viz Jindřich KOLDA, *Správa broumovské konventní knihovny v 17. a 18. století*, *Folia Historica Bohemica* 34, č. 2, 2019, s. 231–344, nejnověji J. KOLDA, *Benedictine Book Acquisitions in Seventeenth and Eighteenth Century Bohemia*, in: Justyna Kiliańczyk-Zięba – Magdalena Komorowska (eds.): *Early Modern Catholicism and Printed Books*, Leiden-Boston 2024, s. 255–271.

¹⁷ Komplexně se knihovně věnují publikace Martina BOLOM-KOTARI – Jindřich KOLDA, *Brána moudrosti otevřená. Knihy a knihovny broumovského kláštera*, Hradec Králové 2020; Martina BOLOM-KOTARI (ed.), *Knihovny benediktinských klášterů Broumov a Rajhrad*, Hradec Králové 2019. Všechny publikace, které členové projektového týmu připravili, jsou dostupné na webových stránkách projektu www.brana-moudrosti.cz, kde si je mohou zájemci stáhnout v digitální podobě.

naziální. Jejich knižní fond se aspoň z části také v klášteře stále nachází, ovšem v prostorách, které nebyly primárně určeny pro knihovnu. Navíc je kompletně nedostupný, tedy nezmapovaný. V době komunismu byly broumovské knihy svěřeny do péče Krajské vědecké knihovny Zdeňka Nejedlého v Hradci Králové. Některé vzácnější knihy převzal Památník národního písemnictví. V té době byla knihovna částečně zkatologizována, avšak knihy zůstaly zřejmě na místě.¹³ Díky výzkumu, který tehdy proběhl, víme, že před druhou světovou válkou se v klášteře mělo nacházet asi 45 000 svazků.¹⁴ I v tomto případě se ovšem jednalo o souhrnný počet knih z knihovny opatské i konventní.

V roce 2017 se členům výzkumného týmu projektu „Brána moudrosti otevřená“ podařilo objevit osm svazků knihovního katalogu konventní knihovny, který byl sepsán knihovníkem Rupertem Strahlem v posledních desetiletích 18. století.¹⁵ Tento katalog napomohl zodpovědět řadu otázek. Díky srovnání položek v katalogu s jednotlivými svazky uloženými ve skříních se ukázalo, že současný stav knihovny i uložení svazků se do značné míry shodují. Co to znamená? Většina knih, které jsou dnes v konventní knihovně k vidění, jsou tisky ze 17. a 18. století.¹⁶ Některé knihy jsou starší, ale z 19. století pochází jen malý zlomek knih. Knihovna tedy na přelomu 18. a 19. století ztratila svou studijní funkci, a stala se prostorem reprezentačním.

Obsahově je knihovna velmi pestrá. Nacházejí se zde bible v různých jazycích, včetně polyglot, tedy biblí, které obsahují text paralelně v několika jazycích. Dále obvyklá teologická literatura, spisy církevních otců, různá kázání. Mnoho svazků je věnováno právu, obecnému i místnímu, dále například filozofii, historii, geografii, medicíně, farmacii nebo jazykům. Jazykově převažují knihy latinské a německé, velké zastoupení mají i knihy české. Najdeme zde ovšem i tituly psané řadou jiných jazyků – anglicky, francouzsky, italsky, španělsky, hebrejsky, řecky, aramejsky atd. Knihovna byla budována tak, aby v ní bylo zahrnuto a uchováno veškeré dostupné vědění světa.¹⁷

Obr. 5 – Pohled na severní křídlo broumovského kláštera, kde se ve druhém a třetím patře nachází konventní knihovna, z klášterní zahrady.
Foto Martina Bolom-Kotari.

Obr. 6 – Klasicistní nástavec s obsahovým určením ke skříni č. XXXI nacházející se na ochozu knihovny.
Foto Sixtus Bolom-Kotari.

Knihy jsou uloženy ve skříních, kterých je v knihovně více než třicet. Dvacet tři z nich se nachází v hlavním sále, další pak na ochozu knihovny. Každá skříň je označena římskou číslicí a doplněna o název oboru, ke kterému knihy patří. Ve skříních je několik polic, které jsou značeny písmeny latinské abecedy. Každý svazek má svou signaturu, která určuje jeho správné místo. Zajímavé je, že mnoho svazků leží již po staletí na stále stejném místě, zatímco jiné byly přemístovány. Některé knihy mají dokonce více různých signatur. Vedle obsahového hrálo velmi důležitou úlohu hledisko estetické, knihy byly vedle sebe řazeny podle formátu, a také podle typu vazby.¹⁸ (Obr. 6)

Primárním úkolem, který zajistí dokonalý přehled o svazcích uložených v knihovně, je celou ji zkatologizo-

¹⁸ Průzkumu knižních vazeb se v rámci projektu Brána moudrosti věnovali odborníci z Fakulty restaurování Univerzity Pardubice. Výsledkem jejich práce je monografie Radomír SLOVÍK – Kateřina BĀRTOVĀ, *Historický vývoj knižní vazby. Technologie vazby 16. století*, Litomyšl 2020.

¹⁹ Soupis katalogizovaných knih je dostupný prostřednictvím katalogu Aleph Moravské zemské knihovny na webových stránkách www.mzk.cz.

²⁰ Výzdobě knihovny se podrobně věnoval rakouský historik umění a specialista na barokní kláštery dr. Andreas Gamerith, spolupracovník projektu *Brána Moudrosti*. Viz Andreas GAMERITH, *Die Klosterbibliothek von Broumov – eine ikonologische Analyse*, Konstantinove listy 1, 2019, s. 116–128.

vat. To se dosud nepodařilo. Odborná katalogizace představuje vcelku náročný (zejména časově) proces. Nejde jen o identifikaci autora a názvu díla, ale také o určení místa, roku a pořadí vydání. Velkou roli hrají různé provenienční prvky, vpisky majitelů, dedikační poznámky, exlibris, supralibros, které mohou odhalit, jakým způsobem, z jakého důvodu a za jakých okolností se kniha do knihovny dostala. (Obr. 7) Důležité je všimnout si knižní vazby a dobře popsat její materiál, zdobení, různé spony a háčky. Klíčový je samozřejmě samotný obsah knih. Vedle textu se jedná o vyobrazení, mapy, typografické prvky. Některé svazky mohou obsahovat i spojených více různých titulů. V rámci zmíněného projektu se podařilo takto odborně zpracovat asi třetinu rozsahu knihovny.¹⁹ Majitelé knihovny, břevnovští benediktini nyní avizují úmysl provést kompletní inventarizaci, tedy pořídit ucelený soupis, který by byl podkladem pro další kodikologické zpracování. Teprve čas ukáže, zda se tento úmysl podaří naplnit.

Výzdoba knihovny

Výzdobu knihovny představuje několik prvků, které společně podávají pěkné svědectví o smýšlení majitelů knihovny a jeho proměnách.²⁰ Nejvýraznější je stropní freska Karla Kováře z počátku čtyřicátých let 18. století. (Obr. 8) Má tři části. Uprostřed sálu je vyobrazen Duch svatý v podobě holubice, již doprovází nápis „Ille vos docebit omnia“, on vás naučí všemu. (Obr. 9) Oním učitelem je Ježíš Kristus. Napravo od vstupu je znázorněna

Obr. 7 – Supralibros opata Štěpána Rautenstraucha (opatem 1773–1785).
Foto Anna Holešová a Eva Vodochochská.

scéna popisovaná v Lukášově evangeliu, dvanáctiletý Ježíš vyučující v chrámu.²¹ Na levé straně pak příběh, který se v Lukášově evangeliu nachází o několik kapitol dále, Proměnění na hoře Tábor.²² Vypráví o společné modlitbě Ježíše a jeho tří učedníků, při které byl proměněn a setkal se s Mojžíšem a Eliášem. Během rozhovoru zaslechnou učedníci hlas z nebe, který jim sděluje: „Toto je můj milovaný syn, toho poslouchejte“. Freska měla připomínat, že Ježíš je zdrojem veškeré moudrosti, bez níž nemá lidské poznání a vědění hodnotu.

Když byl knihovni sál o padesát let později renovován, opravit bylo nutné ochoz knihovny, kde byla zhotovena balustráda. Sem nechal opat Jakub II. Chmel umístit portrét

které v sobě ukrývá. Přesto však desetiletí diskontinuity odrážejí v jisté bezradnosti a ostýchavosti, se kterou k ní přistupují.²³ Základní otázka zní, čím má či může vlastně knihovna pro lidi 21. století být? Je to otázka, na kterou jsme dosud nenalezli odpověď. ●

GRAMMATICA

Obr. 8 – Freska na stropě knihovního sálu. Stav před rekonstrukcí. Foto Jakub Šleis.

svůj i členů konventu. Vcelku neobvyklý počín dokládá, jak se na konci období, kterému říkáme osvícenství, proměnilo sebepojetí mnichů. Ti se vědomě přihlásili ke čtení, studiu a šíření vzdělanosti jako ke svému hlavnímu úkolu.

Závěr

Konventní knihovna zažila během své existence časy rozkvětu i dobu ohrožení. Stala se jakýmsi chrámem moudrosti, později srdcem konventu, místem obdivu a hrdosti. Poté, co od ní byli odtrženi její původní majitelé, ztratila jakoby svůj smysl a význam. Dnes jsou si její majitelé, správci i návštěvníci vědomi mimořádných hodnot,

XXXI

²¹ Bible, Lukášovo evangelium, kap. 2, verše 41–52.

²² Bible, Lukášovo evangelium, kap. 9, verše 28–36.

²³ Konventní knihovně je věnován krátký videodokument, který je také výsledkem výše zmiňovaného projektu. Dokument je ke zhlédnutí zde: <https://www.youtube.com/watch?v=JfpRY9iFlhU>.

Autorka:**Martina Bolom-Kotari, Mgr., Ph.D., (1981).**

) Pochází ze Slezska. Vystudovala obor historie – pomocné vědy historické na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Tamtéž získala v roce 2013 doktorský titul v oboru pomocné vědy historické. Absolvovala též bakalářské studium evangelické teologie na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Na počátku své kariéry pracovala v Archivu bezpečnostních složek. Od roku 2010 působí na Katedře pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, kterou v letech 2017 až 2019 vedla. V letech 2016 až 2020 byla hlavní řešitelkou projektu nazvaného Brána moudrosti otevřená. Barokní kulturní dědictví klášterů Broumov a Rajhrad. Projekt byl zaměřen na všestranný výzkum zejména knihoven v broumovském a rajhradském klášteře. Profesně se zaměřuje na sfragistiku, novověkou diplomatiku, genealogii a církevní dějiny.

Obr. 9 – Freska na stropě knihovny: „Ille vos docebit omnia“. Klosterbibliothek Broumov.

Foto: Sixtus Bolom-Kotari.

Obr. 10 – Balustráda s portréty opata Jakuba II. Chmela a členů konventu na ochozu broumovské konventní knihovny.

Foto: Sixtus Bolom-Kotari.

Resumé:

Počátky benediktinského kláštera v Broumově sahají do druhé poloviny 13. století. Knihovna čítající minimálně několik desítek svazků zde existovala už na konci 14. století. Známým se broumovský klášter stal v období husitských válek, kdy sem prchli benediktni ze zrušeného Břevnova a se sebou přivezli i slavný Codex gigas. Současnou barokní podobu kláštera vtiskli v 18. století otec a syn Dientzenhoferové. V té době získal svou podobu i knihovny sál. Ten zdobí freska oslavující Boží moudrost vtělenou v Ježíši Kristu, ale i neobvyklé portréty opata a členů konventu z přelomu 18. a 19. století. V současnosti se zde nachází více než 17 000 svazků. Klášter i knihy v něm uložené prožili řadu nelehkých období. Přesto existují dodnes a představují cenné kulturní dědictví, které je zapotřebí uchovat i pro budoucí generace.

Igor ZMETÁK

Kláštor ako múzeum.

Skalka pri Trenčíne a Červený kláštor.

V súvislosti s celým historickým areálom Skalky pri Trenčíne (kláštorom s jaskyňou na Veľkej Skalke, kostolom na Malej Skalke, archeologickou lokalitou na vrchole Skalky) vyslovene chýba trvalá odborná muzeálna expozícia priamo na Skalke alebo v meste Trenčín. Miesto, kde by sa návštevník mohol dozvedieť všetko podstatné o týchto lokalitách, ktorých význam nie je iba miestny či regionálny, ale celoslovenský a stredo európsky.

Nateraz jedinou formou sprístupnenia je možnosť návštevy kláštora a jaskyne na Veľkej Skalke a vypočutie stručného zhrnutia základných informácií z legendy o sv. Andrejovi-Svoradovi a sv. Benediktovi a objektoch kláštora od sprievodcov. Záujem verejnosti a stúpajúca návštevnosť je potešiteľná, ale aj zaväzujúca k tomu, aby sa pokročilo k prezentácii všetkých objektov a kultúrno-historických období systematicky aj na muzeálnej úrovni. To nie je možné bez vytvorenia odborného pracoviska na vyhodnotenie a sprístupnenie výsledkov z hľadiska historického, archeologického i pamiatkovej ochrany. Zabezpečiť takúto odbornú činnosť jednoznačne nie je vo finančných možnostiach správcu, ktorým je farnosť Skalka nad Váhom, ale je možná v spolupráci farnosti, Nitrianskej diecézy, Mesta Trenčín a Trenčianskeho samosprávneho kraja ako spoločných zriaďovateľov.

• Skalka pri Trenčíne a jej kultúrno-historická prezentácia

Pozornosť verejnosti na kultúrno-historický význam Skalky pri Trenčíne, ako celoslovensky i európsky významnej lokality, upriamuje už viac ako desať rokov medzinárodné podujatie – výtvarno-literárno-historické sympóziu

¹ Historická knižnica je súbor historických kníh a iných historických knižničných dokumentov (rukopisy, mapy, grafické listy), ktoré sú viazané na konkrétne miesto svojho vzniku (obec, mesto, región) alebo zakladateľa (cirkevné inštitúcie, spolky, rodiny alebo osoby), a ak sa zachovali, poskytujú okrem svojho obsahu, predovšetkým historické údaje k daným miestam a regiónom, kultúrnym dejinám a osobnostiam. V užšom vymedzení mala časť historických knižníc (spolkové, školské, cirkevné) aj funkciu dnešných verejných knižníc.

Historický knižničný dokument

a) za historické knižničné dokumenty sú považované všetky rukopisy a staré tlače vydané alebo napísané do roku 1830,

b) pre slovenskú históriu sú to aj historické knihy, dokumenty, rukopisy vydané alebo napísané autormi z územia Slovenska do roku 1918,

c) knihy, rukopisy a dokumenty, ktorých obsah je zameraný na miesta, regióny, cirkevné a kultúrne inštitúcie a osobnosti z územia Slovenska do roku 1918,

d) dokumenty, ktoré majú priamy vzťah k významným historickým udalostiam alebo osobnostiam aj po roku 1918.

² Bližšie informácie boli prezentované na sympóziu ORA ET ARS 2011. ZMETÁK, Igor. 2011. *Skalka v historických dokumentoch a súvislostiach*. In: *Okno do histórie Skalky pri Trenčíne. Ora et Ars – Skalka 2011*. 4. medzinárodné sympóziu. Trenčín: Mesto Trenčín, 2011, s. 12–18. ZMETÁK, Igor. 2012. *Historická knižnica benediktínskeho kláštora na Skalke*. In: *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku 4*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012, s. 77–79.

ORA ET ARS. Interdisciplinárne stretnutia umelcov a odborníkov z viacerých oblastí historických vied prinášajú zaujímavé výsledky, je len na škodu veci, že nie je priestor na ich trvalú prezentáciu. Ešte väčším problémom a zanedbaním je to, že také historicky významné miesto, ako je Skalka pri Trenčíne, nemá svoju trvalú expozíciu momentálne nikde.

Zachovaných dokumentov a artefaktov ku Skalke je prítomnosť dostatok. Okrem početných archeologických nálezov z výskumov PhDr. Tamary Nešporovej v Trenčianskom múzeu sú k dispozícii aj výsledky odborných či umeleckých prác účastníkov sympózia ORA ET ARS, odborná bádateľská knižnica či historické knižnice¹.

Priamo na Skalku pri Trenčíne sú naviazané dve historické knižnice. Najstaršia, systematicky vytvorená zbierka kníh spojená s Trenčínom, je *Historická knižnica benediktínskeho kláštora na Skalke*². Druhou je *Historická knižnica jezuitskeho kolégia v Trenčíne*, ktorá by po sprístupnení mohla byť študijným a bádateľským miestom aj ku kláštoru.

Historická knižnica jezuitskeho kolégia v Trenčíne

Trenčianske kolégium jezuitov bolo založené v roku 1645, keď sa jezuiti so súhlasom kráľa Ferdinanda III. usídlili v pôvodnom benediktínskom kláštoru na Skalke a prevzali jeho majetok, vrátane torza knižnice. Od roku 1647 sa presťahovali do centra mesta, kde dostali do Pavla Serényiho a jeho manželky dom³. Za dátum oficiálneho zalo-

Obr. 1 – Historická knižnica jezuitskeho kolégia v Trenčíne

ženia knižnice je považovaný rok 1649, keď bolo súčasne otvorené aj nižšie jezuitské gymnázium. Významné obohatenie Knižnice jezuitského kolégia nastalo v roku 1671 v súvislosti s prestúpením trenčianskeho a liptovského župana Juraja Ilešháziho na katolícku vieru. Jeho knižný dar pri tejto príležitosti vytvoril najstaršiu a najcennejšiu časť fondu knižnice. Touto cestou sa dostali do fondu aj vzácne knihy Juraja Thurzu⁴ z knižnice Ilešháziocov v Trenčíne⁵.

Do základného fondu knižnice z roku 1649 (prov. záznam *Collegij Trenchiniensis Soctis Jesu 1649*) patrili napríklad 843-stránkové *Aristotelis Stagiritae Philosophorum*, s komentármi protestantského filozofa Filipa Melanchtona, vytlačené v Bazileji v roku 1538 alebo tiež bazilejská tlač súborného diela Aurelia Augustína – *Opera Omnia*, z roku 1556. Vzácna tlač Biblie z heidelbergskej Officiny Commeliniany v renesančnej koženej väzbe so zlatorezovou slepotlačou – *Sacra Biblia, Hebraice, Graece et Latine*, z roku 1599, ktorá podľa exlibrisu patrila pôvodne Jurajovi Thurzovi⁶, bola tiež darom grófa Ilešháziho⁷.

Bližšie informácie o knižnici máme až po zrušení jezuitskej rehole cisárovnou Máriou Teréziou v 1773 v rámci osvietenských reforiem. Prvý súpis, ktorý sa spomína, urobil po zrušení rehole v roku 1774 páter Ján Schwemler v prítomnosti sudcu Jána Hlaváča. Podľa tejto správy bolo zaevidovaných 1904 kníh⁸, ale s prihliadnutím na ostatné súpisy (uvedené nižšie), išlo skôr o počet knižných titulov.

O tom, že Knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne bola obsahovo veľmi cenná, svedčí aj to, že z fondu sa v rokoch 1774–1778 robil výber kníh pre knižnicu Budínskej univerzity (tento výber treba chápať ako dobové ohodnotenie fondu, ktorý mal v zmysle školských reforiem slúžiť verejnemu využitiu v štátnej univerzite). Kompletné súpisy z tohto obdobia a katalóg fondu z roku 1778 sa zachovali v archívnej zložke jezuitov v Budapešti⁹ – *Súpis kníh v Trenčianskej knižnici, ktoré zostali po odvoze*¹⁰ (obsahuje 1 039 titulov kníh), *Súpis knižnice, ktorá pochádza z Knižnice Trenčianskej a bola vložená do Knižnice Budínskej univerzity*¹¹ (737 titulov v 991 zväzkoch), *Nový výber kníh z Trenčianskej knižnice pre Budín* (157 titulov v 299 zväzkoch)¹² a autorský *Katalóg kníh z Trenčianskej knižnice z 21. apríla 1778*¹³, ktorý

Obr. 2 – Historická knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne

spracoval Teofil Koroda, vtedajší riaditeľ Piaristického gymnázia.

Tieto súpisy a katalóg približne súhlasia s počtom titulov z roku 1774 – po odvozech zostalo 1 039 titulov + 737 + 157 (výbery pre Budínsku univerzitu) = 1 933 titulov. Podľa porovnania súpisov možno povedať, že nie všetky tituly, ktoré boli zapísané, boli aj skutočne odvezené.

Najcennejšími v pôvodnom fonde boli inkunábuly (prvotlače do roku 1500), ktorých bolo zaevidovaných celkom šesť, a napriek zaradeniu na vývoz dve zostali – najstaršia *Valturius Robertus – De re militari*, (vytláč. Verona 1472) a *Duranti Guillelmus – Rationale divinatorum officiorum* (Argentinae – Strassburg, 1486). Odvezené boli – *Conradus de Halberstadt – Concordantiae majores Bibliorum* (Basileae, 1496), *Bernard Lipsicz – Conclusiones Contra quadam Bohemiorum errors...* (Leipzig, 1494), *Petrus de Paluda – Sermones Dominica* (Nurnberg, 1496) a *Augustini Aurelii Opuscula* (vydal Octavianus Scotus v Benátkach, 1483).

Jezuiti mali prepracovaný systém budovania knižnice – aktuálne novinky z knižného trhu v celom stredoeurópskom priestore zabezpečovali špecializovaní agenti, fond

Obr. 3 – Historická knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne

³ Tzv. Poppelov dom, na mieste dnešnej Slovenskej sporiteľne na Mierovom námestí.

⁴ Juraj Thurzo (1.9.1567 – 24.12.1616), uhorský palatín, politická a renesančná osobnosť, zakladateľ samostatnej evanjelickej cirkvi a. v. v Uhorsku.

⁵ Knižnica Ilešháziocov bola založená na prelome 16. a 17. storočia, keď sa Štefan I. Ilešházi a od roku 1609 jeho synovec Gašpar trvalo usadili na Trenčianskom hrade. Manželka Gašpara Ilešháziho Helena bola dcérou Juraja Thurzu a matkou Juraja Ilešháziho.

⁶ *Comes Georgius Thurzo Comit. Trenchin de Aruua...*

⁷ Zachovaná vo fonde Knižnice piaristov z Trenčína, STRELKA, Vojtech. 1996. Tlač 16. storočia v Piaristickej knižnici v Trenčíne. Martin: MS, s. 23.

⁸ STRELKA, Vojtech. 1996. *Tlač 16. storočia v Piaristickej knižnici v Trenčíne*. Martin: MS, s. 7.

⁹ Rkp. sú uložené v Egyetemi konyvtár v Budapešti, kópie sa vďaka Jurajovi Göncimú nachádzajú aj vo Verejnej knižnici M. Rešetku v Trenčíne.

¹⁰ J/18/III.6. *Elenchus Librorum Bibliotheca Trenchiniensi post Repartitionem remanentium*.

¹¹ J/20/33 *Elenchus Librorum Qui ex Bibliotheca Trenchiniensi duetu Indicis generalis Selecti, et ad Bibliothecam Regiae Universitatis Budensis transmittendi*.

¹² J/21/29 *Novus Delectus Librorum ex Bibliotheca Trenchiniensi pro Budensi*

¹³ J/10/19 *Index Catalogi librorum Bibliotheca Trenchiniensis*.

SP 21226

Výberový súbor historických pohľadníc Skalka pri Trenčíne • Zdroj: (Fond – Slovenská národná knižnica v Martine)

SP 21226

SKALKÁ PRI TRENČÍNE.

Trencsénteplisz Környéke.
Umgebung v. Trencschin-Teplitz.

Szkalka-Benedek.

SP 21241

SP 34680

38. Szalka, pri Trnávne

Obr. 4 – Historická knižnica jezuitského kolégia v Trenčíne

ďalej obohacovali vlastnými knihami aj novici, keďže pred vstupom do rádu sa museli zbaviť vlastného majetku, rovnako venovali cenné knihy aj protestanti prestupujúci na katolícku vieru a časť tzv. heretického fondu (*Libri prohibiti et haeretici*) tvorili knihy zadržané v rámci vykonávania cenzorskej činnosti a konfiškácií.

Z obsahového hľadiska približne dve tretiny fondu tvorila náboženská a vieroučná tematika v latinčine, knihy nevyhnutné pre gymnaziálne vzdelávanie v zmysle centralizovaného jezuitského školského poriadku, reformačná i protireformačná literatúra pre vzdelávanie kňazov a z jednej tretiny aj svetská literatúra od histórie a práva až po medicínu a prírodné vedy. Zbierka nenáboženskej literatúry obsahovala okrem historicky vzácných diel (*inkunábuly* a *postinkunábuly*) aj knižné novinky zo všetkých oblastí vtedajšieho poznania. Používanie kníh bolo však podriadené prísnej vojenskej hierarchii jezuitského rádu, ktorá platila pre laikov i členov – každý mohol využívať iba povolenú časť fondu pre svoju kategóriu. Knižnicu preto nemôžeme chápať v zmysle dnešných kritérií ako verejnú, ale pre tých, ktorí mali povolenie, predstavovala možnosť študovať všetky najnovšie teologické, filozofické a vedecké trendy na európskej úrovni.

Kvôli štúdiu matematiky a astronómie vstúpil do Trenčianskeho jezuitského kolégia aj Maximilián Hell¹⁴, neskôr jeden z popredných astronómov 18. storočia, ktorý založil veľkú hviezdáreň Viedenskej univerzity ako centrum prírodovedného bádania habsburskej monarchie.

Ku knižnici patrila aj zbierka hudobnín – od tlačených spevníkov po vzácné rukopisné pramene a partitúry. Pod-

¹⁴ Maximilián Hell (1720–1792), v Trenčianskom kolégii študoval v rokoch 1738–1740, odtiaľ postúpil na štúdiá na Viedenskej univerzite. Preslávil sa pozorovaním prechodu Venuše slnečným diskom. V roku 1970 zaradený do kalendára významných osobností UNESCO.

¹⁵ MÚDRA, Darina. 1978. *Musikrepertoire, ausübende Musiker und Kopistender Jesuiten – und Piaristenkirche in Trenčín*. In: *Musicologica slovacica* 7. Bratislava: Veda, s. 117–170.

¹⁶ KAČIČ, Ladislav. 2002. *Slovenské texty v hudobnej zbierke trenčianskych jezuitov a piaristov*. In: *KNIHA 2001–2002*. Martin: SNK, s. 410–414.

¹⁷ Sv. Bruno (1032–1101) odmietol byť arcibiskupom a nový rád založil v r. 1084. Za rok vzniku kartuziánskeho rádu sa pokladá rok 1128, keď vtedy jestvujúce kartuziánske kláštory prijali stanovy, ktoré rok predtým vypracoval pre Grande Chartreuse jej piaty predstaviteľ Guigo.

ľa poprednej muzikologičky Dariny Múdrej¹⁵ z Hudobného múzea SNM, patrí jezuitská zbierka hudobnín z Trenčína medzi najcennejšie zachované zbierky 18. storočia na Slovensku. Dokladom, že Trenčín bol až do druhej polovice 19. storočia etnicky slovenským mestom, sú aj zachované záznamy dramatizácií divadelných hier v slovenčine. V 17. storočí nadviazali jezuiti na tradície evanjelickej duchovnej piesne v meste a pri predvádzaní hier na námestí obe konfesie navzájom spolupracovali¹⁶. Skladby so slovenskými textami (napr. na vianočnú a veľkonočnú tematiku) môžu byť príkladom kultúrnej západoslovensčiny 18. storočia.

So súhlasom panovníčky Márie Terézie prevzal v roku 1776 kláštor i knižnicu jezuitov rád piaristov – *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, v ktorého správe je aj v súčasnosti a má perspektívu odborného využitia.

Blízkym príkladom efektívnej a odborne profesionálnej spolupráce by mohlo byť Arcidiecézne múzeum v Olomouci, v ktorom sa združili finančné prostriedky Arcidiecézy v Olomouci a profesionálna odbornosť Múzea umění v Olomouci. Inšpiráciou môže byť aj benediktínsky kláštor v Rajhrade, ktorý bol vrátený benediktínskemu rádu a o odbornú prezentáciu sa stará Múzeum Brněnska (Památník písemnictví na Moravě) a odborné spracovanie historických fondov aj Moravská zemská knihovna v Brne. A ak by sme hľadali vzor pre možnosť muzeálnej prezentácie cirkevných dejín na Slovensku, tak výborným príkladom je Červený kláštor.

• Kláštor ako múzeum – Červený kláštor

Červený kláštor je bývalý kartuziánsky kláštor ležiaci pri rieke Dunajec na severe Spiša, v Zamagurí, zároveň v centre Pienin na hraniciach s Poľskom. Kartuziáni (od 11. storočia podľa opáta Bruna¹⁷ v Grande Chartreuse v Alpách) sa riadili podľa reguly sv. Benedikta, ale život v dobových benediktínskych i cisterciánskych kláštoroch sa im zdal príliš pohodlný. Dokazovali pokoru tým, že nosili šaty z najhrubšieho materiálu, a ich jediným bohatstvom boli knihy a veľká knižnica. Členovia rádu boli známi svojím

Obr. 4 – Červený kláštor – exteriér

Obr. 5 – Červený kláštor – interiér

mlčaním, ktoré smeli porušiť iba počas bohoslužieb. V západnej časti Európy to boli kláštory s najprísnejším režimom. Na území dnešného Slovenska vznikli začiatkom 14. storočia dva kartuziánske kláštory, oba na Spiši – na Kláštorisku v lokalite obce Letanovce v Slovenskom raji a po roku 1320 bola založená aj jeho filiálka – kláštor v Lechnici pri Dunajci.

Materský kartuziánsky kláštor v Slovenskom raji, vďaka svojej strategickej polohe, musel čeliť viacnásobným vojenským útokom. V polovici 15. storočia ho dvakrát prepadli a obsadili husiti, neskôr bratrci, v roku 1543 kláštor obsadil kapitán Matúš Bašo z hradu Muráň, ktorý sa tam opevnil, kým ho neporazil Ondrej Báthory a Spišská kapitula dala objekt radšej zrucať. Mnísi sa presťahovali do kláštora v Lechnici, kam preniesli aj svoju cennú a bohatú knižnicu¹⁸. O dvadsať rokov je ale *Monasterium in Lechnicz de Valle s. Antonii* (Cartusia Vallis sancti Antonii)¹⁹ spustený, lebo od 1.1.1563 prešiel kláštor s majetkami (11 obca-

¹⁸ SROKA, S. A. 2008. *The contacts between the monastery at Lapis Refugii and Poland. In: Central European Charterhouses in the Family of the Carthusian Order.* Levoča – Salzburg 2008, s. 108.

¹⁹ Kartúza v Doline sv. Antona.

²⁰ RÁBIK, V. 2001. *Pečate kartuziánskych kláštorov na Skale útočiska a v Červenom Kláštore.* In: *Genealogicko-heraldický hlas*, roč. 11, č. 2 (2001), s. 7–9., ŠTEVÍK, Miroslav, FETKO, Filip. 2009. *Rubrum Clastrum. Červený kláštor 1320–2008.* Červený kláštor, 2008, s. 14–15.

²¹ Zakladateľom rádu je benediktínsky mních sv. Romuald z Ravenny, ktorý spojil benediktínsku rehoľu s východným pustovníctvom a založil v r. 1012 Campus Maldoli – Camaldoli, potvrdený pápežom v r. 1072 ako *Congregatio Eremitarum Camaldulensium*.

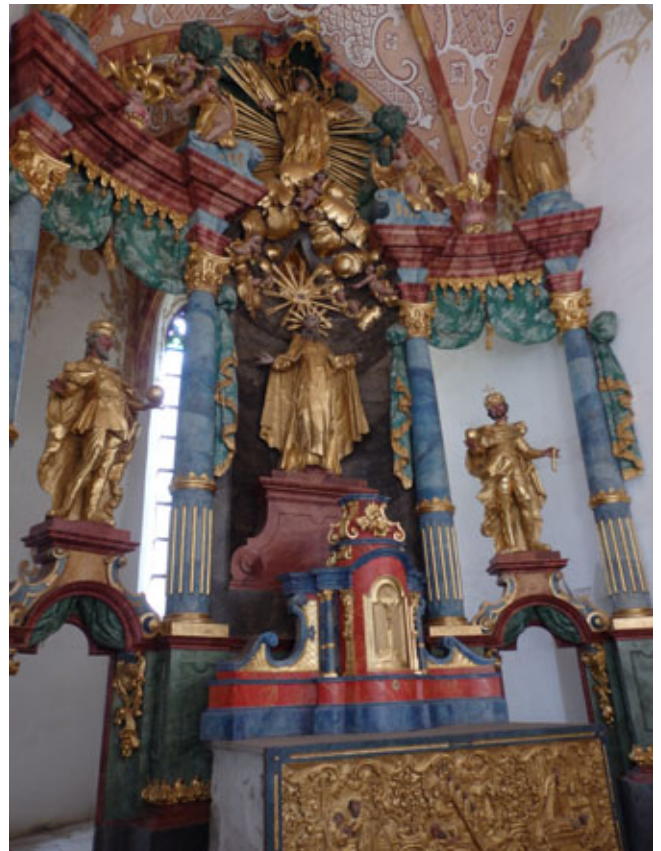
mi) pod správu spišského prepošta Juraja (Georga) Bornemiszu, s čím tamojší mnísi nesúhlasili.²⁰

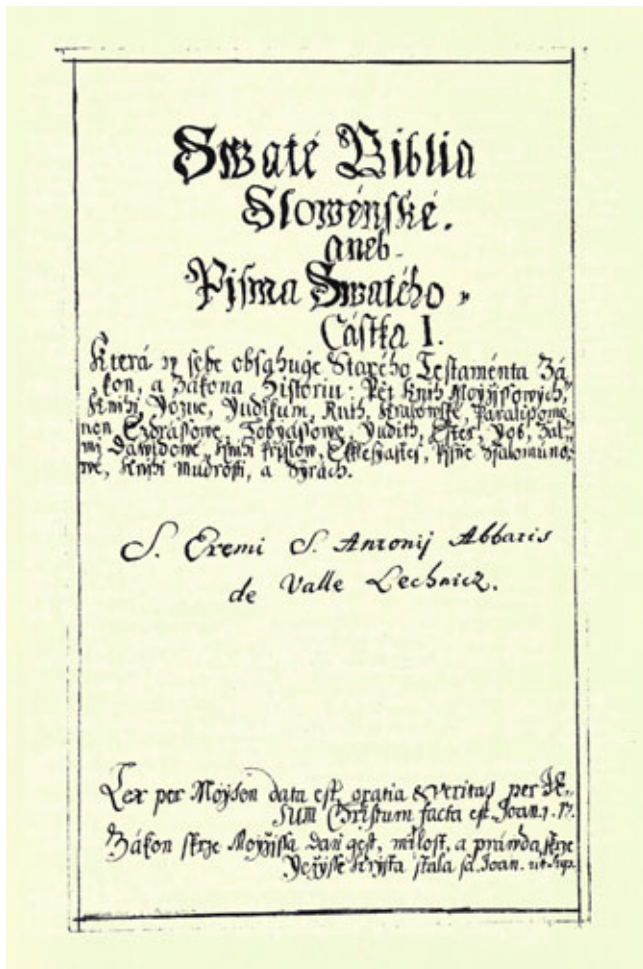
Prepošt Bornemisza kláštor záložoval a nasledujúcich 150 rokov sa z neho stalo sídlo v rukách šľachtických pánov – Gašpara Magóczyho, Štefana Tökölyho, od roku 1625 rodiny Rákoczy, ktorá ho zveladila, prestavala na pevnosť, a podľa nových červených striech dostal svoj terajší názov. V roku 1699 Alžbeta Rákoczyová predala objekt nitrianskeho biskupovi Ladislavovi Matiašovskému, ktorý ho po svojej smrti v testamente venoval kamaldulskému rádu, čo sa stalo v roku 1704.

Kamalduli²¹ sa už v priebehu 16. storočia rozdelili na dve vetvy – Kongregácia kamaldulských mníchov (cenobiti; *Congregatio Camaldulensis Ordinis Sancti Benedicti, OSBCam*), ktorej materským kláštorom zostal Camaldoli a ktorá sa stala členom benediktínskej konfederácie (*Confederatio Benedictina Ordinis Sancti Benedicti*), a Kongregácia kamaldulských pustovníkov z Monte Coronu (eremiti; *Congregatio Eremitarum Camaldulensium Montis Coronae, ECMC*), ktorá sa ako samostatná vetva vyčlenila 1521 a má reguly v duchu prísnejších pravidiel pustovníckeho života.

Prvú kamaldulskú pustovňu na území dnešného Slovensku založil 1691 biskup Blažej I. na Zobore pri Nitre (na mieste bývalého benediktínskeho kláštora), kde sa od r. 1693 usadili pustovníci z vrchu Leopoldsberg (pri Viedni), druhá sa začala formovať od roku 1711 v Červenom kláštore na Spiši. Obidve (spolu s pustovňami na území dnešného Maďarska a Rakúska) tvorili administratívnu

Obr. 6 – Červený kláštor – interiér

Obr. 7 – Kamaldulská Biblia

jednotku (*Eremi Nationis Germano-Hungaricae*) patriacu pod Kongregáciu kamaldulských pustovníkov z Monte Corony.

Pre právne spory s kartuziánmi sa kamalduli stali oficiálnymi vlastníkami Červeného kláštora až v roku 1720 po ukončení sporu cisárom Karolom VI. Prvé dve desaťročia bola *Eremus Scepusii* ako pustovňa Zoborského kláštora, ale po vyhlásení za priorát už fungovala samostatne až do roku 1782, keď bol rád (ako aj ostatné kontemplatívne rády) výnosom cisára Jozefa II. zrušený.

Kláštory kamaldulov boli pre širšie okolie významnými kultúrnymi centrami, ktoré formovali vedecký aj hospodársky rozvoj. Dôkazom týchto aktivít môžu byť predovšetkým dve osobnosti a ich dielo, ktorých okružle

²² Encyklopédia Slovenska II. E – J. 1978. Bratislava, VEDA, Vydavateľstvo SAV 1978, s. 212–213; *Slovenský biografický slovník. II. zväzok. E – J.* 1987. Martin, Matica slovenská 1987, s. 256.

²³ Kamaldulská Biblia bola napísaná asi 1745–1756, zachovaná v odpise z rokov 1756–1759 v jedinom exemplári, ktorý sa našiel na fare v Cíferi, uložená v archíve Arcibiskupského úradu v Trnave.

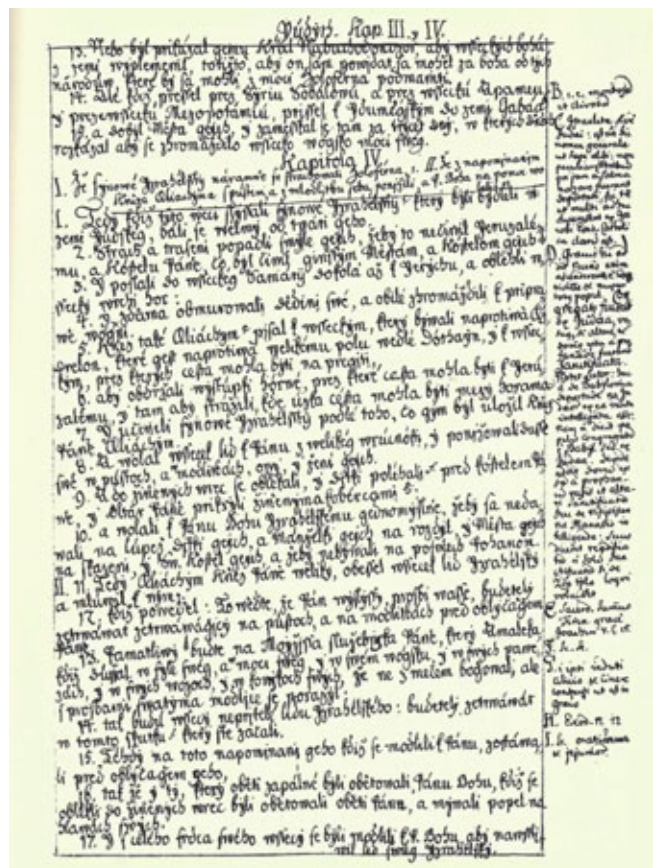
²⁴ Tzv. *Hadbavného slovník alebo Kamaldulský slovník* – latinsko-slovenský slovník, 948 strán rukopisu, uložený v Univerzitnej knižnici v Budapešti (Egyetemi könyvtár).

²⁵ Louis de Blois, známy aj pod latinským menom Franciscus Ludovicus Blossius, sa stal v roku 1530 opäť benediktínskeho rádu v Liessies. Ako opäť sa zaoberal obnovou mníšskeho ducha medzi bratmi benediktínmi. Bloisov náčrt mníšskeho životného štýlu ovplyvnil kresťanských mníchov v celej Európe.

výročia si v tomto roku pripomínáme. Prvým z nich je páter a jazykovedec **Štefan Romuald Hadbavný** (10.11.1714 – 30.8.1780)²², ktorý je hlavným iniciátorom a autorom prvého prekladu Biblie do „kamaldulskej slovenčiny“ (bohemizovaný variant kultúrnej západoslovenčiny). Romuald Hadbavný, ktorý študoval na kamaldulskom inštitúte na Zobore, prišiel do Červeného kláštora v roku 1744.

Kamaldulská Biblia je rukopisný papierový kódex v dvoch zväzkoch. Prvý zväzok má názov *Svaté Biblia Slowénské, aneb Pisma Swatého, Částka I., která w sebe obsahuje Starého Testaměta Zákon, a Zákona Historiu: Pět knih Moyzissowych, Knihi Yózue, Yudikum, Ruth, Kralówské, Paralipomenon Ezdrássowe, Tobyassowe, Yudith, Ester, Job, Žalmi Dáwidové, Knihi Prislow, Ekklesyastes, Pišie Salomúnové, Knihi Mudrosti, a Syrách.* Druhý zväzok *Svaté Biblia Slowénské. Aneb Pisma Swatého, Částka II. Která w sebe obsahuje Proroků, Knihi Machabějské, a celý Testaměnt nowý. Ze znakama Pisem Swatých historitských, a k historii prinaležitých.*²³ Preklad aj prepis boli realizované Lechnickom kláštore, kde bolo od roku 1745 zriadené *Professorium*, teda kamaldulská teologická škola. Jej produktmi, a zároveň jedinečnými dielami slovenského písomníctva, bol aj *Syllabus dictionarij latino-slavonicus...* z roku 1763²⁴, ktorý obsahoval aj základy gramatiky a pravopisu, alebo preklad náboženských piesní francúzskeho benediktína Louisa de Bloisa²⁵ do slovenčiny na 720 str. Oba tieto preklady do slovenčiny boli príkladmi jednoznačnej príslušnosti k západoeurópskej latinskej kultúrnej identite.

Obr. 8 – Kamaldulská Biblia

Obr. 9 – Červený kláštor – exteriér (v pozadí skalný masív: Tri koruny)

Druhou osobnosťou, ktorej 300. výročie narodenia si tento rok pripomíname, bol prírodovedec, lekárnik, liečiteľ fráter **Cyprián** (28.7.1724 – 1775), vlastným menom **František Ignác (Franz Ignatz) Jäschke**. Pochádzal zo sliezskej obce Polkowice. Študoval lekárske vedy vo Vratislavi (Wrocław). Rehoľný sľub zložil v kamaldulskom kláštore na Zobore pri Nitre. Potom pôsobil vo viacerých kláštoroch, napríklad v Brne, Čenstochovej a pravdepodobne aj v Taliansku. Najväčšiu časť života prežil v Červenom kláštore, kam prišiel v r. 1756. S jeho menom sa spája päťjazyčný herbár, považovaný za najstaršiu na Slovensku zachovanú zbierku sušených rastlín. Ambíciou herbára bola najpravdepodobnejšie dokumentácia rastlín za účelom ich poznania ako prostriedkov so širokými možnosťami využitia v praktickom živote, a predovšetkým na liečenie. Ako vynikajúci florista, vášnivý zberateľ rastlín a znalec ich liečivých účinkov, ale aj vzdelaný liečiteľ a chirurg, zaujíma Cyprián popredné miesto v dejinách slovenskej botaniky, farmácie i medicíny.

S dejinami Červeného kláštora i oboma vyššie spomenutými osobnosťami sa dnes návštevník môže podrobne zoznámiť v muzeálnej expozícii. Múzeum a objekt kláštora od roku 2008 prevádzkuje nezisková organizácia Cyprián, ktorá prezentuje monastickú architektúru kartuziánskej a kamaldulskej rehole, muzeálnu expozíciu, ako aj kapacity na ubytovania a školenia. Aktuálne ukončený projekt *Červený kláštor Znovuzrodený*, s finančnou podporou európskych a nórskeho fondov, dnes predstavuje modernú muzeálnu expozíciu na úrovni 21. storočia s využitím digitálnych technológií, a môže byť celoslovenským príkladom, ako sa dá prezentovať história priamo v kláštore.

Súčasťou projektu *Červený kláštor Znovuzrodený* je aj obnovenie pôvodných činností v kláštore – pivovar a fermentáreň medoviny, Cypriánova lekáreň a manufaktúra s výrobou masť a tinktúr, historická kláštorná škola a Digital detox camp/Zaži mníšsky život pre hostí, s priestorom na relax a meditáciu.

Autor:

Igor Zmeták, Mgr., PhD., (1965).

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde ďalej pôsobil ako vedeckovýskumný pracovník a pedagóg pre dejiny etnológie a historickú antropológiu. Dlhodobo pracoval pre Slovenskú národnú knižnicu, kde sa venoval výskumu historických knižničných dokumentov zo 16.–18. storočia. Špecializuje sa na dejiny raného novoveku, dejiny etnológie a kultúrnej antropológie. V súčasnosti pôsobí na Slezskej univerzite v Opave, na Ústave historických vied a vo Výskumnom centre pre kultúrne dejiny Sliezska a strednej Európy (1000–1800). Venuje sa aj témam z regionálnej histórie.

Resumé:

V súvislosti s historickým areálom Skalke pri Trenčíne (kláštorom s jaskyňou na Veľkej Skalke, kostolom na Malej Skalke, archeologickou lokalitou na vrchole Skalke) vyslovene chýba trvalá odborná muzeálna expozícia, či už na Skalke, alebo v meste Trenčín, kde je zachovaná aj s kláštorom súvisiaca Historická knižnica jezuitskeho kolégia. Inšpiráciou a príkladom pri záchrane kultúrno-historických objektov môže byť aktuálne ukončený projekt *Červený kláštor Znovuzrodený*, ktorý predstavuje modernú muzeálnu expozíciu na úrovni 21. storočia s využitím digitálnych technológií a zároveň obnovu tradičných kláštorných činností.

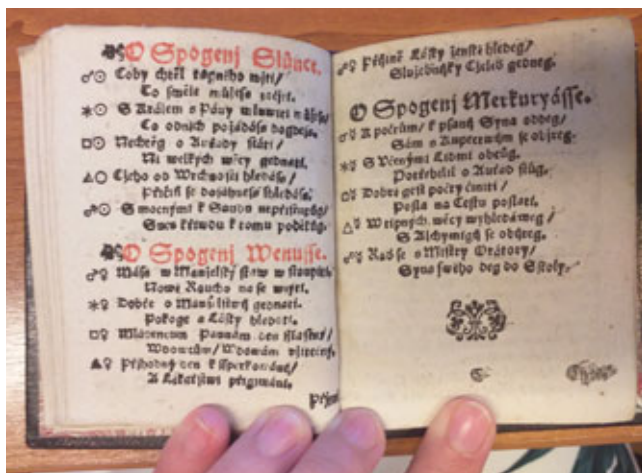
Eszter KOVÁCS

Trenčianska múza.

České a slovenské veršované památky v trenčínských tiscích v 17. století.

Následující text je věnován společně prof. Käferovi, Trenčínu a 10. ročníku historického kolokvia Okno do historie. Prof. István Käfer se v roce 2012 účastnil symposia ORA ET ARS a na jeho inspirativní pobídku jsem začala shromažďovat údaje o literárních památkách z Trenčína v češtině nebo slovenštině ve starých uherských tiscích, po vzoru soupisu maďarských básní, který je přílohou příručky *Starých uherských tisků (Régi Magyarországi Nyomtatványok)*.¹ Snažila jsem se, aby byl sběr úplný, takže seznam zahrnuje delší básně, církevní hymny, pozdravy, smuteční básně, krátká motta a veršované názvy prozaických kapitol. Kompletní seznam vyšel jako samostatná publikace v roce 2022.² Našla jsem celkem 96 tisků vydaných v Uhrách před rokem 1701, které obsahovaly české nebo slovenské verše. Z nich se dochovalo 78 a 18 je „deziderata“, co znamená, že lze vydání důvodně předpokládat, jejich obsah byl rekonstruován z jiných vydání nebo opisů. V Trenčíně bylo vytištěno 30 dochovaných originálů a 4 desiderata.

V 17. století měl Trenčín tiskárnu v letech 1637 až 1664. Zařízení zakoupila v Praze Dorota, dcera pražského tiska-

Obr. 1 – Maciej Kazimierz TRETER, *Kalendář na rok 1655 od M. Matyáše Kazimíra Tretera*, (w ... Trenčijně, v Lorence Benjamina Odhage), [1654], B8b. Országos Széchényi Könyvtár sign.: RMK II 842

ře Pavla Čížka, pro svého manžela Václava Vokála, který byl pomocníkem svého otce. V Senici možná existoval tiskařský stroj již dříve, ale je znám pouze jeden výtisk, a to pouze z rukopisné kopie. Kromě Illésházyů, kteří podporovali luteránské školství, mohla být pro tiskárnu lákadlem i místní škola. Nakonec se v roce 1637 etablovala v Trenčíně. V roce 1641 Václav Vokál zemřel a tiskárnu převzala jeho vdova, která se později provdala za bývalého faktora Laurentiuse Benjamina ab Hage. Ten vedl tiskárnu od roku 1648 až do své smrti (1654) a od roku 1655 převzal funkci Dorotin bratr Nikodém Čížek, který předtím žil v Praze, a tam působil jako tiskař a malíř. V roce 1661 prodal Čížek tiskárnu dalšímu českému exulantovi Paulusovi Wetterinimu, který ji koupil pro svého zetě Jana Dadana. Okolnosti prodeje jsou nejasné, lze však usuzovat, že Čížek provozoval tiskárnu až do své smrti v roce 1664. Poté Dadan tiskárnu přestěhoval do Žiliny.³

V tomto relativně krátkém časovém úseku vyšlo více než třicet publikací obsahujících perličky české nebo slovenské psané poezie. Knihy obsahující básničky lze rozdělit do různých žánrových skupin: 1. Pohřební kázání, 2. Kalendáře, 3. Zpěvníky, 4. Náboženské přemýšlování, 5. Modlitebné knížky.

Jednou z nejzajímavějších skupin je řada pohřebních kázání. Jsou zajímavá i z historického hlediska, protože obsahují důležité lokální a rodinné historické údaje, především o českých exulantských rodinách. Kázání v próze byla často obohacena krátkými smutečními básněmi. Některé z nich jsou překlady nebo parafrázemi (z Bible, od církevních otců nebo antických autorů), jiné jsou vlastní díla kazatele.

Vlastní tvorba je pohřební báseň Jana Romance, faráře z Německého Brodu, na památku Anny, Anny-Márie, Jána a Benjamina Bočkových, dětí Martina Bočka, českého exulanta žijícího v Trenčíně,⁴ básně Andrease Sivého jeho zemřelým dětem Danielovi a Pavlovi,⁵ a pohřební báseň Josefa Heliadese zmíněným dětem Andrease Sivého na útěchu rodičů.⁶ Krátkou básní benešovského kněze, Adama Wolffia končí také promluva Jana Hadika

¹ *Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473–1600.* red. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÁFER István, KELECSÉNYI Ákos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971.; II. 1600–1635. red. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.; III. 1635–1655. red. HELTAI János, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000.; IV. 1656–1670. red. P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Akadémiai Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2012.; V. 1671–1685. red. P. VÁSÁRHELYI Judit, PERGER Péter, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2023. Dále jenom: RMNy

² KOVÁCS Eszter, *Cseh és szlovák verses emlékek a régi magyarországi nyomtatványok-ban (17. század)/České a slovenské veršované památky v starých uherských tiscích (17. století)* Budapest – Esztergom, Szent Adalbert Közép – és Kelet – Európa Kutatószokért Alapítvány, 2022.

³ V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás története Magyarországon a kéziszajtó korában 1473–1830*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ—Kossuth kiadó, 2021. 120–122.

⁴ „Sotva jest to věc chvalitebná jisté, / tak kvůli těch, o nichž víme...” In: Ján HADIK, *Lachrymae Boczekianae abstersae, Promluvenj Pohřebnj ...* Trenčín, 1639, Kia. Ján ČAPLOVIČ, *Bibliografija tlači vydaných na Slovensku do roku 1700.* Diel. 1–2. Martin, Matica slovenská, 1972., 1984. 1721., RMNy 1799, *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století.* Szerk. František HORÁK, Zdeněk TOBOLKA, Emma URBÁNKOVÁ, Anežka BAĐUROVÁ. Praha, ČSAV, 1925–2008. (digit.: www.knihopis.cz) 3069, Rozbor smutečních projevů nad členy rodiny Bočků viz. PAPP Ingrid, *Biblius cseh nyelvű gyászbeszédok a 17. századi Magyarországon*, Budapest, Universitas, 2018. 109–132.

⁵ „O všickni jenž toto čtete / Na nás se rozpomínejte!” A[ndreas] J[syvý] M[ezířčan]: *Reč mrtvých k živým* In: *Křesťanská potěšiteldná Rozjímánj o nestalosti života lidského skrze čtvero pohřebních kázání nad mrtvými těly... Danyele a Pawla Synův též poetivě a pobožně matrony ... Kateřiny ... manželky ... Andráse Syvého ...* (Wytisštěno w Trenčijně, v Wáclawa Wokála, 1639.) Ia; RMNy 1803; ČAPLOVIČ, 1720, *Knihopis 14920 „Smrt dobrých lidí jest jim cesta / z práce k odpočinutí jistou” Křesťanská potěšiteldná Rozjímánj... I.* Ia.

⁶ „Slovutný Pane Andrea, jak bídný / jest člověk [...] štěstím byl osypaný” Křesťanská potěšiteldná Rozjímánj ... H2b. Rozbor smutečních projevů nad členy rodiny Sivých viz. PAPP, 101–108.

⁷ „Ty pak, o Pane Ježíši, duši našich strážce...” KOVÁCS, *Cseh és szlovák verses emlékek... 1932.* In: Ján HADIK, *Agva Apoplectica, Reficiens, ex inopinato suorum casu, luentium pectora. Kázání Pohřebnj; nad Mrtvým Tělem ... Pana Martina Bočka Lipnického ...* Wytisštěno w Trenčijně, w Wáclawa Wokála, 1639. G4b. *Knihopis 3067, ČAPLOVIČ, 1712, RMNy 1798.*

s názvem *Breviarium Humanum, Života lidského krátkosti...*,⁷ která je zařazena do jeho sbírky smutečních projevů s názvem *Aqua apoplectica...* Další smutečný tisk Adama Wolffia k pohřbu Johanny Romantzové a jeho matky Zuzany Krušinové, českých (německobrodských) měšťanek, obsahuje také české básně, a to jak připojené k publikaci, tak skryté v prozaickém textu.⁸

Wolffius, Adam:

Mrtvé k živým. Manželu a dítkám milým ozvání poslední

Že sme se již rozloučili
Jene, manžely můj milý,
nedbej. Tak se mělo státi
tebe y mne to potkati.
Manželství našemu cýle,
že Bůh, do času a chvíle
uložil, tak písmo učí.
A příkladové jsou v vůči.
Vy také, mé dítky milé!
Nestelte sy dlouhé chvíle.
Nad život nestálejšího
nad smrt nic není jistšího.
Všickni pak Boha se bojte,
a Krystem Pánem se kojte.
Ten život, ten y shledání.
Dej nám všem při z mrtvých vstání!⁹

Stejně promluvy obsahují také známé starověké verše. Například jsou známé tři české překlady Ovidiova distichonu „Te loquor absentem! Te vox mea nominat Unam! Nulla venit sine te mox mihi, nulla dies!”¹⁰, jeden od Adama Wolfa,¹¹ dva od Samuela Chalupky, jeden z nich v pohřební řeči nad Jiříkem Melclem¹², druhý v pohřební řeči nad Janem Zittkiem.¹³ Oba překladatelé přepracovali

původní distichon do čtyřřádkových rýmů. Další autor přeložil do češtiny latinskou báseň německého humanistického autora Conrada Celtise:

Celtis, Conrad:

Non dolor est maior, quam cum violentia mortis, unanimesolvit cordaligata fide

(Transl. Štefanides Přibislavský, Jakub)

Nemuž větší bolest býti,
jako když prostředkem smrti,
dvě srdce v víře spojené,
musejí být rozloučené.¹⁴

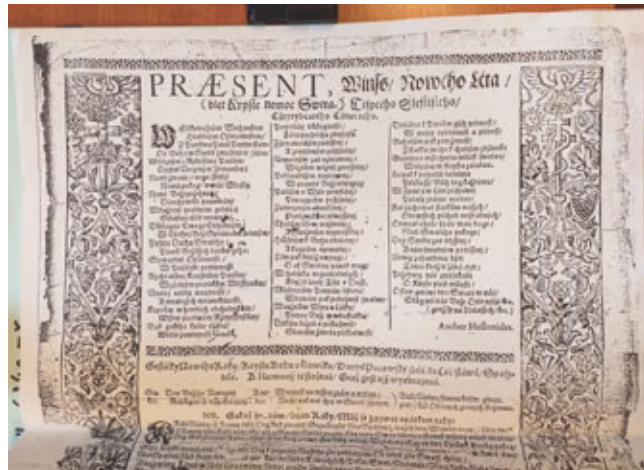
Tiskárna pravděpodobně vydávala každoročně kalendář, protože ji to zajišťovalo stálý a jistý příjem. Nemáme však exempláře z každého roku, protože se vzhledem k jejich příležitostnému charakteru dochovaly jen zřídka. Kalendáře obvykle obsahovaly krátké básně na astrologická témata. Například:

O spojení Venuše

Máš v maželský stav vstoupiti,
nové roucho na se vztyti.
Dobře o manželství jednati,
pokoje a lásky hledati.
Mládencum, pannám den šťastný,
vdovcům, vdovám užitečný.
Příhodný den k šperkování,
a lékařství přijímání.
Přýzně lásky ženské hledej,
služebníky, čeled jednej!¹⁵

Obr. 2 – Daniel HUSSONIDES PACOVSKÝ, *Praesent. Winsse nowého léta... tisycého ssetistého cžtyrycátého cžtwtřého...* (w Trenčjně, w Impressy Doroty Wokálowé), [1643]. A1a. Országos Széchényi Könyvtár sign.: RMK II 634a

⁸ WOLFFIUS, Adam, [1] *Cupressus funerea. Památka pohřebnj ku poctivosti... Johanny Romentzowé... kn. Matěge Romentze Pražského a... Zuzanny manželky geho, rodičů křesťanských dcerky neymilegssij, gjž... Pán Bůh... k sobě, léta 1636. dne 9. měsíce srpna... milostivě powolati ráčil: postawená od k[něze] Adama Wolffiusa Benessowského, Ewangelium Krystova ... w Cýrkwi Motěssické služebnjka, leta Páně 1637. - [2] (Epitaphium Susannae Kruschinianae vulgo Romentzianae dicta. Památka pohřebnj... Zuzanny Krussinové, wbec Romentzowé, řečené: ... Jana Krussiny, mēsstenijna... města Brodu Německého manželky... kteráž... w městečku Kamenicy Morawské... 1638. dne 6. měsíce ržjgna... dokonala... [Trenčín], [Václav Vokál], (1638). *Knihopis* 17001, ČAPLOVIČ, 1711, RMNY 1754. Rozbor smutečních projevů nad Johannou a Zuzannou Romentzovou viz. PAPP, 93-100.*

⁹ Adam WOLFFIUS, [1] *Cupressus funerea...* H8a. Při transcribaci užívala jsem jenom menší pravopisné úpravy, abych nerušila původní stav textů. Tak: w = v, g = j, j = í, ss = š, cz = č, v = u.

¹⁰ Ovidius: *Tristia. Liber III. elegia III. 17-18.*

¹¹ „S tebau i v nepřítomnosti / rozmlouvání svá ctná mívám“ (Transl. Wolffius, Adam) WOLF, *Cupressus...* H5a. KOVÁCS, *Cseh és szlovák verses emlékek...* 1713.

¹² „Na té se vždy rozpomínám, / v srdci v ustech té nosívám...“ In: Samuel CHALUPKA, *Szawé kwjleni wdow a syrotků to gest: Kázanj Pohřebnj... nad... Panem Giřjkem Melclem mladssjm...* [w Trenčjně, w Nykodéma Cžjžka], 1658. A7a. KOVÁCS, *Cseh és szlovák verses emlékek...* i. m. 1035. *Knihopis* 3288, ČAPLOVIČ, 1857, RMNY 2802.

¹³ „Tě spomínám nepřítomného, / tě můj hlas volá jediného...“ In: Samuel CHALUPKA, *Idea Zittkio Johannea to gest obraz pamětný Jana Zyttkia a neb kázanj pohřebnj nad mrtvým tělem... kněze Jana Zyttkya, ...*, w Trenčjně, w impressy Nykodéma Cžjžka, (1655). B1b. KOVÁCS, *Cseh és szlovák verses emlékek...* i. m. 1881. *Knihopis* 3286, ČAPLOVIČ, i. m. 1837, RMNY 2608.

¹⁴ *Křesťanská potěšitělná Rozgjmánj...* B5b.

¹⁵ Maciej Kazimierz TRETER, [Kalendář na rok 1655 od M. Matyáše Kazimíra Tretera], (w ... Trenčjně, w Lorence Benjaminia Odhage), [1654], B8b. *Knihopis* 18891, ČAPLOVIČ, 1833, RMNY 2554.

Obr. 3 – Urban RHEGLIUS, *Knjiška, genž slowé Lékařství dusse a Přípravenj mysli člověka k smrti...* (w Trenčijně, Vokálová, 1643.) titulní list, Országos Széchényi Könyvtár sign.: RMK II 635

O pouštění krve žilou

Mesýce máje, žářy y dubna,
žila k zatýnáný jest způsobná.
Však dýtě, stavec má málo pustiti
v podletý výce, jindy méně krve vyliti.
Zilu prostřeně máš otevřiti,
aby pára y krev dobře mohla vyjiti,
než rána v žile ať nený hluboká
aby nervu neurazyl, což věc těžká.
Šest hodin bdi po krve pouštěný,
aby pára snovu nečinila překážený.
Po krvi mlečných krmý se varůj,
o studené nápoje nic nestůj!
Pouštěný všemu studenost škodý,

¹⁶ *Kalendář nový s pranostýkau hwězdárskau jna ... rok 1649.* (w Trenčijně, v Laurence Benyamina Wodháge), [1648], C8b. Knihopis 17793, ČAPLOVIČ, 1783, RMNy 2243.

¹⁷ Daniel HUSSONIDES PACOVSKÝ, *Praesent. Winss nowého léta... tisycého ssestistého čtyrydatého čtvrtého...* (w Trenčijně, w Impressy Doroty Wokálové), [1643]. Knihopis 17742, ČAPLOVIČ, i.m. 1754, RMNy 2030.

¹⁸ Eva AUGUSTÍNOVÁ, *Cithara Sanctorum Bibliografia.* Martin, Slovenská národná knižnica, 2011. 19. RMNy 2195, ČAPLOVIČ 1782, Knihopis 16304.

¹⁹ Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Cithara Sanctorum. Pjnsně duchownj, staré y nové...* w Trenčijně, w impressy Nykodéma Czížka, 1659. RMNy 2883, ČAPLOVIČ 1865, Knihopis 16306.

²⁰ [Pisně Adventní, o zdávna žádaném sesláni syna Božího s nebe, a přesvatém vtělení jeho, v životě Blahoslavané Panny Marie, nyní zase znovu vytištěné. w Trenčine, u Nykodéma Czížka, 1662.]; Knihopis 13665, ČAPLOVIČ, 1881, RMNy 3072. [Pisničky vánoční, w Trenčine, u Nykodéma Czížka, cr. 1660.]; Knihopis 13691, ČAPLOVIČ, 1872, RMNy 2951. *Welkonočnj písničky o vzkřisšenj z mrtvých Pána a Spasitele nasseho Gežjsse Kryst[a]*, w Trenčine, w ympressy Nykodéma Czížka, 1660. Knihopis 13695a, ČAPLOVIČ, 1875, RMNy 2953.

²¹ Adam TRAJAN, *Potřebné a každodennj w pobožnosti se cwičenj z knižky welmi vtěssené Praxis Pietatis řečené...* [Trenčín, Václav Vokál, 1639k.]; RMNy 1809; ČAPLOVIČ, 1733; Knihopis 18889; Adam TRAJAN, *Vžitečné rozgjmánj o postu...* [Trenčín, Václav Vokál, 1639k.] RMNy 1810; ČAPLOVIČ, 1734; Knihopis 19038. Čaplovič uspořádal i ty levočské tisky mezi trečinskými: Adam TRAJAN, *Artificium bene moriendi, sive Preparatio ad mortem*, [Lócsé, 1640]; RMNy 1838; ČAPLOVIČ, 1731; Knihopis 18888; Adam TRAJAN, *De sanctificatione diei Dominici*, [w Lewoči, Brewer, 1640k.]; RMNy 1839; ČAPLOVIČ, Knihopis 19039.

kalne povětřý vadu přivodý,
ale duch jasnému času se raduje,
nepřirozenou bolest z srdce vypuzuje.
Pokoj slouží, hnutí uškozuje,
kdo jináč činý, nemoc přivozuje.¹⁶

Známe také novoroční přání, výtisky ve tvaru plakátu obsahující několik básní s přáním.¹⁷

Kromě básní v prozaických textech byly vydávány také knihy specificky lyrického žánru, jako například zpěvníky. Nejrozšířenější zpěvník slovenských evangelíků, *Cithara Sanctorum* od Jiříka Tránovského, vyšel v tomto období v Trenčine dvakrát. Výtisk prvního vydání z roku 1647 není znám.¹⁸ Druhé vydání vyšlo v roce 1659.¹⁹ Kromě kompletního zpěvníku vydal Nikodém Čížek tři malé sešitky, z nichž každý byl věnován určitému svátku (Advent, Vánoce, Velikonoce) a jednalo se o malé výběry písní z *Cithara Sanctorum* pro daný svátek.²⁰

Sbírky modliteb a meditací výhradně nebo převážně ve verších nejsou ničím neobvyklým. Patří k nim i básně Adama Trajana Benešovského, s učením z teologie a morálky, které vycházely v malých tematických celcích jako samostatné publikace.²¹

Trajan Benešovský, Adam: Zpověď neb vyznávání hříčův

O Bože můj věrný milý!
Yá vyznávám v tuto chvíli,
že jsem tvá ctná přikázaný
přestupoval, bez přestáný.
A velice proti tobě,
hřešyl, ve všeliké době,
žel mi však toho a líto,
což před tebou není skryto.
Tobět se ve všech mých zlostech,
v hříšých, vin(n)ach, nepravostech
Vinen celým srdcem dávám,
zhřešil sem, zhřešil poznávám.
Ale poněvadž ty Otče,
ozýváš se velmi krotce,
že nemáš nižádné chuti,
v člověka hříšného smrti.
Ale aby se konečně
obrátil, a živ byl věčně
nato slovo hřýšným milé
k tobě Otče jdu té chvíle.
Prosýc skrz smrt Syna tvého,
a skrz svatých pět ran jeho,
mně hřýšniku velikému
milostiv buď, a bídnému.
Dejž ať tvá milost otcovská,
více než spravedlnost božská,
při mně arcibídném může,
a mne z mých hříčů vymůže.
Tak abych já tvé stvoření
nepřišel věčně k zmaření,
shlad' ó Bože tvou dobrotou,

strast mou, se vši hříšnú slotú.
Abych jsouc vykoupen draze,
nepřišel na věky k skáze,
ale život svůj napravil,
zde y věčně tebe slavil.²²

Nejprve v roce 1637 a poté v roce 1641 vyšel biblický český překlad Jana Amose Komenského z knihy *Praxis pietatis* od Lewise Baylyho,²³ a spolu s tím druhým vydáním vyšel i Komenského doplněk s jeho veršovaným modlitbami s názvem *Přídavkové někteří k této knížce vzdychání nábožná, to jest krátké rytmovní modlitbičky...*, obsahující překlady z němčiny a jeho vlastní skladby.²⁴

Komenský, Jan Amos: K zpěvu kohouta

Ay kohout zpívá,
hřích se ozývá,
o dobrý Pane
rač vzhlédnout na mne
Dey s Petrem lkáti,
hříchu pykati.
Nechť jest odpuštěn
hřích, smrti osten.
Dej v srdce radost,
vzdal všelikou žalost
ať zpívám věčně
v nebi bezpečně.²⁵

Dílo Štefana Pilárika *Supplicibus Precibus Oblectare leh. Harpha Davidica...* to jest harfa Davidova obsahuje částečně básně adresované jeho patronům, Gáboru Illésházymu a jeho ženě Evě Széchy, a částečně náboženské básnické meditace s bohatou symbolikou.²⁶

Pilárik, Štefan: Flastr z upovažování cytron a melunů

Ma duše v přetěškém omdlyvání,
po tvém můj J[ežíši] zmilování
žízní, tauží dichti ustavičně,
až y v tuhach ustáva přílišně.

Ty si naše rozkošné kochání,
Ty naše sýla, potěšování.
Ty koruna, ty podpora slavná,
ey hrad, ty bašta, ty věže pevná,
slyšte prosýme naše vzdychání,
a připust modlitebné volání,
ku tváři svaté tvé převelebné,
za vše věci k životu potřebné,
za obcerstvení těl dušy našich,
za sprostění byd, nemocy těžkých,
za pravdové vyri posylnění,
k nabití věčného oslavení.
Tvé cytrony, maranče(!), melauni,
jenž sred mají a přelibou vůni,
která zahání prič mdloby těžké,
uzdravuje léči duše lidské
totiž všechna hojna dobrodění,
slavné dary tvého narození
ohlašování slova svatého,
umučení kříže dost trpkého,
smrti radostného zmrtyvýchvstání
nech budou naše posylnování
v tvé naději slatký(!) Pane Kryste,
v lásce milování, výře čisté,
která drží tebe spasytele
v tobě se chválí, honosý směle,
a korunu slavy dosahuje,
na té dost má na svět nic nedbaje,
tuto strdí touto platnou vůní,
všechnu vrchnost jak zatím tak nyní,
ze všemi jenž se na té opírají,
hospodu slovu tvemu dávají,
rač víc a víc v dobrém posylniti,
věku, rady, mocy přispořiti,
vylej na ni požehnání hojné,
dej dočekati časy pokojné:
bychom z dítkami srdcem společně
tobě sloužili zde potom věčně.
Amen, Amen! to jest jisté, jisté!
věříme, že se tak stane Kryste. Amen.²⁷

Z trenčínské tiskárny jsou známé i další veršované modlitební knihy, například *Modlitby křesťanské...* od Jiříka Joannidese,²⁸ a kniha duchovních písní a veršů od neznámého autora.²⁹

Joannides-Frydecký, Jiřík: Modlitba při památce seslání Ducha Svatého

Slávo věčná, Pane milý,
utěšiteli přemilý,
Duše Svatý, Bože věčný,
v pravdě věčné nekonečný!
Od Otce, y také Syna,
ty pocházíš věčná sýla!
Potěšení zarmoucených,
všech truchlivých skormoucených.
Mistře nejdokonalejší:

²² TRAJAN, *Vžitečné rozjímání o postu...* B1b-B12a.

²³ Lewis BAYLY, *Praxis Pietatis. To gest, o cwičenj se w pobožnosti prawé...* [Trenčín, Vokál, 1637k.] RMNy 1702, ČAPLOVIČ, 1702, *Knihopis* 1016; BAYLY, *Praxis Pietatis. To gest, knježky o cwičenj se w prawe pobožnosti...* [Trenčín, Vokál], 1641; RMNy 1906; ČAPLOVIČ, 1725, *Knihopis* 1016.

²⁴ [Jan Amos KOMENSKÝ], *Přídavkové někteří k této knížce vzdychání nábožná...* [Trenčín, Václav Vokál], 1641. ČAPLOVIČ, 1738; RMNy 1906, *Knihopis* 1016. Kritické vydání: Joannes Amos COMENIUS, *Opera omnia* 4. Examinavit Milan KOPECKÝ, Praha, 1983, 355-370.

²⁵ KOMENSKÝ, *Přídavkové někteří...* A2a.

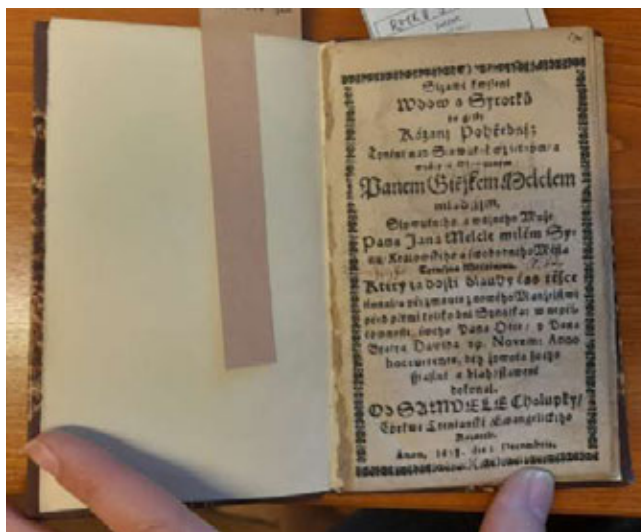
²⁶ [Štefan PILÁRIK, *Supplicibus Precibus Oblectare leh. Harpha Davidica... to gest harffa Dawidowa na které... každodenně hrá a prospěwuge... Dwür... Groffa... Illieshazi Gabora de Illiesháza... vydana na žádost... Groffky... Ewy Sshecki Z Rymaseschu...*, w Trenčjně, Odháge, 1652.] ČAPLOVIČ, 1820; RMNy 2446, *Knihopis* 7175.

²⁷ PILÁRIK, *Supplicibus Precibus...* 96-98.

²⁸ Jiřík JOANNIDES, *Modlitby křesťanské, k sluzbám spasytelným...*, w Trenčjně, v Lorence Benjamina Odháge 1654. ČAPLOVIČ, 1829; RMNy 2553, *Knihopis* 3587.

²⁹ [Modlitby každodenně] *Písně duchovní, Trencsén, 1642-1647*. ČAPLOVIČ, 1777; RMNy 2084, *Knihopis* 5789.

a správce neyumělejší.
 Cyrkve svaté řediteli,
 a její potěšyteli,
 kterouž ty dobře spravuješ,
 v poblouzení napravuješ!
 Navěky ji neopouštíš
 a zhynuti nedopouštíš!
 V zarmoucení potěšuješ,
 a ve mdlobě posylňuješ.
 Pravdo milá, neomylná,
 a proti všem bludum sylná!
 Ay hle, dnešní den památku
 činí bez všelikého zmatku
 Cyrkev Svatá, tvého jména
 při němž nejní žádná směna,
 ale pravda ustavičnost
 nýni, y také na věčnost.
 Protož, tedy my vzýváme
 Tebe, Bohem nazýváme,
 a k tobě se přiznáváme.
 Nebť to jisté vyznáváme,
 že jsy ty třetí osoba,
 jistá a pravá podoba
 Otcy, také jeho Synu,
 jenž zahladil naši vinu,
 (Nijakž s ním se nedělicý,
 čest, poklonu tuž majícý)
 v božství; věčném, ustavičném
 v chválení našem srdečném.
 O nás věčný, milý Bože,
 mdloha naše nic nemože
 bez tvé pomocy konati,
 spasytedlné vykonati!
 Protož tedy tě vzýváme,
 voláme, prosíme, lkáme,
 posylniž ty naši mdlohy,
 a nedějž svůdcum svobody
 k svozování lidu tvého
 posylniž každého mdlého
 u víře, lásce, nás zmocni,
 bez tebeť ona nemocni:
 nedějž nám při ní klesnouti
 padlých račiž pozdvíhnouti
 zarmoucených potěšiti
 všech truchlivých utěšiti,
 v tesknosti obveseliti,
 a v smutku rozveseliti,
 kterýž snášíme pro tebe
 pravdu svatou, danou z nebe
 když slyšíme utrhaní
 tobě činit, a rouhání
 proti tvé pravdě nebeské
 od bezbožné rotý zemské:
 Kterážto posměchy činí,
 a nás z bludův, při ní, viní.
 Bože milý, Duše Svatý,
 s Otcem, Synem, tež podstaty!
 Neopouštejž nás souzených

Obr. 4 – Samuel CHALUPKA, *Slzawé kwjleni wdow a syrotků to gest: Kázanj Pohřebnj ... nad ... Panem Girjkem Melclem mladssjm ...* [w Trenčíně, v Nykodéma Czžžka], 1658. titulní list Országos Széchényi Könyvtár sign.: RMK II 912

pokupených, a snížených,
 od ďábla, a světské zlosti,
 nakloň se k nám svou milosti,
 a uděl nám potěšení
 přiveď snížené k zvýšení!
 Dodávejž nám pravé rady
 a skaz lidské vseckny zrady!
 Zmužilé nás rač činiti,
 smělé v pravdě učiniti,
 až do života skonání!
 Dejž trvat v tom bez přestání!
 A po skonání života
 přivediž mne do života
 toho blahoslaveného
 člověka unaveného,
 kdež jest radost potěšení,
 sláva, věčné vyvýšení,
 až na věky věkův, Amen
 zdravý, živý, věčný Pramen.³⁰

Anonym:
O ctnostném životě

1. Jistě mohu velebiti,
 s Svatým Davidem chvaliti
 z milosrdenství věčného,
 Pána Boha Nebeského.
2. Já byl jsem olivou planou
 neplodnou, neštěpovanou,
 nejasa na Kristu vštípený
 v ráji cýrkve postavený.
3. Řízením Boha živého,
 to z milosrdenství jeho
 vštípen jsem v Kristu Ježíši,

³⁰ JOANNIDES, *Modlitby křestianské ...* 430–433.

v ráji církve věrných duší.
 4. Jakéto strom podle vod živých
 tekoucých a žádostivých
 milosti Ducha Svatého
 přemilostných daru jeho.
 5. Florebit lustus ut palma,³¹
 tuto vlastnost oliva má,
 v létě v zymě se zelená,
 milost a pokoj znamená.
 6. Užitečná jest k lékařství,
 vydává oleje množství,
 kterýž se y k světlu hodí,
 ten y libou vůni plodí.
 7. Náležit' mně i každému,
 v Krystu Pánu v štípenému
 v ctnostech se vždy zelenati,
 ovotce (!) ctné vydávati.
 8. K slávě Boží y k vzdělání,
 církve obcy rozmahani
 pomáhati i raditi,
 slepým co zsvětlo býti.
 9. Z víry v pravém náboženství,
 oleje milosrdenství,
 nemocným, mdlým udělovat,
 v bídě jejich je fedrovat.
 10. O Bože dejž pomoc k tomu,
 abych já v církve tvé domu
 byl, co oliva zelená,
 užitečná, utěšená.
 11. Lásky oleje svatého,
 pomazání Ducha tvého,
 račiž mi sám uděliti,
 dej jej v lampe srdce míti.
 12. Jako ony moudré panny,
 tak jakž sluší na křestiany,
 kteréž ženicha čekají
 Krista, v něm nadějí mají.
 13. Věřím Pane, že se stane,
 pro jméno tvé svrchované,
 milosrdné slitování,
 v němž na věky mám douffání.
 14. Emanueli Ježíši,
 ty jsy z své lásky nejvššy
 vyšel k hoře Olivetské,
 zyskals nám dyry nebeské.
 15. Tebeť žádá duše moje
 tam kdež jsou olivy tvoje,

přijiti k ráji věčnému,
 olivetu nebeskému.
 16. Učiň to neb bezpřestání
 až na věky mám douffání
 své v milosrdenství Božím,
 v tom umru kosti své složim.³²

Český překlad Urbana Rhegia *Seelenartzney für die Gesunden und Krancken*, který obsahuje tři kontemplativní básně o duchovní přípravě na smrt, vyšel poprvé v Uhrách v Trenčíně roku 1643.³³ Ačkoli v biblické češtině nejsou otištěny žádné veršované dramatické texty ze 17. století v Uhrách, Urban Rhegius v *Lékařství duše* uvádí tříznakovou (Tělo, Bůh, Člověk) dialogickou píseň, která formou nářku-útěchy popisuje proces pokání a obrácení.³⁴ Konečně v roce 1663 vyšla v trenčinské tiskárně také hojně vydávaná modlitební kniha Sixta Palmy Močidlanského *Perlička dítek božích*.³⁵

V této podobě jsem mohla podat jen stručný přehled básnických děl vydaných trenčinskou tiskárnou, ale snad to ukazuje bohatost a krásu zkoumaného materiálu. Jinými slovy, i zkoumání básnických památek ukazuje, že trenčinská tiskárna, byť působila krátce, sehrála v české a slovenské kultuře v Uhrách velmi důležitou roli. ●

Autorka:

Dr. habil. Eszter Kovács, PhD., (1980).

Vystudovala obor dějepis a bohemistika na Filozofické fakultě Katolické univerzity Petra Pázmánye v Budapešti. Pracuje jako vědecká pracovnice v Országos Széchényi Könyvtár

na Oddělení starých tisků v Národní knihovně Széchényiho a vyučuje historii na Katolické univerzitě Petra Pázmánye. Věnuje se bádání česko-uherských souvislostí v 16. – 18. století a dějinám knižní kultury 16. – 18. století v Uhrách.

Resumé:

V 17. století byla v Trenčíně významná tiskárna v letech 1637 až 1664. Byť působila krátce, trenčinská tiskárna sehrála v české a slovenské kultuře v Uhrách velmi důležitou roli. V tomto relativně krátkém časovém úseku vyšlo více než třicet publikací obsahujících perličky české nebo slovensky psané poezie. Knihy lze rozdělit do různých žánrových skupin: 1. Pohřební kázání, 2. Kalendáře, 3. Zpěvníky, 4. Náboženské přemyšlování, 5. Modlitební knížky. Chtěla bych dát stručný přehled básnických děl vydaných trenčinskou tiskárnou, a prezentovat pár příkladů z objeveného souboru trenčinských básnických děl.

U Spogeni Merkurýáffe.
 Ož Z počrám/ f psaně Syna oddeg/
 Sám s župecewňm se oljreg.
 *ž S Včenými Lidmi obečig.
 Potrebilě o Auřad slůg.
 Ož Dobře geř počry činití /
 Posla na Cestu postlati.
 Δž Mřipných wěcy wyhledáweg /
 S Alchymigň se obřreg.
 ož Kaž se s Mřitry Wřatory/
 Syua swěho deg do Sřkoly.

³¹ „Spravedlivý jako palma kvěsti bude.“ (Žalmy 92, 13.) Bible kralická.

³² *Modlitby každodenné* ... 17–19.

³³ Urban RHEGIUS, *Knjžka, genž slowě Lékařství dusse a Připrawenj myslí człowěka k smrti* ... (w Trenčjně, Dorota, Vokálová, 1643.) RMNy 2037, ČAPLOVIČ, 1760, *Knihopis* 14824.

³⁴ „Poslechněte křestianě, / co budeme zpívati...“ KOVÁCS, *Cseh és szlovák ... i.m.* 1566. In: RHEGIUS, *Knjžka, genž slowě Lékařství dusse* ... H8a–H10a. KOVÁCS Eszter, *Cseh és szlovák párbeszédés énekek a 17. századi magyarországi nyomtatványokban = Mestereknek mestere: Emlékkötet a 90 éve született Kilián István tiszteletére*, red. KAPUSI Angéla, PINTÉR Márta Zsuzsanna, TASI Réka (szerk.) Eger, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, 129–135.

³⁵ SIXT PALMA MOČIDLANSKÝ, *Perlička dítek Božích, aneb modlitby pobožné* ... Trenčíně, Čížek, 1663. RMNy 3135, ČAPLOVIČ, 1884, *Knihopis* 6775.

Jana UHLÍŘOVÁ

Fráter Cyprián (1724) a jeho herbár.

Venované 300. výročiu narodenia brata Cypriána.

Cyprián, vlastným menom František Ignác (*Franz Ignatz*) Jäschke, sa narodil 28. júla 1724 v sliezskej obci Polkowitz (vtedy nemecká časť Sliezska, v súčasnosti Poľsko) ako syn meštana a krajčírskoho majstra Jozefa Jäschkeho. Študoval lekárske vedy vo Vratislavi. V Červenom kláštore v Pieninách pôsobil od roku 1756 pravdepodobne až do svojej smrti v r. 1775. Presný dátum a miesto úmrtia nie sú spoľahlivo doložené. V cirkevnej hierarchii kamaldulského rádu mal postavenie frátra. S jeho menom sa spája úspešné fungovanie jednej z najstarších lekární v Európe a obetavosť pri liečbe chorých v červeno-kláštorskej nemocnici, ale aj množstvo iných zručností, pre ktoré dostal prívlastok „doktor tisíc vied a umení“¹.

Cypriánov herbár – najstaršia zachovaná zbierka sušených rastlín na Slovensku

Cypriánov herbár je foliant, viazaný v hnedej koži, o rozmeroch 39 x 23 x 9cm. Úvod herbára tvoria tri listy, jeden čistý a dva popísané, druhý z nich obojstranne. Text prvej strany, napísaný v nemčine a latinčine s nadpisom gréckymi písmenami, umožňuje nazrieť do intimity Cypriánovho života. Odhaľuje jeho obavy zo smrti, základnú filozofiu jeho liečenia, ale aj skutočnosť, že ľudská závišť a neprajnosť nebola neznámym pojmom ani za múrmi kláštora. Prostredníctvom latinského dvojveršia *Non pro doctis sed pro discitentibus; non pro eruditibus sed pro erudientibus* sa dozvedáme tiež to, že herbár nie je určený učeným, ale učiacim sa.

Vlastný herbár pozostáva z 97 listov s jednostranne nalepenými Herbárové položky sú prilepené neznámym, pravdepodobne po domácky vyrobeným lepidlom a ešte prichytené pásikmi rôznofarebných textílií, pripomínajúcich zvyšky z or-

nátov. Rastliny nie sú usporiadané systematicky. Názvoslovie nie je jednotné, mená rastlín sú uvedené najmä v latinčine, gréčtine a nemčine. Niekde je pripojené aj poľské meno,² alebo ľudový názov v goralskom nárečí. Pri viacerých herbárových položkách nájdeme aj lokalitu zberu, stručnú charakteristiku stanovišťa alebo dlhšiu poznámku, týkajúcu sa najmä

úžitkových vlastností, liečivých účinkov, alchymie či mágie.

V herbári je spolu 286 kusov sušených rastlín (285 cievnatých rastlín a 1 lišajník), ale iba 266 rôznych taxónov, pretože niektoré sa vyskytujú duplicitne. Mnohé z rastlín boli zrejme pestované v kláštornej záhrade, či už ako liečivky, zelenina, koreniny, okrasné trvalky alebo prostriedky proti živočíšnym škodcom, ale väčšinou boli zbierané vo voľnej prírode. Pôvodné druhy a poddruhy flóry Slovenska predstavuje 206 herbárových položiek, pochádzajúcich hlavne z Pienin a východnej časti Tatier, najmä z oblasti priľahlej k Zadným Medodolom v Belianskych Tatrách. V herbári sa nachádzajú prvé hmotné aj písomné doklady o výskyte viacerých druhov rastlín na území Slovenska. Významná je historicky prvá dokladovaná zmienka o pestovaní zemiakov a ich názve gruly (grulj) na Spiši.

Časť s nalepenými rastlinami dopĺňa abecedný zoznam väčšinou latinských mien rastlín. Na konci herbára je 16 listov (32 strán) nemeckého textu, obsahujúci Cypriánove úvahy z oblasti medicíny.

Po Cypriánovej smrti zostal herbár v kláštore, pravdepodobne až do jeho zrušenia v r. 1872, neskôr ho nemenovaný prior kamaldulov daroval svojmu príbuznému Tivadarovi Spónerovi z Veľkej Lomnice. Ušľachtilý aristokrat a spišský lokálpatriot nepodľahol lukratívnej ponuke maďarského národného múzea a herbár venoval v r. 1883 Karpatskému múzeu v Poprade. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa spolu s inými tatranskými zbierkami dostal do Múzea TANAP-u. Od roku 1984 je jedným z najcennejších zbierkových predmetov v správe Slovenského národného múzea-Prírodovedného múzea v Bratislave.

Brat Cyprián ako botanik a liečiteľ

Cyprián žil v období, kedy spoločenskú klímu v Európe charakterizoval pokrok vedy, zvýšený záujem o prírodu a človeka, ale predovšetkým vládla rozumu (rácia). Osobnosti vedy, literatúry i umenia nadväzujú na antický starovek a obdobie renesancie, zdôrazňujú ideály humanizmu. Vplyv tejto epochy je zjavný aj v Cypriánovom

¹ BOMBOVÁ, E. 1967, s. 1.

² Je možné, že Cyprián preberal mená aj z niektorej českej verzie Mattioliho herbára: najznámejšie sú *Herbář, jinak bylinář* v preklade doktora Tadeáša Hájka z Hájku z r. 1562 a *Herbář, aneb bylinář* prekladateľa Adama Hubera z Riesenpachu z r. 1596 s odlišnými drevorezmi, pretože pôvodné štočky si Mattioli pri odchode do Tyrolska odviezol so sebou (<http://botany.cz/cs/huber>). České preklady Mattioliho, hojne používané aj v Poľsku, mali zrejme veľký vplyv na formovanie poľského botanického názvoslovía, čo možno vidieť i v Cypriánovom herbári, kde sa v niektorých prípadoch dá ťažko povedať, či ide o poľské, alebo české meno, alebo ľudový názov rozšírený medzi goralmi na Spiši.

Obr. 2 – Ozdobný tituluň list herbára; chronogram ukryva letopočet 1766.

Obr. 4 – Cypriánov herbár je viazaný v hnedej koži.

herbári. Či už ide o oslavu múdrosti na prebale, metaforizáciu postáv z antiky (*Momos, Zoilos*), ktoré predstavujú jeho kritikov a neprajníkov, ale najmä využitie a rozvíjanie farmakologických poznatkov Dioskorida, Mattioliho, Lonicera a medicínskych vedomostí Hippokrata, Galena či Avicenu.

Podrobná analýza vlastného herbára jednoznačne dokázala, že spochybňovanie Cypriánových odborných znalostí niektorými historikmi bola neopodstatnená³. Redeterminácia taxónov ukázala, že podstatná časť herbára bola determinovaná správne – na úrovni taxonomických poznatkov polovice 18. storočia. Cyprián mal evidentne prehľad v botanickej (bylinkárskej) literatúre, pričom mnohé vedomosti z oblasti floristiky i fytotherapie získal zrejme už počas pôsobenia v iných kláštoroch, najmä v Taliansku. Na základe použitých mien (latinských, gréckych, nemeckých, poľských či iných ľudových), ktorých pôvod podrobne komentuje vo svojej práci Radwańska-Paryska, sa môžeme domnievať, že rastliny určoval pomocou rôznych prameňov, ktoré mal k dispozícii v kláštornej knižnici. Jeho názvoslovie čerpá predovšetkým z diela Mattioliho, ale bolo mu známe aj Lonicerovo dielo *Kräuterbuch*⁴.

Mená uvedené podľa Dioskorida alebo Plínia⁵ preberal pravdepodobne tiež z Mattioliho. Pomerne veľká časť rastlín je označená menami v zmysle nastupujúceho systému Linného, z čoho sa dá usudzovať, že poznal už jeho prácu *Species plantarum*, ktorá vyšla v r. 1753. Na viacerých miestach cituje botanika Františka Jozefa Lippa⁶, autora príručky *Encheiridion Botanikon Specimen Inaugurale* z roku 1765,

založenej na akceptácii Linného.

Medicínske poznámky a alchymistické značky pri niektorých rastlinách dávajú tušiť, že Cypriánov záber presahoval oblasť botaniky či bylinkárstva. Jeho spargýriu⁷ potvrdzuje aj oslavná báseň, z ktorej sa dozvedáme, že sa venoval destilácii bylín a výrobe liečivých elixírov, tavbe kovov (rúd) a výrobe solí, pričom motívom týchto aktivít bolo – po vzore známych alchymistov obdobia renesancie

– liečenie a udržiavanie zdravia. Poznámky súvisiace s mágiou iba potvrdzujú, že v liečiteľstve Cypriánovej doby sa vedecké poznatky neraz prelínali s mágiou.

Hoci Cypriánove liečebné metódy vychádzali predovšetkým z poznania a využívania liečivých účinkov rastlín, nebol iba obyčajným masťičkárom či ľudovým liečiteľom. Tento vzdelaný polyhistor zjavne poznal a akceptoval klasické medicínske diela Hippokrata, Galena či Avicenu, ale snažil sa posunúť dobovú medicínu na vyššiu úroveň. Uznával empirické poznanie, kládol veľký dôraz na správnu diagnostiku chorôb a pri liečbe využíval zrejme aj poznatky iatrochémie, a tak mu patrí popredné miesto v dejinách slovenskej botaniky, farmácie i medicíny. ●

Obr. 4 – Prvá strana Indexu

Bibliografia:

- BARTUNEK, A. 2001. František Ignác Jäschke (*Fráter Cyprián*), s. 92 – 94. In: *Osobnosti slovenského lekárnictva*. Martin.
- BOMBOVÁ, E. 1967. *Doktor tisíc vied a umení. Pamiatke legendárneho Cypriána*. Smena, 16, 6, s. 1.
- ČIŽMÁRIK, J. 2006. *Významné osobnosti našej farmácie. Fráter Cyprián – František Ignác Jäschke. Liečivé rastliny 5/2006*.
- JESENSKÝ, M., PAVELKOVÁ, A., TKÁČOVÁ, L. & SROKA, S. A. 2009. *Čarodějnice, alchymisti a hladači pokladov na Slovensku*. Goralinga. 192 s.
- LACKO, M. 1965. *Camaldulese hemits in Slovakia – Zobor, Červený Kláštor*. Slovak Studies, 5, Historica, 3, s. 99 – 203. Cleveland-Roma.
- RADWAŇSKA-PARYSKA, Z. 1991. *Zielnik Brata Cypriana z Czerwonego Klasztoru*. Polish Bot. Stud., Guidebook Ser., 5., Polish Academy of Sciences, W. Szafer Institute of Botany, Kraków, 218 s.
- UHLÍŘOVÁ, J. 2011. *Čo prezrádza Cypriánov herbár*. Acta Rer. Natur. Mus. Nat. Slov., 57, s. 31 – 90.

● Podrobný príspevok autorky k Cypriánovmu herbáru bol publikovaný v *Okne do kláštornej medicíny, ORA ET ARS 2014*.

Cyprianus

³ Wünschendorfer (1907), Lipták (1937) in RADWAŇSKA-PARYSKA, Z. 1991, s. 26.

⁴ Adam Lonitzer (*1528 – †1586) – nemecký prírodovedec (predovšetkým botanik) a lekár, jeho najvýznamnejšie botanické dielo s názvom *Kräuterbuch* vyšlo po prvý raz v roku 1557.

⁵ Gaius Plinius Secundus, tiež Plinius starší (*23 – †79 po Kr.) – rímsky veliteľ, polyhistor, okrem iného spísal prírodovednú encyklopédiu, ktorá slúžila v Európe ako hlavný prameň informácií o prírode i ako základ poznatkov z medicíny až do obdobia humanizmu

⁶ Franz Joseph Lipp (*1734 – †1775) – nemecký profesor botaniky a chémie z Freiburgu

⁷ výroba liečiv podľa alchymistických princípov

TRENČÍN

TRENČIANSKY
SAMOSPRÁVNY
KRAJ

Farský úrad
Skalka nad Váhom

OKNO do histórie – BENEDIKTÍNI A SKALKA. 1224 – 2024.

Zborník odborných príspevkov z kultúrno-historického seminára.

**Zostavovateľ a odborný garant – Mgr. Igor Zmeták, Ph.D.,
Slezská univerzita v Opavě**

Recenzenti : PhDr. Eva Gazdíková, PhDr. Janka Karlíková

Obálka, typografické ilustrácie a grafická úprava
z dodaných textovo-obrazových podkladov zostavovateľa a autorov textov: Jozef Vydrnák
Gramatické korektúry: Trenčianske osvetové stredisko v Trenčíne, Jana Muchová
Foto: archívy autorov textov, Štefan Kačena, archív sympózia ORA ET ARS – SKALKA
Výberový súbor historických pohľadníc Skalka na dvojstrane 38–39 (Fond – Slovenská národná knižnica v Martine)
Tlač a knižárske spracovanie: **Ultra Print, s.r.o., Bratislava**

Náklad: 700 ks

Vydalo: **© Trenčianske osvetové stredisko v Trenčíne**

2024

•••